

GROTE BEWEGINGEN, GROTE IMPACT

Eerste verkennende studie naar belangrijke trends
en maatschappelijke vraagstukken voor de politiek

HCSS ondersteunt overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen met het inzichtelijk maken van de snel veranderende omgeving en het anticiperen op toekomstige uitdagingen.

This report is from the HCSS theme SECURITY. Our other themes are GEO-ECONOMICS and GLOBAL TRENDS.

SECURITY

HCSS identifies and analyzes the developments that shape our security environment. We show the intricate and dynamic relations between political, military, economic, social, environmental, and technological drivers that shape policy space. Our strengths are a unique methodological base, deep domain knowledge and an extensive international network of partners.

HCSS assists in formulating and evaluating policy options on the basis of an integrated approach to security challenges and security solutions.

GROTE BEWEGINGEN, GROTE IMPACT

The Hague Centre for Strategic Studies (HCSS)

ISBN/EAN: 978-94-92102-60-7

Auteurs Reinier Bergema, Erik Frinking, Karlijn Jans, Paul Sinning, Tim Sweijts, Alice van de Bovenkamp.
Met medewerking van Theo Jochoms (Politie)

© 2017 *The Hague Centre for Strategic Studies* behoudt zich alle rechten voor. Geen enkel onderdeel van dit rapport mag gereproduceerd of gepubliceerd worden in welke vorm dan ook, in print, microfilm, fotografie, of op enig andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van HCSS. De rechten van alle foto's zijn voorbehouden aan hun respectievelijke eigenaars.

Grafisch ontwerp Studio Maartje de Sonnaville, Den Haag

The Hague Centre for Strategic Studies

Lange Voorhout 1
2514 EA The Hague
The Netherlands

info@hcss.nl
HCSS.NL

GROTE BEWEGINGEN, GROTE IMPACT

Eerste verkennende studie naar belangrijke trends en maatschappelijke vraagstukken voor de politiek

The Hague Centre for Strategic Studies

INHOUDSOPGAVE

MANAGEMENTSAMENVATTING (NEDERLANDS)	7
EXECUTIVE SUMMARY (ENGLISH)	15
1 INLEIDING	23
1.1 Context	25
1.2 Doel van de studie	27
1.3 Structuur van het rapport	28
2 ONDERZOEKSAANPAK	31
3 TRENDS EN ONTWIKKELINGEN IN HET HUIDIG TIJDPERK	39
3.1 Nieuwe krachten in het (geo)politieke systeem	42
3.2 Verschuiving in economische drijfveren	50
3.3 Sociale en culturele ontwikkelingen	57
3.4 Doorbraken in het domein van technologie en wetenschap	61
3.5 Demografische verschuivingen	64
3.6 Ontwikkelingen in het domein van duurzaamheid	69
3.7 Diepgaande veranderingen	73
4 MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN EN VEILIGHEID	81
4.1 Relatie overheid – burger – bedrijfsleven	86
4.2 Relatie burgers onderling	96
4.3 Grenzeloze relaties	104
4.4 Parallele werkelijkheden	112
4.5 Mens en technologie	120
4.6 Toezicht en vrijheid	131
4.7 Bezit en toegang	139
4.8 Overzicht strategische aandachtspunten	146
5 SLOTBESCHOUWING: VAN ORIËNTATIE NAAR NAVIGATIE	147
5.1 Belangrijkste bevindingen	150
5.2 Strategische thema's voor de politie	155
5.3 Tot slot	163
VOETNOTEN	165

MANAGEMENT
SAMENVATTING
(NEDERLANDS)

MANAGEMENT SAMENVATTING (NEDERLANDS)

Context

De politie in Nederland heeft te maken met een snel veranderende omgeving en een dynamische samenleving, waarin nieuwe veiligheidsvraagstukken zich in rap tempo aandienen. Dergelijke vraagstukken staan niet op zichzelf en maken onderdeel uit van een serie mondiale ontwikkelingen waarmee de Nederlandse samenleving wordt geconfronteerd. Om haar koers, positie en inzet in de toekomst vast te kunnen stellen, is het van belang dat de politie zicht heeft op deze ontwikkelingen en de mogelijke gevolgen daarvan, om daar adequaat op te anticiperen.

De politie heeft een oriëntatie- en navigatie-strategietraject opgezet om het eigen strategisch handelingsvermogen structureel te versterken en een professionele dialoog te kunnen voeren met samenwerkingspartners over de impact van ontwikkelingen in de omgeving. Dit strategietraject bestaat uit vier pijlers: 1) een omgevings- en trendanalyse, 2) verkenning van inhoudelijke thema's ten behoeve van een strategische koers, 3) organisatieprincipes en ontwikkelrichting, en 4) veranderaanpak naar de politie van overmorgen. Dit rapport geeft inhoud aan pijler 1 en levert input op voor vervolgstappen in het strategietraject. Het rapport presenteert maatschappelijke vraagstukken en verhaallijnen die houvast bieden voor te organiseren discussies met de belangrijkste stakeholders en de eigen medewerkers over de toekomst van de politie. Het is daarmee een eerste stap om blijvend te werken aan een kennisintensieve, lenige en toekomstbestendige organisatie.

Aanpak

De meerwaarde van strategische oriëntatie stoelt vooral in het identificeren van verschillende mogelijke toekomstige uitdagingen op basis waarvan een organisatie betekenisvolle handelingsperspectieven kan ontwikkelen. In dit onderzoek is gekozen voor een benadering die eerder is ontwikkeld voor – en toegepast is in verschillende strategische oriëntaties van grote publieke organisaties op lokaal en internationaal

niveau. De centrale notie van deze benadering is dat mondiale trends en ontwikkelingen in elke organisatiecontext essentiële vraagstukken oproepen met bijbehorende thema's, die een grote impact hebben op de toekomst van de organisatie en haar rol en positie in de samenleving.

De onderstaande figuur geeft de bijbehorende methoden aan die hiervoor gebruikt zijn.

Resultaten

Dit rapport identificeert 22 belangrijke mondiale trends en ontwikkelingen in zes domeinen. Het overzicht van de trends en ontwikkelingen laat de dreigingen en kansen zien van een veranderende omgeving waarin de politie zich begeeft en zal begeven.

- I Geopolitieke ontwikkelingen.** (1) Van unipolariteit naar multipolariteit; (2) soevereiniteit: terug naar het belang van de staat; (3) de toenemende invloed van niet-statelijke actoren; (4) de groeiende assertiviteit van opkomende spelers; (5) het gebruik van hybride tactieken;
- II Economische ontwikkelingen.** (6) Het verschuiven van economische macht oostwaarts; (7) de stagnerende globalisering; (8) de opkomst van nieuwe economische modellen; (9) de inkomensongelijkheid; (10) de veranderende rol van de overheid;
- III Sociaal/culturele ontwikkelingen.** (11) Toenemende *individual empowerment* en kansenverdeling; (12) wisselende sociale participatie en verwachtingen; (13) het afnemend vertrouwen in publieke instituties;
- IV Technologische ontwikkelingen.** (14) De data explosie; (15) snellere en slimmere systemen; (16) Voor- en nadelen in versnelde ontwikkelingen;
- V Demografische ontwikkelingen.** (17) Grotere economische tegenstellingen; (18) bevolkingen in beweging; (19) wereldwijde urbanisatie; (20) veranderende samenstellingen in Nederland;
- VI Ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid.** (21) Klimaatverandering; en (22) naar een duurzame gezondheid.

Deze mondiale trends en ontwikkelingen werken door op de maatschappelijke verhoudingen in de Nederlandse samenleving. Hieruit komen zeven maatschappelijke vraagstukken naar voren, die relevant zijn voor de (toekomstige) omgeving waarin de politie opereert en de basis vormen voor zeventien strategische aandachtspunten voor de politie:

- I Relatie overheid – burger – bedrijfsleven.** (1) Van netwerken naar ecosystemen: de positie van de politie; (2) kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders;
- II Relatie burgers onderling.** (4) De interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie; (5) faciliteren, stimuleren en orkestreren van burgerinitiatieven;

- III Grenzeloze relaties.** (6) Kennis van en expertise over brede internationale ontwikkelingen; (7) verder opbouwen en onderhouden van een internationaal netwerk; (8) grenzeloos en reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden.
- IV Parallele werkelijkheden.** (9) De 'strategische agent'; (10) strategische communicatie;
- V Mens en technologie.** (11) Monitoren en afwegen op vitale belangen; (12) adaptiviteit in een snel veranderende omgeving;
- VI Toezicht en vrijheid.** (13) De verantwoordelijkheid naar burgers; (14) wie bewaakt de bewaker?;
- VII Bezit en toegang.** (15) Innovatie in een snel veranderende omgeving; (16) de verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een flow security doctrine; (17) rol van en toegang tot data binnen politieprocessen.

Het geheel van strategische aandachtspunten is te scharen onder vier overkoepelende thema's die bepalend zijn voor de positie, taakstelling en inzet van de politie in de toekomst.

1 Legitimiteit, vertrouwen en neutraliteit: maatschappelijke kernwaarden.

De politie is een verbindende factor tussen staat en straat en is daarmee één van de spilfiguren in het functioneren van het sociaal contract tussen de Nederlandse samenleving en overheid. De maatschappelijke waarden waar de politie voor staat, zoals legitimiteit, publiek vertrouwen en een neutraal profiel, blijven gelden, maar zullen tegelijkertijd door nieuwe ontwikkelingen onder druk worden gezet. Om deze waarden te kunnen nastreven is een continue inspanning vereist, waarin de hoogwaardige kwaliteit van het politiewerk en de politieorganisatie gewaarborgd dient te worden. Tegelijkertijd gelden de wettelijke kaders van de rechtsstaat. Daarnaast is het sturen op reputatie en onafhankelijkheid en een op feiten gebaseerd en toetsbaar optreden van belang om het vertrouwen, en daarmee haar legitimiteit, vast te houden, dan wel te vergroten. Daar waar politieke en sociale fragmentatie in de samenleving over de afgelopen jaren is toegenomen, is erkenning en herkenning van de neutraliteit van de politie een kernvoorwaarde om effectief en legitiem te opereren.

2 Verbreding veiligheidsdomein: rol en positie van de politie.

Het veiligheidsdomein is gedurende de laatste twee decennia in omvang flink toegenomen. De toenemende verwevenheid van mondiale vraagstukken, externe en interne veiligheid, fysiek en digitaal geeft een aanzienlijke verbreding van het domein. De grotere mate van afhankelijkheden en verbindingen tussen organisaties, overheid,

bedrijfsleven en burgers zorgt er bovendien voor dat steeds meer partijen in dit domein betrokken raken. Deze ontwikkelingen in de aard en reikwijdte van veiligheidsfenomenen roepen belangrijke vragen op over de positie en rol van de politie in het veiligheidsdomein. Men is daarbij veelal geneigd om de rol van de politie te verlengen op basis van de huidige positie die zij inneemt. In de context van een allengs groeiend veiligheidsdomein is het essentieel om de unieke waarde en mandaat van de politie vast te stellen en keuzes te maken.

3 Governance en samenwerking: effectiviteit en professionaliteit van handelen.

Als gevolg van de verbreding van het veiligheidsdomein, zowel in horizontale als verticale zin, ontstaat een verscheidenheid van nieuwe aandachtsgebieden. De complexiteit en reikwijdte van deze nieuwe aandachtsgebieden, gecombineerd met de reeds bestaande, legt een significante druk op de politie om, als organisatie, hierop in te kunnen spelen, zowel extern als intern. Samenwerking, in wisselende samenstellingen en zowel nationaal als internationaal, met andere publieke en private – meer of minder georganiseerde – partijen zal steeds meer een vereiste zijn. Het opbouwen, vormgeven en versterken van een veiligheidsecosysteem dat deze samenwerking ondersteunt, is daarbij van groot belang. Des te meer omdat de aard van het groeiende veiligheidsdomein vereist om minder geïnstitutionaliseerd en juist meer ad-hoc samenwerkingsverbanden aan te gaan. Daarbij is het imperatief om de rol en positie van de politie binnen het ecosysteem, alsook de voorwaarden aan de ontwikkeling en de invulling van het ecosysteem voortdurend opnieuw te bepalen.

4 Innovatie, kennisintensiviteit en vernieuwing: vakmanschap.

Het groeiende veiligheidsdomein in combinatie met diverse sociale en technologische ontwikkelingen brengt een continue toevloed aan nieuwe aandachtsgebieden, inzichten en instrumenten met zich mee. Deze toevloed gaat gepaard met de noodzaak tot het verkrijgen van nieuwe of aanvullende kennis, competenties en middelen. Daarnaast dient men voortdurend zicht en inzicht te organiseren over die ontwikkelingen, zodat tijdig kan worden geanticipeerd op deze nieuwe vormen van kennis en de vertaling daarvan naar de uitvoeringspraktijk van de politieorganisatie. Kennis en innovatie zal men zodoende hoog in het vaandel moeten hebben. De noodzaak tot grotere kennisintensiteit en innovatie brengt zowel inhoudelijke als organisatorische aspecten met zich mee.

Tot Slot

De rol en positie van de politie in de maatschappij en dat waar de politie voor staat, hebben zich door de decennia heen altijd aangepast aan veranderende omstandig-

heden. Als gevolg van de snel veranderende samenleving staan maatschappelijke waarden, rechtsstatelijke waarden, alsook de organisatie-gebonden kernwaarden van de politie in toenemende mate onder druk.

Zeker in een tijd waarin er sprake is van sociale en politieke fragmentatie en bevolkingsgroepen met verschillende, soms diametraal tegenover elkaar staande moraliteiten, is een eigen waardenoriëntatie en een daarbij passend discours van essentieel belang voor de politie.

Het strategietraject stelt de politie in staat in deze veranderende omgeving om het eigen strategisch handelingsvermogen structureel te versterken. Deze omgevingsanalyse biedt vertrekpunten voor keuzes in strategie- en organisatieontwikkeling voor politie en partners.

EXECUTIVE SUMMARY (ENGLISH)

EXECUTIVE SUMMARY (ENGLISH)

Context

The Dutch Police is charged with adapting to a rapidly changing environment and a dynamic society in which new security issues are emerging quickly. These issues constitute part of a series of global developments that confront Dutch society. In order to adequately anticipate the possible consequences of these developments and to adjust its *modus operandi* accordingly, the police must preside over a holistic view of them.

The Dutch police forces have set up a strategic orientation and navigation path to structurally strengthen their own strategic ability and to engage in a professional dialogue with partners on the consequences of global trends and developments. This strategy consists of four pillars: 1) environmental and trend analysis, 2) exploration of substantive themes for a strategic course, 3) organizational principles and development direction, and 4) adaptation to function adequately in the future. This report explores information relevant to pillar 1, and provides input vis-à-vis subsequent strategic steps. It additionally presents societal issues and storylines that are geared towards helping the police in organizing discussions (both internal and with key stakeholders). As such, it represents a first step towards working transitioning the Dutch police into a flexible and future-proof organization.

Approach

The added value of strategic orientation is primarily in identifying various potential future challenges that enable an organization to develop meaningful operational perspectives. This research follows an approach which was previously developed for (and applied in) various strategic orientations of major public organizations at both the local and international levels. The central assumption endemic to this approach is that global trends and developments allow for the identification of key issues and related

themes within any organizational context which have a major impact on the organization's future and on its role and position in society.

The figure below shows the corresponding methods used for this purpose.

Results

This report identifies 22 major global trends and developments in six domains. The overview of trends and developments shows the threats and opportunities which can be associated with the changing environment in which the police must operate.

- I Geopolitical developments.** (1) From unipolarity to multipolarity; (2) sovereignty: back to the importance of the state; (3) the increasing influence of non-state actors; (4) the growing assertiveness of emerging players; (5) the use of hybrid tactics;
- II Economic developments.** (6) The shifting of economic power eastwards; (7) stagnant globalization; (8) the emergence of new economic models; (9) income inequality; (10) the changing role of government;
- III Social / cultural developments.** (11) Increasing individual empowerment and opportunity distribution; (12) changing social participation and expectations; (13) the decline in trust in public institutions;
- IV Technological developments.** (14) The data explosion; (15) faster and smarter systems; (16) pros and cons in accelerated developments;
- V Demographic developments.** (17) Larger economic differences; (18) populations on the move; (19) global urbanization; (20) changing compositions in the Netherlands;
- VI Developments in the area of sustainability.** (21) Changing climate; and (22) towards sustainable health.

These global trends and developments affect various social constructions in Dutch society. This is likely to lead to the proliferation of seven social issues which are relevant to the (future) environment in which the police operates, and which form the basis for seventeen strategic issues for the police:

- I Relationship Government – Citizens – Business.** (1) From networks to ecosystems: the position of the police; (2) core values, core tasks and legal frameworks;
- II Relationship between citizens.** (4) The interaction between the digital and physical domain and the positioning of the police; (5) facilitating, stimulating and orchestrating citizens' initiatives;
- III Borderless relations.** (6) Knowledge of and expertise on broad international developments; (7) further building and maintaining an international network; (8) borderless and scope of tasks, powers and responsibilities.

- IV Parallel realities.** (9) The 'strategic agent'; (10) strategic communication;
- V Humans and technology.** (11) Monitoring and weighing out critical interests; (12) adaptivity in a rapidly changing environment;
- VII Supervision and freedom.** (13) Responsibility to citizens; (14) Who is watching the watchdog?;
- VIII Property and access.** (15) Innovation in a rapidly changing environment; (16) the shift from static security thinking to a flow security doctrine; (17) role of and access to data within police processes.

This list of strategic issues is highlighted in four overarching themes that determine the position, task and commitment of the police in the future.

1 Legitimacy, trust and neutrality: core social values.

The police is a connecting factor between state and street, and thus plays a key role in enforcing the social contract between society and government in the Netherlands. The social values for which the police stands – legitimacy, public confidence, and a neutral profile – continue to apply, but will come under pressure by new developments. In order to achieve these values, a continuous effort must be made to ensure that the public service provided by the Dutch police maintains its high quality while adhering to the legal framework of the rule of law. In addition, the development of an independently administered, fact-based information gathering system is necessary to increase trust and (by extension) public legitimacy. Because political and social fragmentation in society has increased over the last few years, public recognition of the police as a neutral institution constitutes a key condition for effective and legitimate operation.

2 Widening security domain: role and position of the police.

The security domain has increased significantly in the last two decades. The increasing intertwining of global issues, external and internal security, and physical & digital threats has served to significantly broaden the domain. The greater degree of dependencies and connections among organizations, government, business and citizens also causes more and more actors to become involved in the domain. These developments in the nature and scope of security issues raise important questions about the position and role of the police within the security domain, with discussions surrounding this topic typically being inclined to extend the role of the police based on the current position it occupies. In the context of an ever-expanding security domain, it is essential to determine the unique value and mandate of the police, and to make choices.

3 Governance and cooperation: effectiveness and professionalism of action.

As a result of broadening within the security domain – both in horizontal and vertical terms – a variety of new areas of interest arise. The complexity and scope of these new areas of interest, combined with the existing ones, place significant pressure on the police to address these areas as an organization, both internally and externally. Cooperation, in varying compositions, both nationally and internationally, with other public and private actors will increasingly be a requirement. Building, designing and strengthening a security ecosystem that supports this cooperation is of great importance, particularly because the nature of the growing security domain requires less institutionalized and more ad hoc partnerships. In addition, it is imperative to continually re-evaluate the role and position of the police within the security ecosystem, as well as to ascertain what the necessary conditions for the development and implementation of the ecosystem are.

4 Innovation, knowledge intensity and innovation: craftsmanship.

The growing security domain, combined with various social and technological developments, brings with it continuous influx of new areas of interest, insights and tools. This influx is associated with the need to acquire new or additional knowledge, skills and resources. It is additionally necessary to track (and develop an understanding of) these developments in order to be able to anticipate new forms of knowledge in a timely fashion and to translate them into better practices within the police. Knowledge and innovation are therefore be of high importance. The need for greater knowledge intensity and innovation involves both content and organizational aspects.

Conclusively

The role and position of the police in society has always adapted to changing circumstances over the decades. As a result of the rapid changes taking place within society, the social, legal, and organizational values of the police are under increasing pressure.

The strategy process enables the police to structurally strengthen its strategic ability within the context of a changing environment. This outward looking analysis presents important points of departure for choices in strategy and organizational development for the police and its partners.

Particularly during the current time of political fragmentation – in which populations with different moralities are often diametrically opposed to one another – developing its own orientation towards the values mentioned above is essential to the police's success.

1 INLEIDING

1.1 Context	25
1.2 Doel van de studie	27
1.3 Structuur van het rapport	28

1 INLEIDING

1.1 Context

De politie staat in het midden van een snel veranderende samenleving. Elke dag weer dienen zich nieuwe uitdagingen aan: burgerwachten met helikopters, terugkerende Syriëgangers, grootschalige DDoS aanvallen via op internet aangesloten beveiligingscamera's, maatschappelijke onrust over de komst van asielzoekerscentra, verwarde personen die buiten het maatschappelijke zorgweb zijn gevallen, of de plotse alomtegenwoordigheid van 'alternatieve feiten'. Zulke uitdagingen komen zelden als een donderslag bij heldere hemel, zelfs al lijkt dat soms wel zo. Ze zijn exemplarisch voor een aantal grotere maatschappelijke vraagstukken waarmee de Nederlandse samenleving wordt geconfronteerd, vraagstukken die uitermate relevant zijn voor de ontwikkelingen in criminaliteit, openbare orde en (on)veiligheid. Denk bijvoorbeeld aan de gespannen relatie tussen verschillende bevolkingsgroepen; het dalende vertrouwen in de politiek, de 'elite' en de 'mainstream' media; het ontstaan van cybercriminaliteit, de steeds nauwere verwevenheid tussen internationale en nationale veiligheid; maar ook aan de nog altijd rappe digitalisering en dataficering van onze samenleving.

Het is van groot belang dat de politie goed zicht heeft op deze maatschappelijke vraagstukken en de ontwikkelingen daarbinnen. Op basis daarvan kan zij immers inzicht verkrijgen in de verschillende veiligheidsbehoeften die uit deze ontwikkelingen voortkomen en daarmee mede de positie, taakstelling en inzet van de politie in de toekomst bepalen. De politie wil en moet kennis hebben van veranderingen in de buitenwereld én in staat zijn daarop te anticiperen.

Om dit te bewerkstelligen heeft de politie een oriëntatie- en navigatie-strategietraject opgezet om het eigen strategisch handelingsvermogen structureel te versterken. Dit strategietraject van de politie bestaat uit vier pijlers: 1) een omgevings- en trendanalyse, 2) inhoudelijke thema's en strategische koers, 3) organisatieprincipes en ontwikkelrichting, en 4) veranderaanpak naar de politie van overmorgen (Figuur 1).

FIGUUR 1. HET 'STRATEGIETRAJECT' VAN DE POLITIE

Het is niet de eerste keer dat de politie een dergelijke exercitie onderneemt. In het verleden heeft de politie zelf vaker nagedacht over haar maatschappelijke functie en positie. In 1977 en 2005 verschenen bijvoorbeeld twee fundamentele discussiestukken, respectievelijk 'Politie in Verandering' en 'Politie in Ontwikkeling'. Ook rapporten rondom de opsporing eind jaren tachtig, halverwege de jaren negentig en halverwege het eerste decennium van de 21ste eeuw (respectievelijk commissie Roethof, commissie Van Traa, commissie Posthumus) kenmerken een functionele dialoog over de opsporing.

Vanaf 2013 heeft het ontstaan van een nationaal georganiseerde politie de deur geopend naar een herziening en herdefiniëring van de maatschappelijke positie van de politie. Het inrichtingsplan en het realisatieplan staan bol van overpeinzingen over missie, visie, strategie, structuur en organisatiecultuur van de politie. Intern zijn sinds die tijd diverse rapporten geschreven – en sommige nog in ontwikkeling – over de benodigde vernieuwing van onderdelen van de organisatie.

Daarnaast schrijft de politie sinds 2004 elke vier jaar een Nationaal Dreigingsbeeld, waarvan het laatste exemplaar in juni 2017 verscheen. Het gaat bij deze studies soms om strategische positioneringsvraagstukken, soms om beleidsaanpassingen en soms om verdere professionalisering.

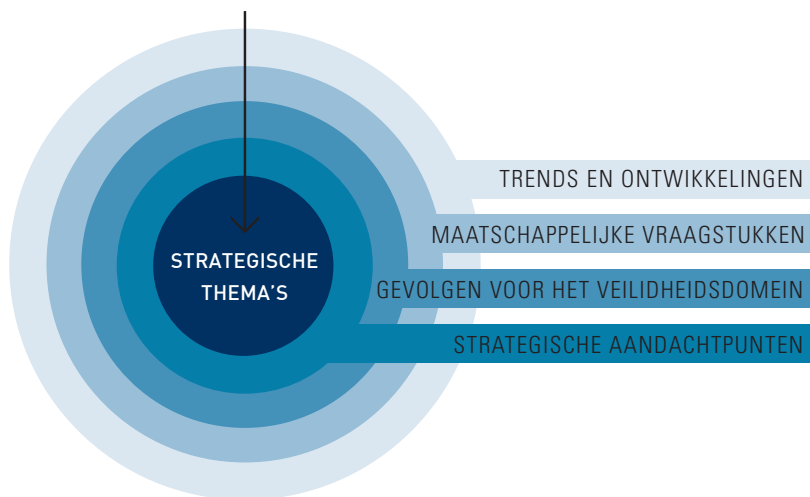
Een geïntegreerde strategiebepaling van de maatschappelijke functie van de politie is minder vaak in beeld. Als zodanig is het zelf nadenken over ontwikkelingen in de omgeving en het formuleren van een integrale strategie in relatie tot de omgeving van de politie geen overbodige bezigheid. Belangrijke partners van de politie, zoals het Openbaar Ministerie (met OM2020), het Ministerie van Veiligheid en Justitie (V&J

Verandert) en ook diverse gemeenten zijn volop bezig met het ontwikkelen van vergelijkbare initiatieven. Het is van essentieel belang dat ook de politie, vanuit een professioneel perspectief, een zingevende strategische bijdrage hieraan levert. Teneinde de toekomstige dialoog hierover met de (gezags-) omgeving van de politie te schragen, is deze HCSS-studie geïnitieerd.

1.2 Doel van de studie

De omgevingsanalyse waar deze publicatie zich op richt, maakt onderdeel uit van de eerste pijler van het bovengenoemde strategietraject. Het doel van deze omgevingsanalyse is het bieden van een gedegen overzicht van en inzicht in de vele ontwikkelingen die wereldwijd plaatsvinden en die relevantie hebben voor de Nederlandse (veiligheids)omgeving. Dit overzicht geeft de politieorganisatie een gemeenschappelijke taal en gedeelde beelden over mogelijke toekomstige omgevingen. Een taal en beelden die normaliter niet tot de dagelijkse ervaring behoren. Ze zijn echter wel essentieel om de communicatie met de buitenwereld te kunnen aangaan, zowel in de inhoudelijke dialoog met de belangrijkste samenwerkingspartners als met het algemene publiek en de politiek.

Sommige van deze ontwikkelingen zullen uitgebreider aan bod komen dan andere, soms omdat ze relatief recent zijn opgekomen, andere omdat het de verwachting is dat ze grotere impact zullen hebben op de Nederlandse samenleving en de rol en positie van de politie daarin. Het gaat er vooral om op een hoog abstractieniveau aan te geven waar de aandacht van de politie in de toekomst naar zou moeten uitgaan en hoe zij op een effectieve manier hiermee kan omgaan.

FIGUUR 2: DE VERTALING VAN TRENDS EN ONTWIKKELINGEN NAAR DE TOEKOMSTIGE ROL, POSITIE EN FUNCTIE VAN DE POLITIE

Deze studie brengt op basis van een mondiale trendanalyse, zeven maatschappelijke vraagstukken in kaart. Vraagstukken die relevant zijn voor de toekomstige omgeving waarin de politie opereert. Voor elk van deze maatschappelijke vraagstukken identificeert de studie de mogelijke implicaties voor de positie en waardepropositie van de politie. Het gaat hierbij om toekomstige veiligheidsdreigingen en -behoeften vanuit de samenleving en de nieuwe mogelijkheden ('kansen') voor de politie om daarin te voorzien. Daaruit komen strategische aandachtspunten en strategische thema's voort, die de politie helpen bij het bepalen van een strategische koers voor het invullen van de maatschappelijke en rechtsstatelijke positie van de politie in het komende decennium (Figuur 2). Vraagstukken die de politie nu en op de middellange termijn zal moeten adresseren en blijven volgen. De feitelijke doorvertaling naar strategische opties en implicaties wordt door de politie, conform het hierboven beschreven strategietraject en in afstemming met haar omgeving, zelf ter hand genomen en in de andere pijlers uitgevoerd.

In deze studie staan geen aanknopingspunten om (inhoudelijk) beleid te richten. De studie reikt handvatten aan de politie om een interne en externe dialoog te voeren over de maatschappelijke positionering van de politie in relatie tot haar eigen organisatie.

1.3 Structuur van het rapport

Het volgende hoofdstuk 2 beschrijft en verantwoordt de onderzoeks aanpak en –methodiek. Het geeft aan hoe de verbinding van externe trends en ontwikkelingen met maatschappelijke vraagstukken wordt gemaakt en hoe dit resulteert in aandachtspunten voor de politieorganisatie.

In hoofdstuk 3 wordt een overzicht van huidige en opkomende (internationale) trends en ontwikkelingen in het geopolitieke, economische, sociaal/culturele, technologische, duurzaamheid en demografische domein geboden. Dit overzicht ondersteunt de conclusie dat er sprake is van fundamentele transitieën waarvan de exacte uitkomsten nog niet voorspeld kunnen worden. Dit noopt de politie tot een hernieuwd engagement met grote maatschappelijke vraagstukken en de veiligheidsimplicaties die daarmee samenhangen.

In hoofdstuk 4 worden vervolgens maatschappelijke vraagstukken gepresenteerd en geanalyseerd. Deze maatschappelijke vraagstukken geven een perspectief op veranderingen die in de samenleving plaatsvinden als gevolg van de eerder beschreven brede trends en ontwikkelingen in hoofdstuk 3. Voor elk maatschappelijk vraagstuk

worden de belangrijkste thema's van het veiligheidsdomein en de kansen en bedreigingen die daarmee samenhangen, beschreven. Op basis van deze analyse komen de voornaamste strategische aandachtspunten voor de politie voort.

Tot slot wordt in hoofdstuk 5 een synthese geboden van de in deze studie verworven inzichten. Aan de hand van de meest belangrijke trends en ontwikkelingen beschreven in hoofdstuk 3 en de strategische aandachtspunten geïdentificeerd in hoofdstuk 4, wordt er in een slotbeschouwing gekeken naar de implicaties van deze aandachtspunten voor het bredere strategietraject van de politie. De uitkomsten van deze studie kunnen zo dienen als leidraad bij het ontwikkelen van een organisatiebrede strategische visie.

2 ONDERZOEKS- AANPAK

2 ONDERZOEKSAANPAK

Het doel van een strategische oriëntatie is het identificeren van toekomstige ontwikkelingen in de omgeving die relevant zijn voor een organisatie. Op basis daarvan kan de organisatie vervolgens betekenisvolle handelingsperspectieven ontwikkelen. Het gaat hierin dus expliciet om het leggen van de verbinding tussen oriëntatie – hoe ziet de wereld van vandaag en van morgen eruit? – en navigatie – wat betekent dit voor strategie en beleid? Strategische oriëntatie in complexe en snel veranderende omgevingen is echter moeilijk vanwege de hoge mate van onvoorspelbaarheid die er bestaat over de richting van toekomstige ontwikkelingen. Deze onvoorspelbaarheid wordt nog eens groter als er sprake is van fundamentele in plaats van incrementele verandering. Hoogleraar transitiekunde Jan Rotmans stelt in deze context dat “we [...] niet in een tijdperk van verandering [leven] maar in een verandering van tijdperken.”¹ Transitie duidt hier op een proces van “fundamentele en onomkeerbare verandering in de cultuur, structuren en praktijken van een samenleving.”² Zulke periodes van transitie worden gekarakteriseerd door ‘diepe onzekerheid’. Lempert en Davis van het Amerikaanse onderzoeksinstituut RAND definiëren diepe onzekerheid als een situatie waarin

*analysts do not know, or the parties to a decision cannot agree on (1) the appropriate conceptual models that describe the relationships among the key driving forces that will shape the long-term future, (2) the probability distributions used to represent uncertainty about key variables and parameters in the mathematical representations of these conceptual models, and/or (3) how to value the desirability of alternative outcomes.*³

Hieruit volgt dat de meerwaarde van strategische oriëntatie niet stoelt in het bieden van klip en klare voorspellingen over hoe de toekomstige omgeving eruit ziet. Dit is immers onmogelijk. Het gaat er juist om verschillende mogelijke toekomstige

uitdagingen te identificeren op basis waarvan een organisatie betekenisvolle handelingsperspectieven kan ontwikkelen. Hierover bestaat een zekere mate van consensus in wetenschappelijke en strategische *foresight* kringen die met name in het laatste decennium is ontstaan. Zo onderschrijven diverse onderzoeken het gebrekkig menselijk vermogen om met name de lange-termijn toekomst te voorspellen, óók het vermogen van zogenaamde experts.⁴ De 'Zwarte Zwaan' van strategisch denker Nasim Taleb vertegenwoordigt de notie van de onvoorspelbare gebeurtenis met enorme impact en is daarmee nauw verwant met het idee van diepe onzekerheid. Dergelijke zwarte zwanen zijn in het bedrijfsleven en het veiligheidsdomein steeds meer verankerd in strategische discussies over de toekomst.⁵ Dit komt niet alleen doordat de omgeving steeds complexer in elkaar steekt, maar ook omdat mensen, groepen en organisaties worden belemmerd door tal van psychologische heuristieken en sociale dynamieken als zij naar de toekomst kijken (Figuur 3).

STRATEGISCHE ORIËNTATIE PROBLEMEN

- Presentisme & recentisme: gevangen in de waan van de dag
- Overschatting nabije toekomst, onderschatting verdere toekomst
- Lineair denken en verwaarlozen systeemeffecten
- Professionele deformatie: focus op het werkerrein
- Systematische bias ten faveure van 'gloom and doom'
- Kudde mentaliteit & dominante narratieven
- Hubris: overmatig zelfvertrouwen
- Maskeren van onzekerheid in de marktplaats van ideeën
- De bomen en het bos: waslijsten aan trends
- Onduidelijke 'bottom line': wat is het doel van de exercitie?
- Gat tussen analyse en handelingsperspectieven organisatie

FIGUUR 3: PROBLEMEN MET STRATEGISCHE ORIËNTATIE.⁶

Het nut van strategische oriëntaties of omgevingsanalyses ligt derhalve niet in het voorspellen van de toekomst, maar in het overkomen van bovengenoemde belemmeringen. Het doel is om betekenisvolle handelingsperspectieven te ontwikkelen binnen een continue interne en externe strategische dialoog over mogelijke toekomstige uitdagingen. Het uitgangspunt hier is dat morgen er niet uit zal zien als vandaag, en overmorgen niet als morgen, en het draait om de vraag hoe een organisatie daarop kan inspelen. Kernwoorden hier zijn anticipatie, adoptie, adaptiviteit, en robuustheid.

Door de jaren heen zijn tal van methoden en benaderingen ontworpen om het proces van toekomst-oriëntatie te ondersteunen, waaronder de Delphi-expert benadering⁷, *consensus foresight*⁸, *Meta-foresight*⁹, *counter futures* en *wild cards*¹⁰, en *exploratory modelling and analysis*.¹¹ Een andere populaire methode is het gebruik van een beperkt aantal - in de regel drie of vier - scenario's om verschillende mogelijke toekomsten te schetsen. Voordeel van de scenariobenadering is dat ze een relatief eenvoudig en krachtig communicatiemiddel biedt. Nadeel is dat dergelijke toekomstscenario's, zeker waar het algemene oriëntatietrajecten betreft, een hoog abstractieniveau kennen, wat een concrete doorvertaling naar handelingsperspectieven voor de organisatie bemoeilijkt. Daarnaast worden de verschillende scenario's in de regel niet gebruikt om de robuustheid van beleid in verschillende toekomsten te verkennen, maar wordt er impliciet of expliciet van de waarschijnlijkheid of plausibiliteit van één scenario uitgegaan binnen een lineaire visie op de toekomst.

Tegen deze achtergrond is in dit onderzoek gekozen voor een andere benadering die eerder is ontwikkeld voor – en toegepast is in verschillende strategische oriëntaties van grote publieke organisaties op lokaal en internationaal niveau.¹² Centraal in deze benadering staat de notie dat er voor elke organisatie essentiële vraagstukken met bijbehorende thema's zijn die een grote impact hebben op de toekomstige omgeving van de organisatie en haar rol en positie daarbinnen. Om dit heel beknopt te illustreren zijn bijvoorbeeld voor een oliemaatschappij de toekomstige energieconsumptie en energie-mix (gas, olie, kernenergie, zon, wind) van enorm belang. En zo zijn het type vijanden en het soort wapentechnologie van de toekomst relevant voor het Ministerie van Defensie, terwijl voor een financiële instelling de digitalisering en automatisering van het betalingsverkeer een essentiële factor is in het ontwerp van een toekomstbestendige strategie. Aan de hand van een identificatie van een aantal centrale vraagstukken en thema's worden dan mogelijke toekomstige uitdagingen geanalyseerd. Vervolgens kan er een directe doorvertaling worden gemaakt naar de relevantie voor de organisatie waarbij strategische aandachtspunten worden geïdentificeerd. Deze strategische aandachtspunten kunnen dan in tweede instantie nader opgepakt en uitgewerkt worden in gedetailleerde studies om de precieze betekenis voor de organisatie zelf te analyseren.

Voor het strategietraject van de politie is gekozen om een zevental maatschappelijke vraagstukken, gedestilleerd uit (inter)nationale trends en ontwikkelingen, centraal te stellen en daarbinnen 'thema's', 'veiligheidsgevolgen' (kansen en dreigingen) en 'strategische aandachtspunten' af te leiden. De reden hiervoor is dat de politie een

maatschappelijke organisatie *pur sang* is. De periode tot 2025 geldt hierbij als tijdshorizon. Het beroep dat er in het komende decennium op de politie gedaan zal worden, en haar toekomstige rol en positie, kunnen niet los gezien worden van de ontwikkelingen binnen deze maatschappelijke vraagstukken. Op deze wijze kan dan ook vervolgens het koppelvlak gemaakt worden tussen de oriëntatiefase – hoe ziet de wereld er uit – en de navigatiefase – wat betekent dit voor strategie en beleid. In de context van het strategietraject van de politie gaat het hier om de verbinding tussen pijler 1 (een omgevings- en trendanalyse) en pijler 2 (inhoudelijke thema's en strategische koers), pijler 3 (organisatieprincipes en ontwikkelrichting) en pijler 4 (veranderingsaanpak naar de politie van overmorgen).

De onderzoeks aanpak is als volgt vormgegeven (Figuur 4): allereerst zijn trends en ontwikkelingen binnen een aan DESTEP¹³ ontleend analysekader (zie paragraaf 3.1) geïdentificeerd op basis van een meta-analyse van een brede selectie aan toekomststudies uit binnen- en buitenland. Er is gebruik gemaakt van drie verschillende soorten studies. Allereerst zijn generieke toekomstverkenningen geanalyseerd zoals bijvoorbeeld het "*Future of Jobs*" rapport van het *World Economic Forum* (WEF) of het "Sociaal en Cultureel Rapport" van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP).¹⁴ Daarnaast zijn toekomstverkenningen binnen het veiligheidsdomein bestudeerd, zoals bijvoorbeeld de 4-jaarlijkse "*Global Trends*" verkenning verricht door de Amerikaanse *National Intelligence Council* (NIC) of het "Nationaal Veiligheidsprofiel" van het Nederlandse Ministerie van Veiligheid en Justitie uitgevoerd in het kader van de Nederlandse Strategie Nationale Veiligheid.¹⁵ Tot slot is specifiek gekeken naar strategische studies verricht door politieorganisaties wereldwijd. Deze studies maken in de regel al een meer concrete doorvertaling van (mondiale) ontwikkelingen naar de consequenties voor politieorganisaties. Een dergelijke brede ontsluiting van studies op verschillende niveaus verkleint de kans dat minder in het oog springende ontwikkelingen buiten het zichtveld vallen.

FIGUUR 4: ONDERZOEKSAANPAK

Vervolgens zijn deze trends geclusterd en samengebracht in zeven maatschappelijke vraagstukken die relevant zijn voor de politie in de bredere context van de Nederlandse samenleving. De bepaling en selectie van maatschappelijke vraagstukken is vervolgens inductief getoetst, hetgeen wil zeggen dat deze maatschappelijke vraagstukken in eerste instantie vanuit de meta-analyse naar voren zijn gekomen en vervolgens op relevantie en herkenbaarheid zijn getoetst in een tiental bijeenkomsten met expertgroepen binnen de politie en daarbuiten (Figuur 5).

FIGUUR 5: ZEVEN MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN.

De thema's binnen de maatschappelijke vraagstukken zijn vervolgens uitgewerkt en doorvertaald naar veiligheidsgevolgen, wederom aan de hand van *foresight* en wetenschappelijke literatuur (verwijzingen naar die literatuur kunnen worden geraadpleegd in het uitgebreide notenapparaat). Op basis daarvan zijn er voor elk maatschappelijk vraagstuk strategische aandachtspunten voor de politie geïdentificeerd. De doorvertaling naar veiligheidsbepaling en een eerste bepaling van strategische aandachtspunten is eveneens getoetst, verrijkt en verfijnd in de sessies met experts. Tot slot is een synthese gemaakt van de implicaties van de strategische aandachtspunten voor de positie, taakstelling en inzet van de politie in de toekomst.

3 TRENDS EN ONTWIKKELINGEN IN HET HUIDIG TIJDPERK

3.1 Nieuwe krachten in het (geo)politieke systeem	42
3.2 Verschuiving in economische drijfveren	50
3.3 Sociale en culturele ontwikkelingen	57
3.4 Doorbraken in het domein van technologie en wetenschap	61
3.5 Demografische verschuivingen	64
3.6 Ontwikkelingen in het domein van duurzaamheid	69
3.7 Diepgaande veranderingen	73

3 TRENDS EN ONTWIKKELINGEN IN HET HUIDIG TIJDPERK

In sommige perioden is de wereld meer in beweging dan in andere tijden. In 1989 kwam er een einde aan het tijdperk van de Koude Oorlog. Daarmee werd tevens het einde van de geschiedenis aangekondigd, wat meer in termen van het failliet van diverse staatsvormen en/of - filosofieën naar voren is gekomen dan in de voorziene ultieme overwinning van de liberale democratie.¹⁶ Deze verwachting werd immers al snel door diverse (deels dezelfde) experts aangepast. De 'logische dominantie' van het Westen werd al rap vervangen door een 'botsing der beschavingen' die tot een nieuwe wereldorde en verschuiving en verspreiding van machten zou leiden.¹⁷ Over de specifieke richting bestond weliswaar geen overeenstemming. Het was wel duidelijk dat een aantal fundamentele pijlers waarop het wereldtoneel steunde, langzaam maar zeker aan het inzakken waren.

Ook nu weer lijkt de wereld om ons heen, Europa en ook Nederland, zich in een transitieperiode te bevinden, die gekenmerkt wordt door tal van systemische, organisatorische en individuele veranderingen.

Dit hoofdstuk biedt een overzicht van trends en ontwikkelingen die zich aan de ene kant al aan het manifesteren zijn en aan de andere kant zich mogelijk gaan voordoen. Het geeft daarmee een inzicht in mogelijke toekomstige omgevingen. Door ze zorgvuldig en gestructureerd te duiden, biedt het professionals in de politieorganisatie een breed en lange termijnbeeld. Deze analyse biedt inzicht in de bedreigingen en kansen in de veranderende omgeving waarin de politie zich begeeft en zal begeven.

De analyse van trends en ontwikkelingen met een aan DESTEP ontleend analysekader uitgevoerd. Het DESTEP-model is in deze studie enigszins aangepast. De categorieën uit DESTEP zijn echter nog steeds herkenbaar.

De specifieke categorieën die in dit hoofdstuk aan bod komen, zijn:

- Geopolitieke ontwikkelingen;
- Economische ontwikkelingen;
- Sociaal/culturele ontwikkelingen;
- Technologische ontwikkelingen;
- Demografische ontwikkelingen;
- Ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid.

3.1 Nieuwe krachten in het (geo)politieke systeem

Het internationale politieke systeem wordt gevormd door een steeds wisselende verdeling van economische, politieke en militaire macht over natiestaten, maar ook in toenemende mate door inmenging van niet-statelijke actoren (NSA). Tot 1989 werd dit systeem sterk bepaald door de Koude Oorlog. Sinds het einde daarvan heeft de Verenigde Staten lange tijd zijn macht doen gelden. De dominante positie van het Westen in het algemeen en de VS specifiek is geleidelijk aan het afnemen.

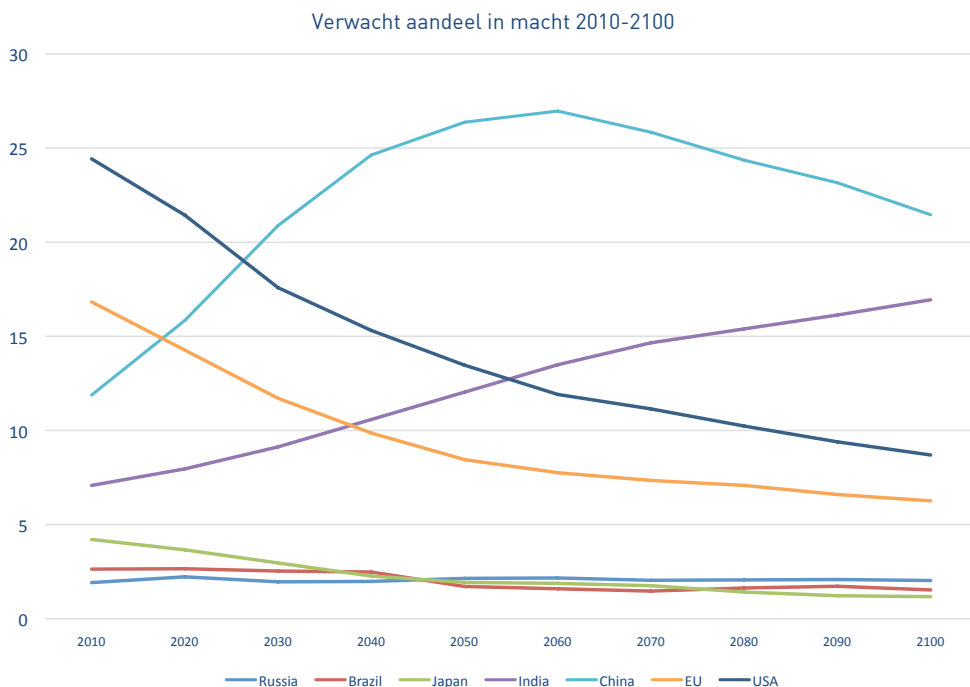
Dit deel richt zich op een aantal prominente krachten die invloed uitoefenen op deze machtsverdeling, nu en in de nabije toekomst. Het belang hiervan is dat andere waarden, actoren, en organisaties een groeiende rol gaan spelen. De volatiliteit van de bestaande wereldorde roept economische onzekerheden op, en leidt wellicht tot moeilijker internationale samenwerking, terwijl dit voor bijvoorbeeld nieuwe vormen van criminaliteit juist noodzakelijk is. Het duiden van bewegingen en processen wordt lastiger: wie is de vriend, wie is de vijand? En voor hoelang?

Die prominente krachten zijn:

- Van unipolariteit naar multipolariteit;
- Soevereiniteit: terug naar het belang van de staat;
- De toenemende invloed van niet-statelijke actoren;
- De groeiende assertiviteit van opkomende spelers;
- Het gebruik van hybride tactieken.

3.1.1 Van unipolariteit naar multipolariteit

De relatieve macht van de VS is tanende. Wereldwijd ontstaan er **nieuwe machtscentra** of polen, hetgeen resulteert in een **herschikking van de internationale orde**. Niet-Westerse landen, zoals China, India en Brazilië, nemen gaandeweg een steeds belangrijkere rol aan in de internationale economische en politieke verhoudingen.¹⁸

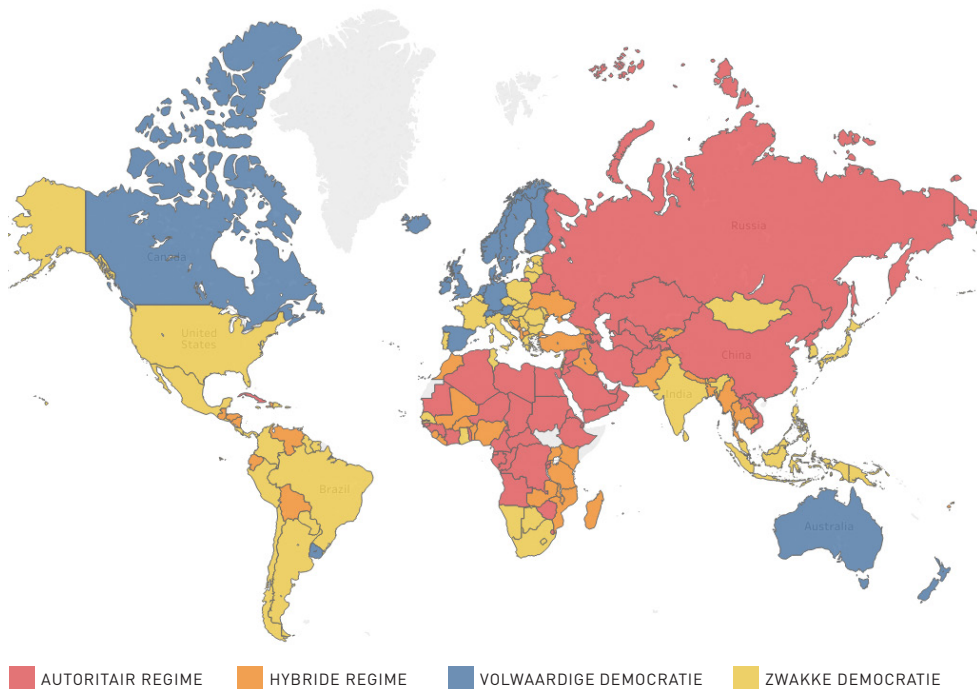

FIGUUR 6: ONTWIKKELING VAN DE MACHTSVERDELING IN DE WERELD (% VAN TOTALE WERELDMACHT).¹⁹

De **verschuiving van de internationale machtsverhoudingen** gaat gepaard met een **(her)opleving van spanningen** tussen verschillende grootmachten, zoals de VS, China en Rusland. Ook Europa is hiervan niet gevrijwaard. Ondertussen neemt ook het belang toe van landen die zich in de overlap van invloedssferen van verschillende grootmachten bevinden, zoals Egypte, Oekraïne, Pakistan en zelfs Australië, en daarmee een belangrijke rol spelen in regionale of mondiale stabiliteit.²⁰

De bredere wenteling heeft als gevolg dat de **waarden van het internationale systeem**, zoals die golden sinds de Tweede Wereldoorlog, aan verandering onderhevig zijn. Tijdens de recente Munich Security Conference 2017 (MSC17), één van de meest prominente conferenties op het terrein van internationale veiligheid, kwam de discussie over het einde van de liberale orde sterk op gang.²¹ “De internationale veiligheidssituatie is aantoonbaar vergankelijker vandaag dan op enig moment sinds de Tweede Wereldoorlog. Enkele van de meest fundamentele pijlers van het Westen en van de **liberale internationale orde** zijn aan het verzwakken,” zei de MSC17 voorzitter, ambassadeur Wolfgang Ischinger.²²

In deze ontwikkelingen komt er verdere druk op het internationale recht en Westerse waarden, waarop veel internationale instituties, zoals de Verenigde Naties en de aan haar gelieerde organisaties, zijn gebaseerd. Een indicatie hiervan is de **afname van het relatieve aantal 'full democracies'** sinds 2008 (Figuur 7).²³ In 2016 werd er zelfs gesproken van een democratische recessie. Aanleiding hiervoor was dat de 'democratische' score in twee keer zoveel landen verslechterde in verhouding tot landen waarin deze verbeterde. Het meest sprekende voorbeeld daarbij is dat in 2016 de VS als een *'flawed democracy'* werd bestempeld vanwege het verder afbrokkelen van vertrouwen in de overheid en gekozen vertegenwoordigers.²⁴ Maar ook binnen de EU zijn er diverse bewegingen, zoals bij de huidige regeringen in Hongarije en Polen, die mediarechten inperken en de rechterlijke macht aan banden leggen.

FIGUUR 7: DEMOCRATISCH GEHALTE IN DE WERELD (BRON: ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT, DEMOCRACY INDEX).

Concluderend kan gesteld worden dat de gangbare spelregels van en waarden in het **internationale systeem onder druk** staan. Autocratische denkbeelden winnen aan kracht, net als modellen waarin er vervlechting is van politieke en economische drijfveren. In de transitie naar een **multipolair systeem** ontstaan nieuwe regels voor

het onderlinge gedrag van staten. De tijdelijke afwezigheid van nieuwe regels en de gevoelde ondeugdelijkheid van de oude vergroten de **instabiliteit**.

3.1.2 Soevereiniteit: terug naar het belang van de staat

Het verzet tegen de manier waarop de baten van globalisering zijn verdeeld, beïnvloedt in toenemende mate de (internationale) politiek. In reactie op de mondialisering en de behoefte om de 'ellende' van buiten bij de grenzen tegen te houden, is er een **heropleving van het isolationisme en protectionisme**.²⁵ President Trump beëindigde zo bijvoorbeeld de Amerikaanse deelname aan het *Trans-Pacific Partnership* vanwege de "oneerlijkheid" en "eenzijdigheid" van dit handelsakkoord²⁶ en schudde de internationale economische orde op door te pogen de *World Trade Organization*, ooit opgezet onder leiding van de VS om internationale handel in goede banen te leiden, te ondermijnen, omdat deze een bedreiging voor Amerikaanse belangen zou zijn.²⁷ Deze opvatting over de internationale handel is mede het gevolg van de globale economische en financiële crisis die sinds 2008 sluimert en de groei van de wereldeconomie heeft vertraagd. Het wegvallen van de **inkomenspositie van de middenklasse in Westerse samenlevingen** zet het verdedigen van economische grenzen ook aan. Officiële internationale handelscijfers laten bijvoorbeeld zien dat de groei van de wereldhandel sinds 2015 tot stilstand is gekomen en er een sterke stijging is van activiteiten waarmee het ene land probeert haar economische problemen op te lossen met middelen die de economische problemen van anderen verergeren (zgn. *beggar thy neighbor* beleid).²⁸

De wens zich meer van het internationale systeem te ontkoppelen in een poging de **verloren gewaande soevereiniteit** te heroveren is onder een deel van de bevolking, voornamelijk in Europa en de VS, vergroot. Intergouvernementele en supranationale instituties, zoals de NAVO en de EU, staan daarbij onder druk. Zo heeft de Britse stem voor uittreding uit de EU gezorgd voor een verslechtering van de relaties tussen het VK en de EU.

Grote mondiale veranderingen zorgen ervoor dat **welvaart, veiligheid en identiteit onder druk** staan. Delen van de bevolking worden ontvankelijker voor **nationalisme, protectionisme en xenofobie**, wat leidt tot **maatschappelijke en politieke onrust**. Daarmee ontstaat er in toenemende mate spanning tussen enerzijds de wens om de situatie, bijvoorbeeld rondom migratie, zelf onder controle te houden en voor het nationaal belang te kiezen, en anderzijds de noodzaak om complexe vraagstukken door middel van meer internationale samenwerking, op zowel sectoraal en multidisciplinair gebied, op te lossen.

3.1.3 Toenemende invloed van niet-statelijke actoren

De **opkomst van niet-statelijke actoren** (NSA), waaronder multinationals, private donoren, non-gouvernementele organisaties, private militaire actoren en terroristische organisaties, heeft dankzij het einde van de Koude Oorlog, de sindsdien sterk gegroeide mondialisering- en democratiseringsprocessen en de hedendaagse informatiemaatschappij, een vlucht genomen. Doordat NSA zich ook in het veiligheidsdomein manifesteren, zijn de **verschillen tussen statelijke en niet-statelijke actoren** aan het verminderen.

Voor een deel veranderen deze verhoudingen doordat de staat zelf aan verandering onderhevig is. Zo biedt de **terugtrekkende beweging van de overheid** uit verschillende domeinen ruimte aan private en niet-gouvernementele actoren om voormalige overheidstaken over te nemen en hun invloed daarmee uit te breiden. NSA zijn in staat om zich sneller en beter te organiseren dan voorheen (inclusief de verwerving van hoogtechnologische middelen) en kunnen daardoor grote invloed uitoefenen op het (inter)nationale toneel.

In niet-Westerse landen komt tevens de **legitimiteit van staten** in het geding doordat er meer ruimte ontstaat voor NSA in het maatschappelijk middenveld. Tegelijkertijd kunnen NSA eveneens als **verlengstuk** dienen van statelijke actoren om heimelijk invloed uit te oefenen op andermans nationale aangelegenheden (bv. de Russische inmenging via Oekraïense separatisten op de Krim, Iraanse inmenging via Hezbollah in de Levant en Saoedische export van het wahabisme). In fragiele staten bieden dezelfde ontwikkelingen mogelijkheden aan protestbewegingen of terreurgroepen, waaronder Boko Haram en al-Qaeda.

De opkomst van NSA heeft belangrijke consequenties voor staten. Enerzijds verlengen zij de capaciteit tot optreden van de staat, zoals in de eerder genoemde voorbeelden, anderzijds kunnen ze deze net zo goed verkleinen of zelfs ondermijnen. Zo oefenen agressieve NSA's steeds meer invloed uit, met name op het communicatievlak door het gebruik van sociale media. De mogelijkheden van private organisaties om informatie en kennis te ontsluiten en te beheren geeft hen een positie die hiervoor alleen door staten kon worden ingenomen. Zodoende zijn bedrijven als Google, Facebook en Apple in staat om druk te zetten op landen. Ook het **staatsmonopolie op de zwaarmacht** blijft hierbij niet buiten schot. Dit noopt tot verdere reflectie op de plaats die NSA moeten krijgen in het internationale bestel, waar grenzen moeten worden getrokken of waar juist nieuwe (positieve) mogelijkheden liggen.

3.1.4 Groeiende assertiviteit van opkomende spelers

De verslechtering van de verhoudingen in het internationale systeem en het ter discussie stellen van mondiale spelregels biedt traditionele grootmachten, opkomende staten en NSA's de ruimte om zich assertiever op te stellen en hun eigen positie en relatieve macht ten aanzien van Westerse mogendheden te verbeteren.²⁹ De herschikking van de internationale orde gaat gepaard met een zekere **instabiliteit**, met als gevolg dat het risico op conflicten toeneemt. **Assertiviteit** manifesteert zich op verschillende vlakken zoals **wapenwedlopen, verhogingen van defensie-budgetten en territoriale claims** (bv. De Krim en Zuid-Chinese Zee).³⁰ Onderzoek laat zien dat meest gevaarlijke vorm van statelijke assertiviteit – de feitelijke negatieve militaire assertiviteit – in de afgelopen jaren is toegenomen.³¹

Ook **regionale (opkomende) machten** stellen zich assertiever op. Dit leidt tot spanningen in de regio en tot militaire inzet of andere vormen van agressief optreden. Voorbeelden zijn Turkije in Syrië; Iran in Syrië en Jemen; en Egypte in Libië.³² Deze regionale machten laten zich ook ver buiten hun regionale grenzen gelden. Een voorbeeld hiervan is Turkije, dat via verschillende acties spanningen in de Turks-Nederlandse gemeenschap opvoert.³³ Na de mislukte coup poging in 2016 publiceerde het Turkse staatspersbureau een lijst met te boycotten organisaties die gelieerd zouden zijn aan de omstreden prediker Fethullah Gülen, het vermeende brein achter de coup poging.³⁴ De publicatie zorgde zowel voor onrust in de Turks-Nederlandse gemeenschap als voor diplomatieke spanningen tussen Nederland en Turkije.

Assertief gedrag leidt op langere termijn vaak tot negatieve gevolgen in de verhoudingen tussen staten. **Nieuwe of bevroren conflicten** kunnen opkomen en stabiliteit in het algemeen wordt ondergraven.

3.1.5 Gebruik van hybride tactieken

Het aantal **gewapende, militaire conflicten** op de wereld en het aantal slachtoffers dat hiermee is gemoeid, zijn sinds 2014 weer stijgende. Tegelijkertijd is het niveau hiervan nog steeds ruim onder dat van het einde van de Koude Oorlog en zijn **interstatelijke conflicten** zeer beperkt.³⁵ Echter, de mogelijkheid om met een mix van middelen, partijen en intenties confrontatie, **manipulatie of misleiding** te initiëren is aan het toenemen. Hierbij kunnen **(conventionele) militaire middelen** worden ingezet, heimelijk of niet, maar ook **(onconventionele) verdeel-en-heersdiplomatie, cyberaanvallen en economische sancties** kunnen hier deel van uitmaken.³⁶ Doel hiervan is om het **vertrouwen van burgers** in haar instituties en waarden te ondermijnen en de stabiliteit van een maatschappij te ondermijnen. Met name

Westerse landen die een transparant en op democratische waarden gestoeld beleid voorstaan en zeer genetwerkte en open samenlevingen zijn, kunnen kwetsbaar zijn voor hybride dreigingen en conflicten.

Rusland heeft expliciet het gebruik van 'informatie conflict' als een van de mogelijke instrumenten op het internationale toneel benoemd en is daarmee wellicht het meest prominente voorbeeld van dergelijke dreigingen. Zo is er recentelijk een onderzoek gestart naar Russische inmenging in de Amerikaanse presidentsverkiezingen.³⁷ Een ander voorbeeld is de **actieve beïnvloeding en manipulatie** van Rusland van niet alleen de beeldvorming over Rusland in Nederland maar ook specifiek in de Nederlandse politiek. Ook de Russische campagne om de resultaten van het MH17 rapport van de Onderzoeksraad voor de Veiligheid (OVV) in diskrediet te brengen is illustratief.

Zo jagen buitenlandse inlichtingendiensten in Nederland niet alleen op **wetenschappelijke, technologische of economische inlichtingen** maar ook op **politieke inlichtingen**. Ze mengen zich in nationale aangelegenheden en pogen deze te manipuleren door bijvoorbeeld **beïnvloeding van publieke opinie** door strategische informatie te verspreiden of door verkiezingen te manipuleren met hacks.^{38,39} De AIVD stelt vast dat Rusland zeer actief is in het opzetten van beïnvloedingsoperaties en het gebruik van **propaganda en desinformatie**.⁴⁰ Gefinancierd en aangestuurd vanuit Moskou wordt desinformatie verspreid via traditionele en sociale media. Doelbewust worden reputaties besmeurd, niet alleen van politici en bestuurders maar ook van journalisten en onderzoekers. "De structurele aanwezigheid en activiteiten van de Russische inlichtingen- en veiligheidsdiensten in Nederland, gecombineerd met de wereldwijde Russische operaties gericht tegen het Westen, tasten de politieke, militaire en economische positie van Nederland en zijn bondgenoten aan."⁴¹ Het **vertrouwen in de integriteit** van het Nederlandse staatsstelsel kan daarmee worden ondermijnd.

De belangrijkste constatering over het gebruik van **hybride tactieken** is dat het veelal onduidelijk is of er sprake is van een verborgen of verdeckte handeling, wie er achter het gebruik zit, wat deze als doel heeft en hoe deze wordt uitgevoerd. Het is daarmee lastig adequate maatregelen te nemen. Een incidentele benadering van deze bedreiging is daarmee ineffectief.

ILLUSTRATIEF: KETENREACTIE VAN GEOPOLITIEKE VERANDERINGEN

- Geopolitieke trend: Soevereïnisme.
- Turkije's positie ten faveure van Europa en, in mindere mate, de NAVO is sinds 2013 neutraler geworden. Binnenlandse conflicten – waaronder de demonstraties bij het Taksim plein – hebben geleid tot een meer assertieve wijze van optreden van de Turkse overheid. Ook in de moeizame onderhandelingen over de grote vluchtelingenstromen die van Syrië over Turks grondgebied in Europa terecht kwamen, hebben de Turken de eigen rechten en belangen sterk benadrukt. De in Turkije breed gedragen opvatting dat Westerse landen de Turkse staatsgreep in 2016 pas veroordeelden toen bleek dat deze mislukt was, dragen bij aan een meer geprononceerde standpuntbepaling van Turkije in het internationale debat, vooral richting Europa.
- Maatschappelijk vraagstuk: Deze nationale spanningen en opvattingen vinden direct hun weg naar de Nederlandse samenleving en beïnvloeden de relaties tussen burgers onderling – zowel die tussen de diverse groepen van Turkse afkomst (bv. Koerden en Turken) en tussen Turkse Nederlanders en autochtone Nederlanders – als ook de relatie tussen burgers en overheid, waarin loyaliteits- en legitimiteitsvraagstukken naar voren komen. Mogelijke gevolgen zijn de vorming van afzonderlijke deelgemeenschappen binnen Nederland met eigen correctiemechanismen.
- Consequenties voor het veiligheidsdomein: Het veiligheidsdomein wordt op verschillende manieren geconfronteerd met de gevolgen van problemen rondom de openbare orde en het zich onttrekken aan de bestaande rechtsbeginselen. Legitimiteit van de overheid wordt door bepaalde groepen in twijfel getrokken.
- Relevantie voor de rol en positie van de politie:
 - Waar liggen de grenzen van maatschappelijke tolerantie en wat betekent dit voor de politie?
 - Hoe moet de politie omgaan met conflicterende waarden, bijvoorbeeld vrijheid van religie versus vrijheid van meningsuiting? Of een parallel 'rechtspraak-systeem'?
 - Inclusie – exclusie: wie of welke groep vertegenwoordigt de politie bij spanning tussen buurten of tussen Turks-endemische religieuze stromingen? Is differentiatie in politieoptreden gewenst of noodzakelijk? Hoe kan door de politie gestuurd worden op processen van sociale exclusie en wat betekent dit voor bijvoorbeeld het rechtsgelijkheidsbeginsel?

3.2 Verschuiving in economische drijfveren

Het economische systeem richt zich op die factoren die relevant zijn voor de economische machtsverhoudingen, de kenmerken van de markt (diensten, producten, kapitaalstromen) en het economische klimaat inclusief de groeiverwachtingen. Net zoals in het politieke systeem zijn ook in het economische domein verschuivingen prominent. De focus ligt hierbij op de volgende vijf trends:

- Het verschuiven van economische macht oostwaarts;
- De stagnerende globalisering;
- De opkomst van nieuwe economische modellen;
- De inkomensongelijkheid;
- De rol van de overheid.

3.2.1 Verschuiven van economische macht oostwaarts

De verwachting is dat de reeds ingezette **verschuiving van economische kracht richting Azië** verder door zal zetten. In de top tien landen met de grootste procentuele toename in Bruto Binnenlands Product (BBP) per capita zitten vijf Aziatische landen, waaronder China en India. Parallel aan de ontwikkeling van het internationale politieke systeem naar multipolariteit is er ook binnen de wereldeconomie gereede kans dat een meer **multipolair economisch systeem** opkomt met de VS, Europa en Azië onder leiding van China als de drie grootste pijlers. Dit kan de behoefte voor **nieuwe regionale instituties** stimuleren waardoor bestaande organisaties als de Wereldbank worden gepasseerd.

Naarmate de Aziatische landen zich ontwikkelen, ontstaan er meer **geuanceerde effecten** dan enkel groei. Door de groeiende middenklasse in bijvoorbeeld China zal de intra-Aziatische stroom van *high-value* producten toenemen. Naast een toename van de mate van zelfvoorziening van China zijn er ook andere, deels tegenstrijdige trends. Verwacht wordt dat de productie binnen China zal verschuiven naar regio's binnen China met lagere lonen (van oost naar west). Recente scenarioberekeningen laten zien dat deze relocatie van bedrijvigheid binnen China effect kan hebben op de stromen naar Rotterdam. Uiteindelijk zal de productie verplaatsen naar andere, nog goedkopere regio's, zoals Afrika. Exportproducten met een hoge waarde of een tijdskritisch karakter zullen dichterbij de consumentenmarkten worden geproduceerd of opgeslagen. De handelsstromen vanuit Azië naar bijvoorbeeld Afrika en het Midden-Oosten zijn de laatste tien jaar sterk toegenomen.

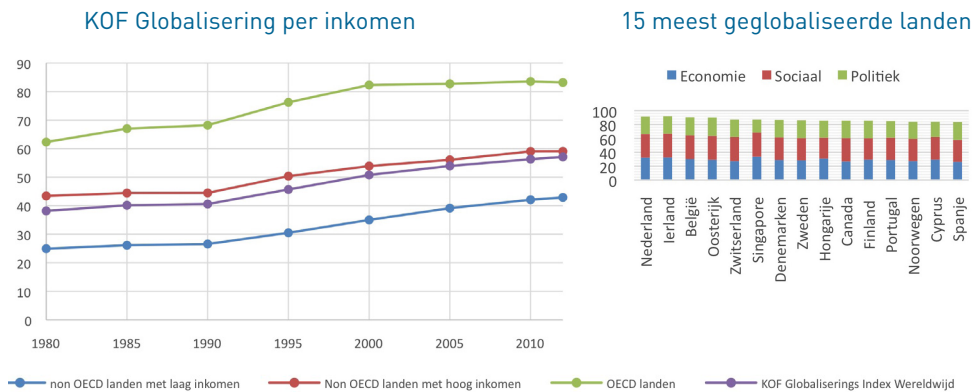
Door de verschuiving van de economische macht veranderen de **aard en richting van goederenstromen**. Doordat Nederland een zeer open economie heeft, hebben deze veranderingen ook direct grote invloed op de Nederlandse economie, ondermeer op haar **logistieke sector**. Naast invloed op de consumentenvraag en goederenstromen hebben deze trends ook invloed op de aard van de logistiek; de **complexiteit en gevraagde flexibiliteit van ketens** neemt toe.

3.2.2 Stagnerende globalisering

Mondialisering of globalisering is het proces waarbij onderlinge afhankelijkheid en integratie op economisch, politiek en sociaal vlak tussen landen toeneemt.⁴² De toenemende globalisering, vooral sinds het einde van de Koude Oorlog, heeft het **internationale economische systeem** fundamenteel hervormd. Nationale en internationale spelers zijn onderdeel van een **complex en verweven netwerk**. Globalisering heeft welvaart gebracht in delen van de wereld die eerder onderontwikkeld waren, hoewel de groei ook tot **toenemende ongelijkheid** heeft geleid. Dat de onderlinge **afhankelijkheid en interconnectiviteit** ook negatief kan uitwerken werd ervaren in 2007, ten tijde van de wereldwijde kredietcrisis, die de **structurele zwakheden en risico's van het systeem** bloot legde. Deze crisis heeft een ernstige slag toegebracht aan de wereldeconomie en gelijktijdig ook aan het niveau van globalisering.

Uit verschillende indicatoren kan worden afgeleid dat de globalisering op een plateau is beland of zelfs aan het verkleinen is. De belangrijkste reden is de verminderde vraag in belangrijke gebieden als China en Europa. Daarnaast zorgt de toenemende focus van beleidsmaatregelen op **handelsbescherming** om lokale werkgelegenheid te stimuleren voor een **stagnatie van globalisering**.⁴³

“Als klein land heeft Nederland veel buitenland,” wordt vaak gekscherend gezegd. Zeker is dat Nederland door haar economische en sociale verwevenheid met het buitenland één van de meest internationaal georiënteerde landen is. Volgens de *KOF Index of Globalisation* is Nederland zelfs het meest internationaal georiënteerde land ter wereld.⁴⁴ Ontwikkelingen in het buitenland hebben daardoor dus relatief grote gevolgen voor Nederland.

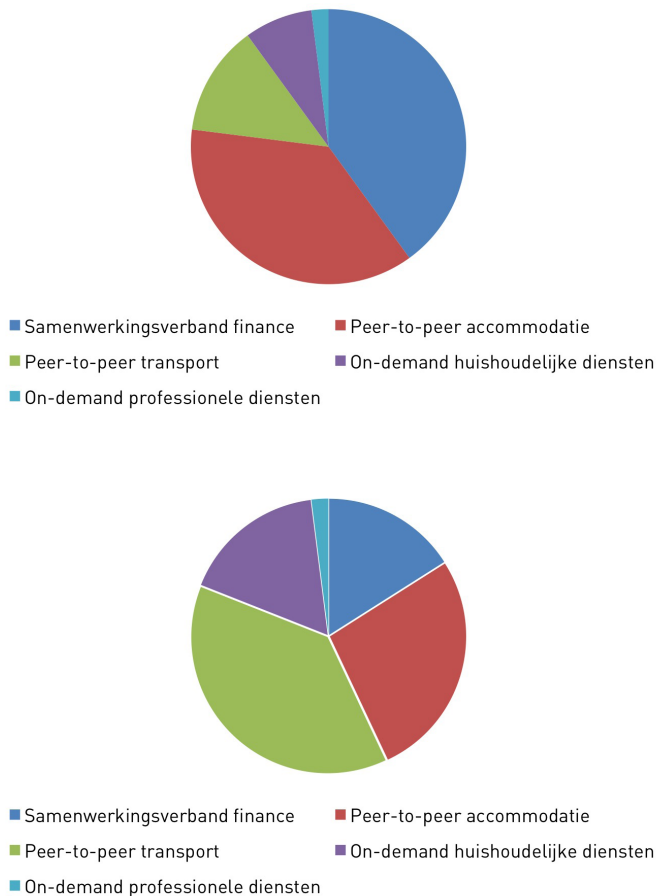
FIGUUR 8: KOF GLOBALISERING INDEX.⁴⁵

3.2.3 Opkomst nieuwe economische modellen

De massale **digitalisering** die plaatsvindt in de economie en maatschappij leidt tot grote veranderingen die **productie, aansturing en beheer** in het bestaande economische systeem radicaal transformeren. Dit komt deels door een verandering in de toegevoegde waarde van arbeid, maar ook omdat **innovatie niet meer incidenteel, maar doorlopend** is. Deze ontwikkeling, die vaak als de **Vierde Industriële Revolutie** wordt benoemd, behelst het continu op elkaar inwerken van nieuwe technologieën waarbij vrijwel elke nieuwe vondst snellere en meer impactvolle ontwikkeling mogelijk maakt. Dit creëert enerzijds nieuwe mogelijkheden, anderzijds betekent het dat producten snel hun waarde verliezen waardoor afschrijvingen van aankopen bijvoorbeeld hoger zullen uitvallen en investeren in R&D belangrijker zal worden.

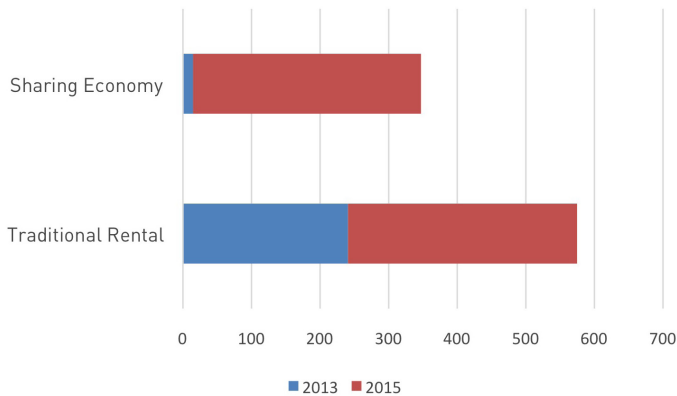
Naast de industrie leidt de **verschuiving van het fysieke naar het digitale domein** ook in de dienstensector tot **verandering in economische modellen**. Een voorbeeld hiervan is de opkomst van de **deel- of toegangseconomie**: het model van economische activiteiten dat op *peer-to-peer* interactie is gebaseerd en is gericht op het verkrijgen, het geven, of het delen van de toegang tot goederen en diensten via een online gemeenschappelijk platform.⁴⁶ Niet langer betaalt de consument voor het bezit van een product, maar in plaats daarvan wordt betaald voor de toegang tot een product of dienst.⁴⁷

Bedrijven zoals *Uber*, *Airbnb*, *Deliveroo* en *AliBaba* komen voort uit het kernprincipe van dit model: in plaats van respectievelijk taxi's, hotelkamers, voedsel of goederen in bezit te hebben of voor te bereiden, functioneren zij als platform, waarbij zij vrager en aanbieder met elkaar verbinden. Daarmee hebben zij een **fundamenteel ander winstmodel** dan traditionele corporaties. In plaats van het hebben van direct bezit, gebruiken zij de middelen uit een gedistribueerde menigte via toenemende digitale omgevingen. Mensen hebben aangetoond een robuuste honger naar hele reeksen van diensten te hebben die door de deeleconomie worden geleverd: het hotelwezen en voedselwaren, *automotive* en vervoer, arbeid, bezorging, kortlopende leningen en consumentengoederen.

FIGUUR 9: OMZET EN TRANSACTIEWAARDE VAN PLATFORMORGANISATIES IN DE DEELECONOMIE IN HET VERENIGD KONINKRIJK. BRON: PWC, 2016⁴⁸

Het is de verwachting dat dit **crowd-based model van kapitalisme** in vele sectoren zal doordringen, met online platformen voor huishoudelijke diensten als de grootste groeier. Zelfs in de zorgsector, van oudsher traag met het reageren op digitale ontwikkelingen, verschijnen al verschillende digitale platformen die niet-spoedgerelateerde of *low-end* zorgvoorzieningen aanbieden.

FIGUUR 10: VERWACHTE OMZET VOOR DE DEELECONOMIE TEGENOVER TRADITIONELE VERHUUR TUSSEN 2013 EN 2025 IN \$VS (IN MILJARDEN). BRON: BROOKINGS INSTITUTION, 2016.⁴⁹

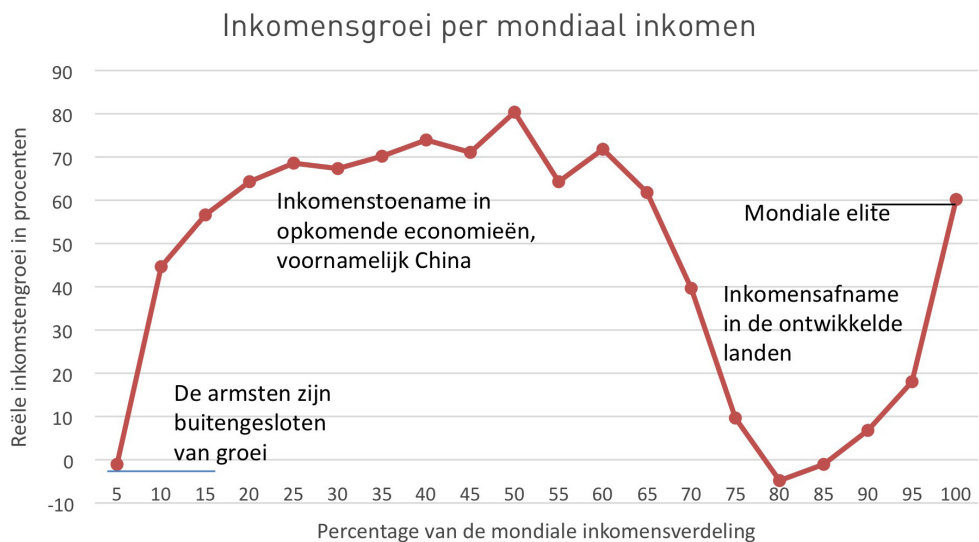
Naast de vele gemakken en toegang tot (goedkopere) diensten en producten brengen deze ontwikkelingen ook de nodige nieuwe uitdagingen met zich mee, vooral betreffende **regelgeving rondom arbeidsrecht, consumentenbescherming, veiligheid, werkgelegenheid, verzekering en aansprakelijkheid**.⁵⁰ Verschillende landen gaan hier op verschillende wijzen mee om, variërend van het totale verbod van deze diensten tot aan een *laissez-faire* achtige benadering. Hieruit blijkt ook de mate van disruptie in de wijze waarop economisch wordt geopereerd en hoe hier bestuurlijk op wordt ingegaan.

3.2.4 Inkomensongelijkheid

Ondanks de absolute economische groei die wereldwijd heeft plaatsgevonden, is ook de **inkomensongelijkheid** in de afgelopen 30 jaar sterk gestegen in zowel rijke, opkomende en ontwikkelingslanden. Ongelijkheid bestaat in verschillende vormen en komt, direct of indirect, voor binnen alle maatschappelijke vraagstukken. Er is ongelijkheid in toegang tot informatie, toegang tot overheid, toegang tot duurzaamheid, in opleiding of in internationale oriëntatie van mensen. Inkomensongelijkheid in het bijzonder is echter de meest pregnante en zichtbare trend en heeft direct betrekking

op de ongelijkheid aan kansen voor mensen. In 2015 werd inkomensongelijkheid door het *World Economic Forum* benoemd tot de grootste uitdaging van onze tijd.⁵¹ In de meeste Westerse landen krimpt de middenklasse en hun aandeel in de totale inkomsten, terwijl in de meeste opkomende landen er juist een toename te zien is van de middenklasse. Ook is er een forse groei in het aantal miljonairst in de wereld (155% tussen 2000 en 2016) en sowieso is het aandeel van de hoogste inkomens in de totale welvaart van de wereldbevolking aan het groeien.

De gevolgen van deze economische bewegingen worden niet gemitigeerd door overheden, die de laatste jaren op veel terreinen terugtreden en “ellende” decentraliseren. Het vangnet van instituties uit de tijd van de verzorgingsmaatschappij wordt smaller en smaller. Onder de *framing* van de vlag van de participatiemaatschappij wordt de lading van de harde kanten van de terugtrekkende en gedecentraliseerde overheid met betrekking tot zorg, onderwijs, welzijn en huisvesting, zichtbaar.

FIGUUR 11: DE “OLIFANTGRAFIEK”: GROEI IN HET REËLE INKOMEN TUSSEN 1988 EN 2008, AFGEZET TEGEN DE MONDIALE BEVOLKING GERANGSCHIKT VAN ARM (0) NAAR RIJK (100).

Figuur 11 toont de groei in reëel inkomen voor verschillende inkomensgroepen, afgezet tegen de bevolkingssamenstelling van arm en rijk. Opvallend is de eerder genoemde **inkomensgroei van de middenklasse in opkomende economieën**. Die toename gaat veelal ten koste van de (lagere) middenklasse in ontwikkelde, Westerse

landen. Het Westerse middensegment tussen laag- en hooggeschoold werk dreigt te verdwijnen als gevolg van uitbesteding elders en/of geautomatiseerde processen.⁵² Het gevoel van achterstelling van de Westerse (lagere) middenklasse is een belangrijke **voedingsbodem voor maatschappelijke onvrede**, waar populistische partijen op hun beurt proberen hun legitimiteit aan te ontlenen.⁵³ Reacties op de gevolgen van de terugtrekkende overheid en de hieruit voortvloeiende onvrede leidt tot polarisatie. Uitingen hiervan zijn merkbaar in het straatbeeld: een toename van overlast, meer geweldsincidenten en verstoringen van de openbare orde. Als gevolg van de economische onzekerheid zoeken mensen hun geluk elders: daar waar bestaanszekerheid het grootst is.

3.2.5 Rol overheid

Onder meer als gevolg van de kredietcrisis (2007) en de eurocrisis (2010) is het aandeel van **publieke uitgaven** in de totale economie in Nederland in de afgelopen jaren kleiner geworden.⁵⁴ Door krimpende budgetten zijn instituties genoodzaakt zich (deels) terug te trekken uit bepaalde domeinen, waaronder openbaar bestuur, politie en defensie. In reactie daarop stoot de centrale overheid **bepaalde taken af naar lokale overheden en/of private actoren**. De onderliggende gedachte is dat processen efficiënter kunnen worden ingericht door deze uit te besteden of te automatiseren.⁵⁵

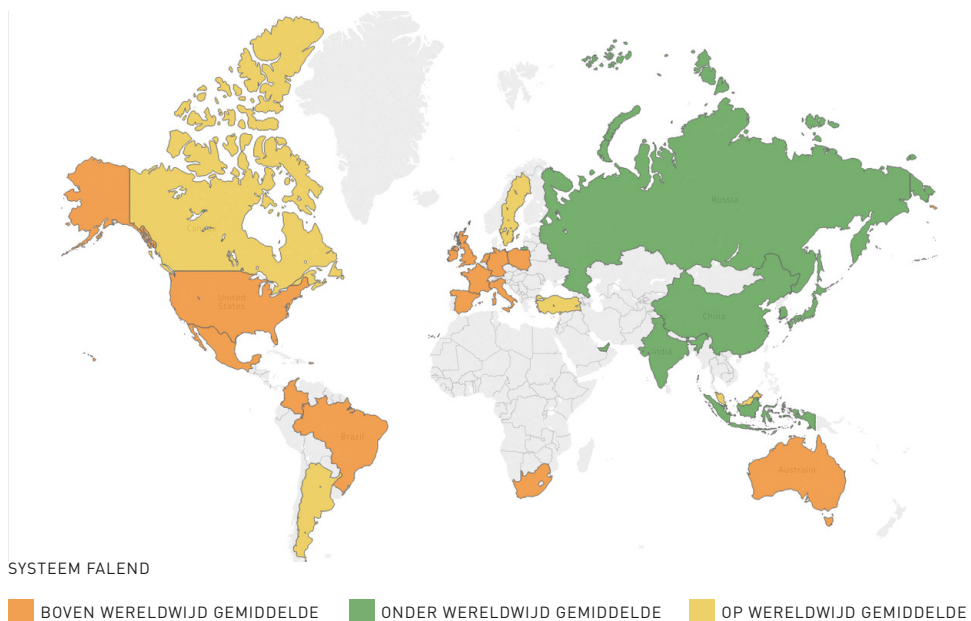
Het domein van deze terugtrekkende overheid wordt ten dele opgevuld door private en semi-gouvernementele actoren (bv. private beveiligingsbedrijven). Deze nemen voormalige overheidstaken deels of volledig over en verwerven daarmee significante invloed. Daarnaast worden private actoren ook steeds belangrijker omdat ze het merendeel (80%) van de kritieke infrastructuur in handen hebben.⁵⁶ Met name voor de ontwikkeling van nieuwe technologieën en op het gebied van cyber(security) spelen zij een belangrijke rol.⁵⁷ De overheid probeert hier grip op te houden en/of te krijgen door zogenaamde **publiek-private samenwerking** en andere **netwerk organisatieverbanden** in te zetten om bedrijfsvoering ten goede te laten komen aan het publiek belang.

ILLUSTRATIEF: ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN

- Voorbeeld: het ontstaan van de toegangseconomie en platformsamenleving
- Structurele verschuiving: Het ontstaan van nieuwe economische modellen, gedreven door technologische innovatie die nieuwe sociale constructen mogelijk maakt.
- Maatschappelijk vraagstuk: De relatie overheid – bedrijven: wetgeving en regelgeving sluit niet aan op de nieuwe realiteit. Innovatieve producten, het verdienmodel en de mate van (zelf)corrigerend vermogen van platformbedrijven zijn ontoereikend om tijdig bij te sturen op ongewenste sociaal-maatschappelijke of economische gevolgen. De toenemende afhankelijkheid van overheden van platformbedrijven leidt tot een andere balans in verantwoordelijkheden. Het aanbieden van een duurzaam economisch perspectief aan burgers (met name middenklasse en rurale gebieden) wordt aangetast.
- Opkomend vraagstuk/strategische keuzes voor de politiek:
Welke afspraken zijn nodig om ongewenste sociaal-maatschappelijke effecten tegen te gaan?
 - Waar begint en eindigt de verantwoordelijkheid van de politiek voor het tegengaan van een maatschappelijke kloof langs de lijnen van welvaart, geografie, kennis en leeftijd?
 - Hoe kan en/of moet de politiek gereguleerde toegang krijgen tot data van ‘platformbedrijven’?

3.3 Sociale en culturele ontwikkelingen

Het sociale klimaat in een maatschappij wordt gedreven door de bestaande cultuur, heersende normen en waarden, en feitelijk gedrag. Dat sociale klimaat wordt door allerlei (inter)nationale, politieke, economische en technologische ontwikkelingen beïnvloed. De afgelopen jaren is het vertrouwen in het huidige (maatschappelijke) “systeem”, met name in Westerse democratieën afgenomen (Figuur 12).

FIGUUR 12: PERCENTAGE VAN DE BEVOLKING DAT GELOOFT DAT "HET HUIDIGE SYSTEEM" NIET WERKT. BRON: EDELMAN TRUST BAROMETER 2017.⁵⁸

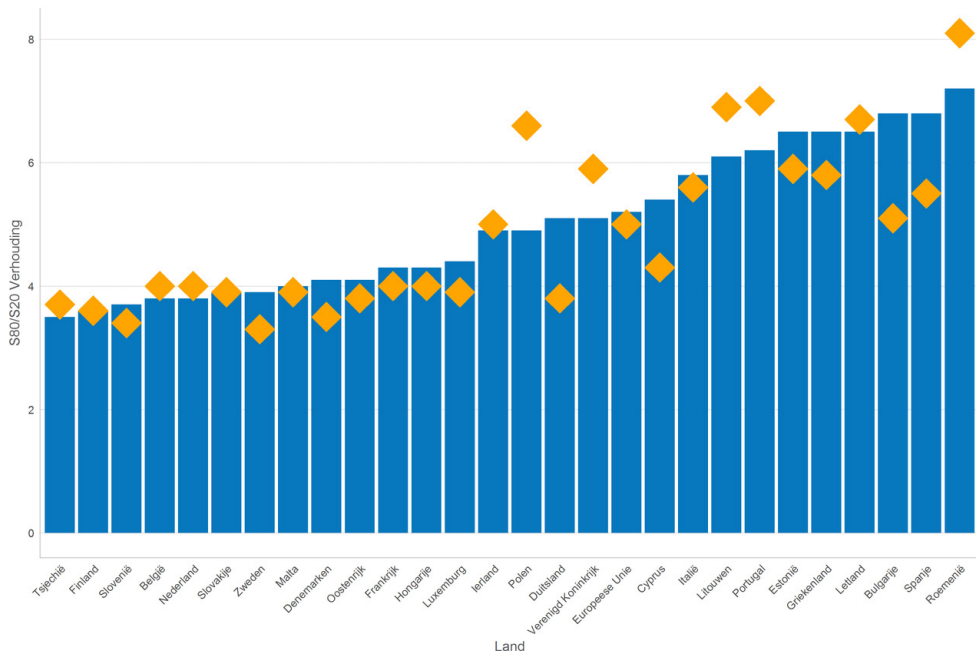
Deze sectie richt zich zowel op ontwikkelingen in dit domein die wereldwijd worden waargenomen als op aspecten die meer gelden voor de Westerse wereld of zelfs Nederland specifiek. Daarbij richt deze paragraaf zich op:

- *Individual empowerment* en kansenverdeling;
- Sociale participatie en verwachtingen;
- Het vertrouwen in publieke instituties.

3.3.1 Individual empowerment en kansenverdeling

Economische, technologische en sociale ontwikkelingen, zoals de verbeterde toegang tot onderwijs⁵⁹ en de vermindering van armoede⁶⁰ hebben de mogelijkheden voor **autonomie van het individu** wereldwijd vergroot.⁶¹ Dit biedt kansen voor burgers om hun bestaan op eigen wijze vorm te geven op economisch, sociaal en politiek niveau. Mensen zijn gemiddeld gezien beter opgeleid en hebben meer toegang tot informatie. Hoe autonomer mensen zijn, des te minder accepteren zij het als hun regering niet in staat is om cruciale diensten te leveren zoals goed bestuur, een goed economisch klimaat, en om welzijn op een duurzame manier na te streven. Een gevolg voor de overheid is bijvoorbeeld dat repressie met geweld steeds minder acceptabel wordt. Ook is er een grotere vraag naar **transparantie** en wordt corruptie steeds minder getolereerd.

Tegelijkertijd zijn de mogelijkheden om deze autonomie te verkrijgen en benutten niet gelijk verdeeld. Hoewel de middenklasse wereldwijd groeit (zie economische ontwikkelingen) neemt de economische ongelijkheid ook toe (Figuur 13; 2000: blauw; 2014: oranje).⁶² Door de **groeïende verschillen** in digitale kennis en capaciteiten op nationaal en internationaal niveau langs geslachts-, leeftijds-, inkomens- en geografische lijnen zal de **economische ongelijkheid** naar verwachting verder groeien.⁶³

FIGUUR 13: INKOMENSKWINTIEL (80/20) RATIO VERANDERING (2000S-2014). BRON: ESPAS, 2016.⁶⁴

In Afrika heeft dit voornamelijk betrekking op de **toegang** tot deze technologieën, in Europa juist op de **digitale capaciteiten**.⁶⁵ Op de lange termijn kan deze groeiende ongelijkheid een vicieuze cirkel worden die **sociale cohesie** ondermijnt⁶⁶, **economische groei** schaadt⁶⁷ en mogelijk **destabilisatie en conflict** als gevolg heeft.⁶⁸ Tegelijkertijd creëert deze technologie ook **nieuwe mogelijkheden** voor ontwikkeling door de verbeterde toegang tot informatie en creëert het **nieuwe sociale constructen**, waarbij groepen over de hele wereld met elkaar in contact komen te staan. Naast een sociale verschuiving heeft dit ook politieke implicaties doordat (gemarginaliseerde) bevolkingsgroepen meer mogelijkheden hebben om **bewustwording** te creëren in de internationale gemeenschap voor bijvoorbeeld machtsmisbruik en mensenrechtenschendingen.⁶⁹ Parallel hieraan ontstaat een groep van vaak kapitaalkrachtige, schijnbaar “onaantastbare” mensen en bedrijven.

Daarnaast blijven vrouwen wereldwijd, ondanks grote vooruitgang op het gebied van educatie en gezondheidszorg, structureel achterlopen op mannen; voornamelijk op politiek en economisch vlak.⁷⁰ Wereldwijd neemt 54% van de vrouwen van werkleefijd deel aan de formele economie, tegenover 81% van de mannen⁷¹ en wordt wereldwijd gemiddeld slechts 23% van de vrouwen gerepresenteerd in het parlement.⁷² Vooral de economische prestatie van landen blijft sterk gecorreleerd met (on)gelijkheid tussen geslachten.⁷³ Daarnaast bestaat er een correlatie tussen geslachts(on)gelijkheid en 'positieve vrede'. Onderzoek toont een positief verband tussen **ongelijkheid en conflict**, al bestaat er nog onduidelijkheid over de aard van deze relatie.⁷⁴ Ondanks het feit dat er een aantal slagen gemaakt dienen te worden, nemen onderzoekers, vooral in geïndustrialiseerde landen en onder jongere generaties wereldwijd, wel een culturele verschuiving waar waarbij er steeds meer steun is voor de **verbetering van geslachtsgelijkheid**.⁷⁵

3.3.2 Sociale participatie en verwachtingen

Traditioneel gezien hebben burgers in een verzorgingsstaat de neiging om eerst naar de overheid te kijken voor **zorgverlening** en in het geval van ongelukken of calamiteiten. Niet alleen in de zin dat de overheid de eerst aangewezen is om met een oplossing te komen, maar ook dat deze de verantwoordelijkheid draagt voor hetgeen is gebeurd. Deze **verantwoordelijkheid** verschuift in toenemende mate (deels) naar (individuele) burgers, bedrijven en organisaties, zelfs als oude reflexen blijven bestaan.

De rol van de overheid verandert van een **roeiende rol** – waarin zij een leidende rol heeft en zelf veiligheid probeert te waarborgen – naar een meer **sturende rol** waarin zij richting geeft en in toenemende mate veiligheid probeert te faciliteren. Een voorbeeld hiervan zijn buurtbewoners die zelf **initiatieven** starten op straat- of wijkniveau, zoals (fysieke) **buurtpatrouilles** of **WhatsApp-buurtwachten**. Dergelijke ontwikkelingen zijn eveneens terug te zien bij bedrijven en organisaties.

3.3.3 Vertrouwen in publieke instituties

Zoals hierboven aangegeven zijn de **kansen voor burgers** om hun bestaan op eigen wijze vorm te geven op economisch, sociaal en politiek vlak toegenomen. Anderzijds creëren zij ook nieuwe uitdagingen voor de traditionele hiërarchieën in de samenleving, die geconfronteerd worden met een **kritischere bevolking** die hogere eisen stelt aan het bestaande sociale contract.⁷⁶

De rol van de overheid verandert door de toenemende **mediatisering** van de samenleving. In de huidige **informatiesamenleving** groeit de positie van zowel traditionele als nieuwe media. Als gevolg daarvan is de overheid genoodzaakt om zich niet alleen bezig te houden met de inhoudelijke aspecten van beleid, maar ook met de **beeldvorming** daaromtrent. Media-aandacht in combinatie met gevoelde bestuurlijke verantwoordelijkheid kan leiden tot een situatie waarin eenvoudige incidenten tot bestuurlijke crises leiden. Daarmee heeft mediatisering van de samenleving politieke implicaties en vergroot deze trend het **afbreukrisico** voor zowel politieke als bestuurlijke ambtsdragers.

ILLUSTRATIEF: SOCIAAL/CULTURELE ONTWIKKELINGEN

- Voorbeeld: individualisering
- Structurele verschuiving: responsabilisering, afname vertrouwen in overheid.
- Maatschappelijk vraagstuk: aantasting sociale cohesie, verdere afname van de gevoelde verantwoordelijkheid om aan veiligheid bij te dragen, de legitimiteit van overheidsoptreden komt onder toenemende druk te staan. Stuurbaarheid vanuit overheid neemt af.
- Strategische keuzes politie:
 - Hoe in te spelen op de toename van individuele behoeft patronen en tegelijkertijd de aantasting van sociale cohesie tegen te gaan?
 - Hoe inhoud te geven aan strategische communicatie met betrekking tot het eigen maatschappelijk optreden?
 - Welke ruimte kan aan individuen worden gegeven voor het oppakken van vraagstukken uit het veiligheidsdomein, en onder welke voorwaarden?

3.4 Doorbraken in het domein van technologie en wetenschap

De Vierde Industriële Revolutie wordt gekarakteriseerd door de samensmelting van technologieën die de grenzen tussen het fysieke, digitale en biologische domein doen vervagen.⁷⁷ Dit gaat gepaard met radicale maatschappelijke en economische veranderingen. Zelfrijdende auto's zijn een voorbeeld van een dergelijke samensmelting⁷⁸, waarbij een computer-gecontroleerd mechanisme met het internet, de gebruiker en de directe fysieke omgeving in verbinding staat en autonoom opereert.⁷⁹

De impact van deze technologieën is niet beperkt tot bepaalde productieprocessen, één specifieke sector of één toepassing.⁸⁰ De verwachting is dat zelfs simpele innovaties grote maatschappelijke gevolgen kunnen hebben, die zowel moeilijk te

overzien als te beheersen zullen zijn.⁸¹ De opkomst van *Airbnb*, een online platform waar particulieren hun eigen woning kunnen verhuren, ontregelde zo bijvoorbeeld zowel de woning- als hotelmarkt.⁸² Ook drones, voor sommigen een product voor vermaak⁸³, zijn voor anderen een middel voor smokkel van illegale goederen⁸⁴ of terrorisme.⁸⁵

In dit kader zal deze paragraaf zich richten op:

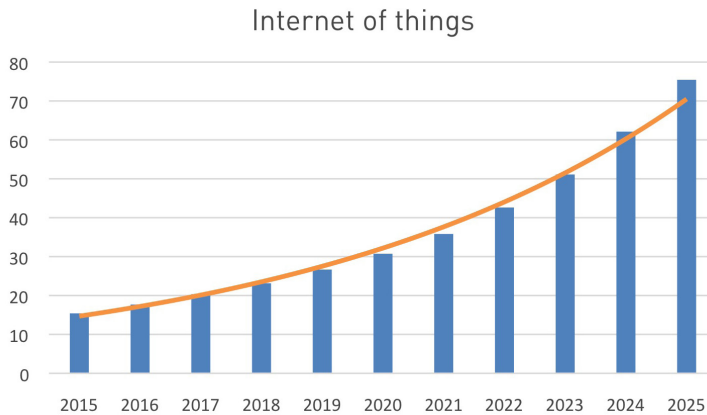
- De data explosie;
- Snellere en slimmere systemen, en;
- Voor- en nadelen in versnelde ontwikkelingen.

3.4.1 Data explosie

Als gevolg van de **samensmelting van technologieën** neemt de hoeveelheid en kwaliteit van data toe. Ook de **beschikbaarheid en bruikbaarheid van data** neemt exponentieel toe als gevolg van de verregaande digitalisering, die met veel technologische ontwikkelingen samenhangt. Met name de opkomst van het **Internet of Things** (IoT) heeft aan deze explosie van data bijgedragen,⁸⁶ waarbij bijvoorbeeld traditionele offline apparaten, zoals huishoudelijke apparatuur,⁸⁷ verbonden worden met het internet. Hierdoor kunnen sensoren gegevens verzamelen en uitwisselen voor het **optimaliseren van systemen en processen**.⁸⁸ Dit varieert van meterstanden voor zuiniger energieverbruik⁸⁹ tot fysiologische gegevens voor gepersonaliseerde sporttrainingen.⁹⁰

Nederland behoort tot de koplopers op het gebied van IoT, met 24,7 IoT verbindingen per 100 inwoners.⁹¹ Gezien de snelle groei van deze sector (de wereldwijde verkoop van sensoren nam toe van 4,2 miljard in 2012 tot 23,6 miljard in 2014⁹²) en de positieve kijk van investeerders en bedrijven op de potentie van deze technologie voor **productiviteitsverhoging en kostenreductie**⁹³, zal deze ontwikkeling naar verwachting verder doorzetten.

Evenals andere organismen wordt de mens zelf ook onderdeel van technologische ontwikkelingen: biometrische data wordt op steeds grotere schaal gebruikt voor persoonsidentificatie⁹⁴, nanotechnologie voor de herprogrammering van DNA⁹⁵ en 3D printers voor het printen van organisch weefsel.⁹⁶ Ook hier vervagen geleidelijk de grenzen tussen het fysieke, digitale en biologische domein.

FIGUUR 14: GEÏNSTALLEERDE INTERNET OF THINGS WERELDWIJD (IN MILJARDEN). BRON: IHS, 2016.⁹⁷

3.4.2 Snellere en slimmere systemen

De mogelijkheden om verschillende data te verwerken en om te zetten tot betekenisvolle informatie, zogenaamde **Big Data**, nemen toe. Doordat nieuwe en bestaande data gecombineerd kunnen worden is dit een **flexibele bron voor inzichten** die voor uiteenlopende doeleinden kan worden ingezet. De opkomst van **Machine en Deep Learning** voor **Artificial Intelligence** (AI), vergroot dit potentieel nog verder: programma's analyseren data op grote schaal om ervan te leren en optimale resultaten te produceren voor besluitvorming. Dergelijke systemen zoals *IBM's Watson* worden in de zorg gebruikt voor de diagnose van kanker⁹⁸, in bedrijven voor het ontwikkelen van gepersonaliseerde marketing strategieën⁹⁹, en in de militaire sector voor het ontwikkelen van autonome wapensystemen.¹⁰⁰ AI en robotica worden steeds "slimmer", goedkoper en dus toegankelijker voor een breder segment van de bevolking.¹⁰¹ Mensen zijn in de toekomst niet langer gebruikers, maar "coaches" van machines.¹⁰²

3.4.3 Voor- en nadelen in versnelde ontwikkelingen

Nieuwe technologie brengt **nieuwe mogelijkheden** en capaciteiten voor innovatie met zich mee, maar ook **nieuwe bedreigingen** waarvan de gevolgen niet altijd van tevoren kunnen worden overzien. Zo zullen de binnen de komende tien jaar verwachtte¹⁰³ **kwantumcomputers** enerzijds de mogelijkheden voor dataverwerking exponentieel vergroten en versnellen, maar anderzijds bestaande **encryptiebeveiliging** nutteloos maken. Hierdoor kan gevoelige informatie mogelijk op straat komen te liggen.¹⁰⁴ Op sociaal en economisch vlak kan de ontwikkeling van AI en robotica enerzijds **banenmarkten** in vrijwel alle sectoren ontregelen, maar biedt het anderzijds

ongekende mogelijkheden om **productiviteit en innovatie** te vergroten en versnellen.¹⁰⁵ Nieuwe op AI en Big Data gebaseerde strategische communicatietechnieken¹⁰⁶ bieden mogelijkheden om gedrag te beïnvloeden. Maar in ideologische handen kan het ook een geducht wapen zijn. De kansen en bedreigingen van nieuwe ontwikkelingen in het domein van technologie en wetenschap vereisen nieuwe technologische oplossingen, zoals kwantumcryptografie voor databeveiliging¹⁰⁷, maar ook **beleidsmatige visie en flexibiliteit** om dergelijke veranderingen effectief te reguleren en bij te benen.¹⁰⁸

ILLUSTRATIEF: TECHNOLOGISCHE ONTWIKKELINGEN

- Voorbeeld: *Artificial Intelligence* en *Deep Learning*:
- Structurele verschuiving: toenemende afhankelijkheid van technologie en aanbieders van platforms (mondiale hightech spelers). Van orde via instituties naar orde via digitale constellaties.¹⁰⁹
- Maatschappelijk vraagstuk: Toezicht-vrijheid en vertrouwen, bijvoorbeeld patroonherkenning in combinatie met permanente monitoring en automatische registratie door de politie, al dan niet gesponsord door bedrijven.
- Opkomend vraagstuk/strategische keuzes politie:
 - Voorkomen van aantasting eigen legitimiteit en integriteitsvraagstukken
 - Bescherming en begrenzing privacy burgers
 - Begrenzen eigen belang/ethische dilemma's (doel versus middelen)
 - Bevorderen van *accountable* algoritmes
 - Bescherming veilig gebruik van en toegang tot internet

3.5 Demografische verschuivingen

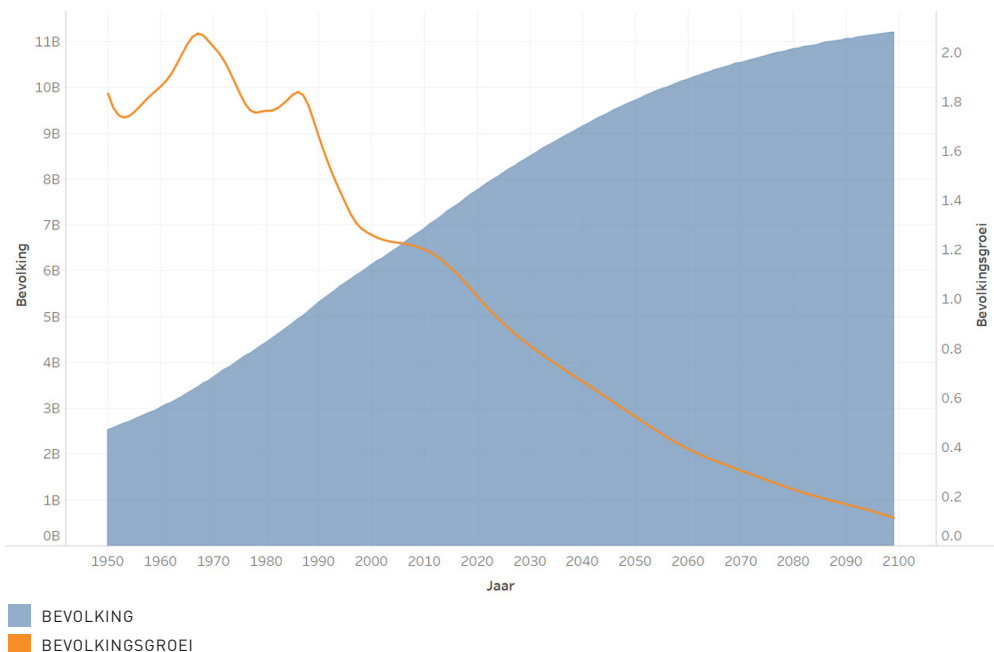
De wereldbevolking is de afgelopen tweehonderd jaar toegenomen van 1 miljard tot 7,5 miljard mensen.¹¹⁰ De verwachting is dat dit aantal verder zal toenemen tot 8,5 miljard in 2030 en 11 miljard in 2100.¹¹¹ Deze **bevolkingsgroei** komt grotendeels voort uit ontwikkelingen in de geneeskunde en hogere levensstandaarden, waardoor kindersterfte, vooral in ontwikkelingslanden, daalt en mensen gemiddeld ouder worden. Gekoppeld aan migratie, vergrijzings- en urbanisatietrends zal deze groei grote gevolgen hebben voor de **(inter)nationale demografische samenstelling** en druk zetten op **economische ontwikkeling**, de **inkomensdistributie**, **sociale voorzieningen** en de **verdeling van grondstoffen**.

Vanuit deze hoedanigheid zal deze paragraaf zich richten op:

- Economische tegenstellingen;
- Bevolkingen in beweging;
- Wereldwijde urbanisatie;
- Veranderende samenstellingen in Nederland.

3.5.1 Economische tegenstellingen

De **bevolkingsgroei is niet evenredig** over de aarde verdeeld: de bevolking van de minst economisch ontwikkelde landen zal naar verwachting verdubbelen tussen nu en 2050, terwijl de groei van hoge en opkomende inkomenslanden naar verwachting zal stagneren of zelfs verdwijnen (Figuur 15).¹¹² Hierdoor vergrijsjt de bevolking in ontwikkelde landen, terwijl er in minder ontwikkelde landen een zogeheten “**youth bulge**” wordt gecreëerd. De groei van deze laatste groep gaat niet altijd gepaard met economische ontwikkeling. De onvrede over het **gebrek aan arbeidsperspectieven** van deze jongeren kan leiden tot onrust en vaak toch al fragiele regio's destabiliseren, wat onder meer zichtbaar werd in 2011 met het uitbreken van de Arabische Lente.¹¹³

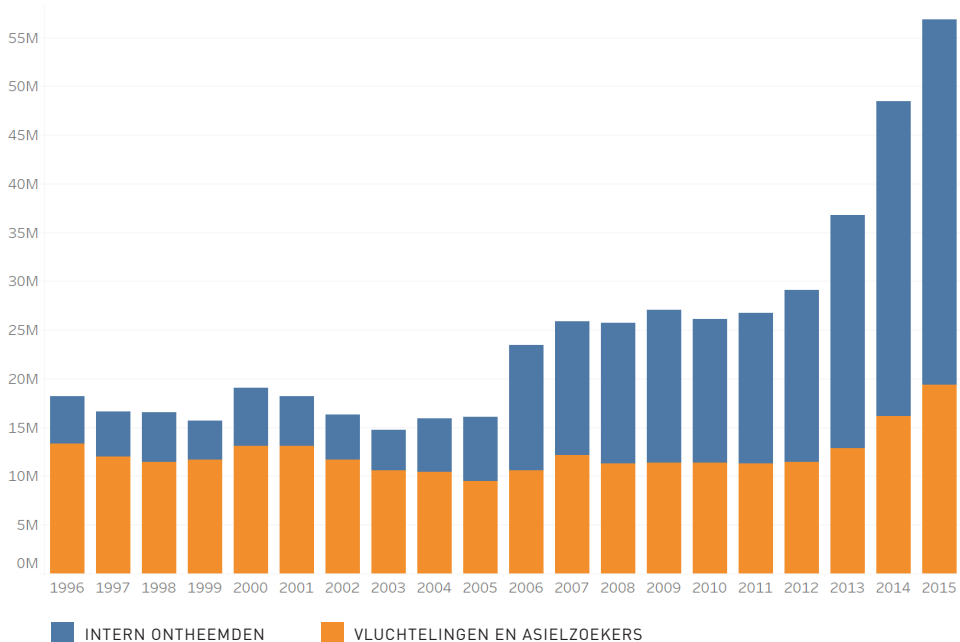

FIGUUR 15: VERWACHTE GROEI WERELDPOPULATIE. BRON: OUR WORLD IN DATA, 2016.¹¹⁴

3.5.2 Bevolkingen in beweging

De uitzichtloze economische situatie leidt tot een zogeheten “*brain drain*” van (hoger) opgeleide jongeren die hun thuisland verlaten op zoek naar betere economische perspectieven. Niet alleen fragiele staten hebben te kampen met een “*brain drain*”. Dit geldt ook voor de zuidelijke lidstaten van de EU, die hard zijn getroffen door de economische crisis in 2007. Zo kampt Italië bijvoorbeeld met een **jeugdwerkloosheid** van 39% en hebben 90.000 Italianen onder de 40 jaar het land sinds 2014 officieel verlaten.¹¹⁵

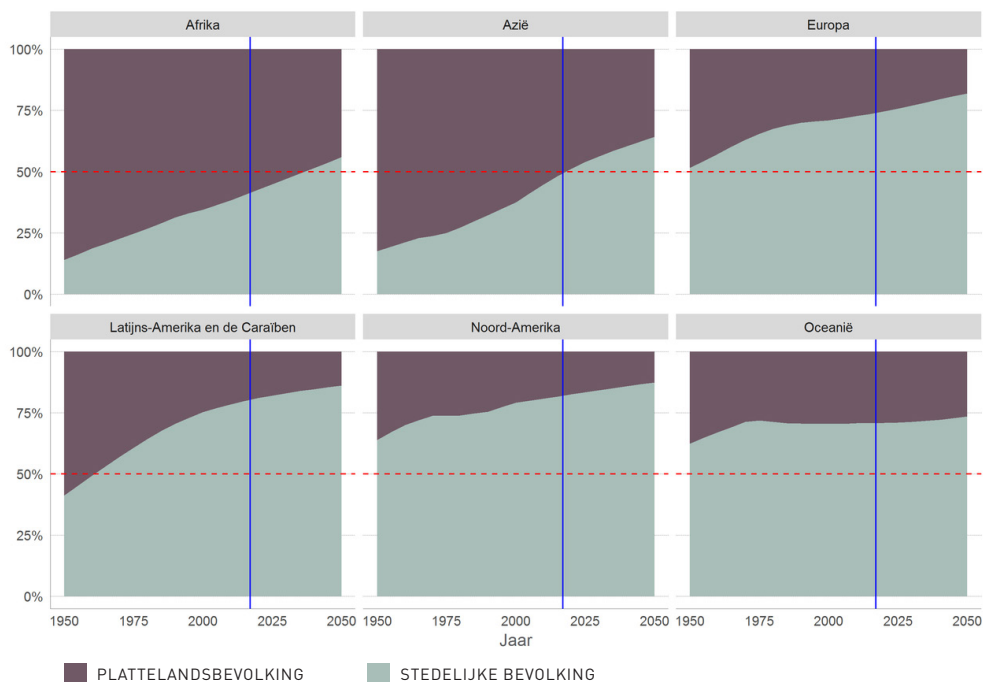
Naast dergelijke **economisch gerelateerde migratiestromen** neemt ook de **gedwongen migratie als gevolg van conflict en klimaatverandering** toe.¹¹⁶ De onrust in Europa’s periferie, onder meer als gevolg van de conflicten in Syrië, Eritrea en Afghanistan, heeft grote groepen vluchtelingen naar omliggende landen en Europa doen afreizen. In Libanon is inmiddels één op de vier inwoners vluchteling.¹¹⁷ Het totaal aantal vluchtelingen wereldwijd is in de recente geschiedenis nog nooit zo hoog geweest en het merendeel verblijft in fragiele staten (Figuur 16).¹¹⁸ Deze verandering in sociaal-culturele, etnische en religieuze samenstelling creëert sociale en economische spanningen, die ook ontvangende landen kunnen polariseren en destabiliseren.¹¹⁹

FIGUUR 16: WERELDWIJDE TRENDS GEDWONGEN MIGRATIE (DISPLACEMENT). BRON: UNHCR, 2016¹²⁰

3.5.3 Wereldwijde urbanisatie

De **bevolkingssamenstelling** verandert ook omdat wereldwijd steeds meer mensen naar steden trekken voor werk. Deze **urbanisatie** zet druk op grondstoffen, de lokale arbeidsmarkt, bestaande infrastructuur en huisvesting. Zo vergroot de tegenstelling tussen de groeiende steden en het krimpende platteland en worden steden ook steeds vatbaarder voor de gevolgen van (natuur)rampen (Figuur 17).

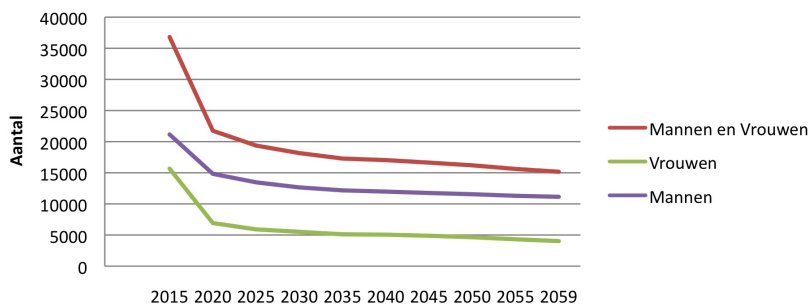
FIGUUR 17: BEVOLKINGSAANDEEL IN STEDEN EN PLATTELAND ALS DEEL VAN DE TOTALE BEVOLKING PER REGIO.¹²¹

3.5.4 Veranderende samenstelling in Nederland

Naast een verwachte bevolkingsgroei verandert ook de bevolkingssamenstelling in Nederland, veelal gedreven door **migratie**, **minder geboortes** en **vergrijzing**.¹²² Het bevolkingsaandeel 65-plussers zal naar verwachting toenemen van 18% in 2015 tot 27% in 2040.¹²³ Dit hangt ook samen met een landelijke groei in het aantal **eenpersoonshuishoudens** van veelal ouderen die na het overlijden van hun partner alleen achterblijven. Ook jongeren wonen vaker alleen.¹²⁴

Ondanks de huidige vluchtelingenstroom, zal het **migratiesaldo** naar verwachting de komende jaren dalen (Figuur 18). Het aantal geboortes onder met name eerste generatie migranten blijft naar verwachting hoog¹²⁵, in tegenstelling tot het geboortecijfer onder vrouwen met een Nederlandse achtergrond. Op de lange termijn kan dit grote gevolgen hebben voor de **demografische en culturele samenstelling van Nederland**. Vooral in steden zullen deze ontwikkelingen zichtbaar worden omdat veruit de meeste migranten zich daar zullen blijven vestigen.¹²⁶ In 2014 bestond één derde van de bevolking in de drie grootste steden uit inwoners met een (niet-westerse) migratieachtergrond.¹²⁷ Deze **heterogenisering van de samenleving** biedt veel kansen, maar heeft tegelijkertijd mogelijk ook consequenties voor de sociale cohesie en kan leiden tot nieuwe spanningen in de samenleving.¹²⁸

Prognose immigratie en emigratie; leeftijd, 2014-2059

FIGUUR 18: PROGNOSE IMMIGRATIE EN EMIGRATIE; LEEFTIJD, 2014-2059. BRON: CBS, 2016.

Daarnaast zullen steeds meer mensen zich in grote en middelgrote steden vestigen terwijl één op de vijf dorpen, vooral aan de randen van Nederland, zal krimpen.¹²⁹ Driekwart van de bevolkingsgroei tussen 2016 en 2030 zal plaatsvinden in één van de vier grote steden: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht.¹³⁰ Naast aanhoudende verschillen in migratiesaldo nemen ook qua leeftijdssamenstelling van de bevolking de **tegenstellingen tussen het achterland en de steden** toe. De steden verjongen, het achterland vergrijsst.¹³¹ Dit zorgt voor grote tegenstellingen tussen deze regio's ten aanzien van de vraag naar voorzieningen, waarbij steden meer scholen behoeven terwijl in dorpen de vraag naar ouderenzorg stijgt.

ILLUSTRATIEF: DEMOGRAFISCHE ONTWIKKELINGEN

- Veranderende samenstelling maatschappij in bevolkingsgroepen.
- Structurele verschuiving: De bevolkingssamenstelling verandert langs leeftijds-, geografische en etnische lijnen.
- Maatschappelijk vraagstuk: Veranderende verhoudingen tussen burgers onderling. Opkomend nationalisme en populisme. Verdeling welvaart tussen stad en platteland. Cumulatie veiligheidsvraagstukken en evenredige voorzieningen (toegang tot goed onderwijs, veilige fysieke infrastructuur, passend woningaanbod, etc.) in grote steden met verschillend 'gekleurde' wijken of buurten.
- Opkomend vraagstuk/strategische keuzes politie:
 - Aantasting sociale cohesie binnen steden.
 - Toenemende zorg- en openbare orde vraagstukken op sociaal niveau.
 - Vertegenwoordiging diversiteit en bewaking tolerantie en rechtsgelijkheid.

3.6 Ontwikkelingen in het domein van duurzaamheid

Economische groei en de toename van de wereldbevolking zorgen voor een grote druk op de beschikbaarheid, het beheer en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen. Duurzaamheid en duurzame ontwikkeling vertaalt zich in activiteiten om de aarde te beschermen tegen afbraak, onder meer door duurzame consumptie en productie, duurzaam beheer van de natuurlijke hulpbronnen en het nemen van maatregelen tegen klimaatverandering.¹³² Een directe afgeleide van een duurzame ecologische omgeving is het effect dat verschillende ontwikkelingen hebben op de duurzaamheid van de welvaart en welzijn van de mens: in hoeverre staat de duurzame ontwikkeling daarvan onder druk.

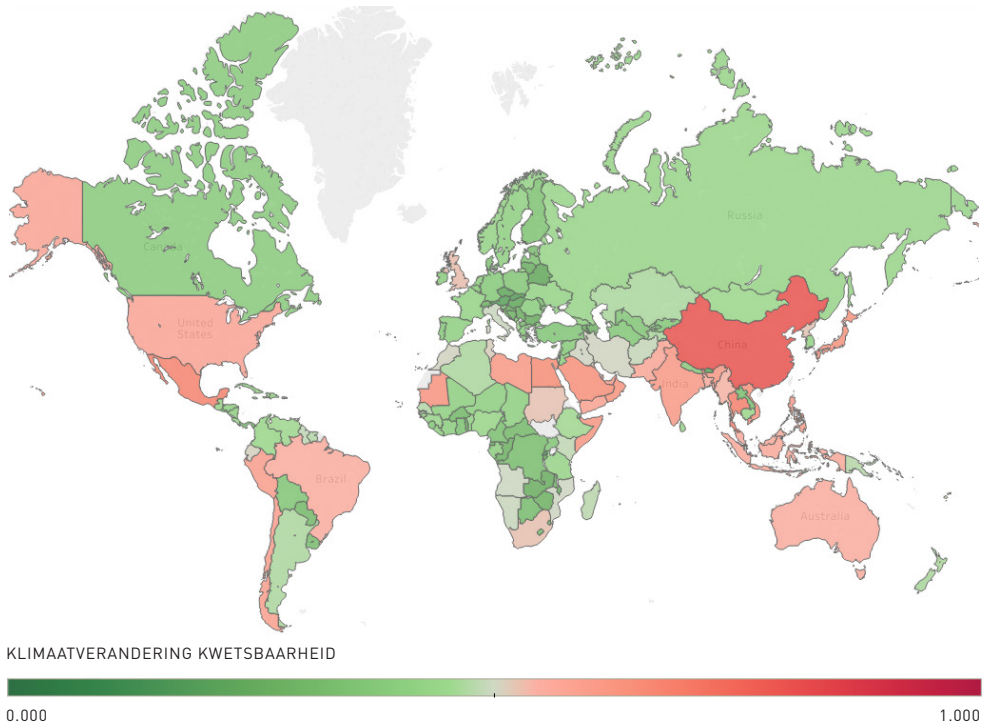
Deze paragraaf richt zich daarbij op:

- Klimaatverandering;
- Duurzame gezondheid.

3.6.1 Klimaatverandering

De gevolgen van **klimaatverandering** vergroten de kans op natuurrampen en hebben potentieel een grote **disruptieve impact, vooral in dichtbevolkte stedelijke gebieden** (Figuur 19).¹³³ Daarnaast leidt **intensief landgebruik, ontbossing, slecht management van grondstoffen en het verlies van biodiversiteit** tot ernstige milieuschade en toegenomen kwetsbaarheid voor rampen.¹³⁴ Door bijvoorbeeld een toename in voedsel-, water- en grondstoftekorten fungeert klimaatverandering

voornamelijk als een versterker van bestaande bedreigingen (**threat multiplier**)¹³⁵, hetgeen conflict en gedwongen migratie als gevolg kan hebben.¹³⁶

FIGUUR 19: KLIMAATVERANDERING KWETSBAARHEID WERELDWIJD.¹³⁷

Hoewel de internationale gemeenschap het er veelal over eens is dat er duurzame oplossingen gevonden moeten worden om de negatieve gevolgen van klimaatverandering te mitigeren, zoals gedemonstreerd met de adoptie van het akkoord van Parijs¹³⁸, blijft de **implementatie** van de benodigde maatregelen vooralsnog beperkt. Dit komt grotendeels door het **tijd- en grensoverschrijdende karakter** van deze problematiek, waardoor de gevolgen van klimaatverandering door landen verschillend worden ervaren. Een bijkomend probleem is dat sommige maatregelen tegen klimaatverandering (soms **onverwachte**) **gevolgen** voor bijvoorbeeld economische groei hebben.¹³⁹ Zo ging de overgang naar *biofuels*, bedoeld als maatregel om CO₂ uitstoot terug te dringen, gepaard met stijgende voedselprijzen doordat landbouwgrond bedoeld voor voedselproductie nu werd gebruikt voor de relatief lucratieve verbouwing van gewassen voor de productie van biobrandstoffen.¹⁴⁰

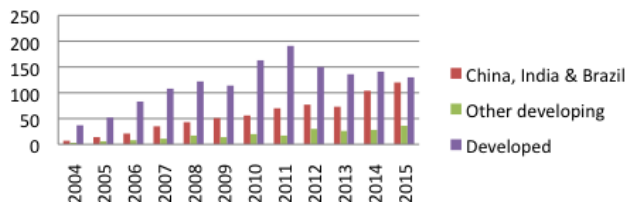
Zonder verregaande maatregelen zal het mondiale ecosysteem, waaronder klimaat, biodiversiteit, en waterspiegels, verder veranderen. De Wereldbank verwacht dat tegen 2025 1,4 miljard mensen de effecten zullen ondervinden van gebrekkige oogsten en waterwinning, met name in Azië, Afrika, Zuid-Amerika en Zuidoost Europa.¹⁴¹

Doordat vraag en aanbod van grondstoffen verweven zijn met andere economische sub-systemen (**global resource nexus**), kan een tekort, verlies of vermindering van vraag naar één grondstof een vergaand effect hebben op andere segmenten van de (inter)nationale economie.¹⁴² Zo kunnen voedsel- en watertekorten, gelinkt aan droogte of juist een overvloed aan water,¹⁴³ functioneren als **aanjager voor conflict** doordat zij de nijpende socio-economische omstandigheden creëren waarin extremistische organisaties, zoals Boko Haram, kunnen gedijen.¹⁴⁴ Droogte in Afrika en de Arabische regio hebben conflicten op de spits gedreven door grondstof competitie tussen (etnische) groepen te vergroten.¹⁴⁵ Als gevolg van dergelijke trends wordt klimaatverandering steeds meer als een belangrijke **factor in de (inter)nationale veiligheid** gezien.¹⁴⁶

Technologische doorbraken en **innovatie** hebben een positieve, mitigerende invloed op groeiende grondstoftekorten door efficiëntie te vergroten. De groeiende vraag en ontwikkeling van **duurzame alternatieven** voor (energie)productie biedt nieuwe kansen voor landen op de energiemarkt, maar kan ook een bedreiging vormen voor de economische zekerheid in landen die momenteel afhankelijk zijn van de productie en export van fossiele brandstoffen.¹⁴⁷

Duurzaamheid wordt derhalve wereldwijd steeds meer een **integraal onderdeel van economische en investeringsstrategieën**¹⁴⁸, niet in het minste omdat de productie van groene energie ook steevast kost-efficiënter wordt.¹⁴⁹ Wereldwijd namen investeringen in groene energie gestaag toe tot \$329 miljard in 2015, totdat ze in 2016 voor het eerst afnamen¹⁵⁰ (Figuur 20). China is de koploper in deze ontwikkeling en is, naast grote investeringen op nationaal niveau, verantwoordelijk voor meer dan een derde van de internationale investeringen in groene energie.¹⁵¹ Ook zien bedrijven steeds meer mogelijkheden in **circulaire modellen**, in plaats van lineaire economische, waarbij grondstoffen zoveel mogelijk worden hergebruikt.¹⁵²⁻

Groene energie investering per type economie (in miljarden USD)

FIGUUR 20: GROENE ENERGIE INVESTERING PER TYPE ECONOMIE BRON: FS-UNEP.

3.6.2 Duurzame gezondheid

Ontwikkelingen en vraagstukken die gerelateerd zijn aan duurzaamheid hebben niet alleen betrekking op de directe omgeving van de mens, zoals bijvoorbeeld het klimaat en beheer van natuurlijke grondstoffen, maar ook op de **gezondheid van de mens** zelf. Samenlevingen worden in hun samenstellingen en interacties steeds complexer en ontwikkelingen gaan gestaag sneller. Opkomende technologieën, zoals robotisering en nieuwe communicatiemiddelen, hebben een sterke invloed op de **interconnectie tussen individuen en bevolkingsgroepen** en zijn als zodanig aanjagers voor fundamentele veranderingen in de gezondheid van mensen.

De combinatie van deze ontwikkelingen legt een enorme druk op de mens als onderdeel van de samenleving en arbeidsmarkt. Mee kunnen komen met de ontwikkelingen wordt een uitdaging en voor mensen kan dat een gevoel van onvermogen tot gevolg hebben. **Depressie** en **burn-out** vormen volgens de *World Health Organisation* (WHO), van de niet-direct "fatale" ziekten, het meest voorkomende ziektebeeld.¹⁵³ Zo vormt **stress** op het werk beroepsziekte nummer 1 in de landen die zijn aangesloten bij de OECD.¹⁵⁴ Depressie en **burn-out** zullen in de westerse wereld in 2020 de belangrijkste oorzaak zijn van **arbeidsuitval**. Deze wereldwijde verwachtingen zijn in Nederland in 2016 al bewaarheid geworden.¹⁵⁵ In Nederlands lopen meer dan een miljoen mensen jaarlijks het risico op een **burn-out** en andere werk-gerelateerde psychische aandoeningen.¹⁵⁶ **Stress-gerelateerd ziekte-verzuim** kost werkgevers in Nederland 1,7 miljard euro.¹⁵⁷ Volgens het OECD zal dit in 2020 ruim 3,5% van het bruto binnenlands product zijn.¹⁵⁸ Met name emotioneel zwaar werk, hoge taakeisen, het "*leaner*" worden van organisaties en ongewenste omgangsvormen zoals pesten liggen ten grondslag aan deze **burn-out** klachten en verzuim door psychosociale arbeidsbelasting.¹⁵⁹

ILLUSTRATIEF: ECOLOGISCHE VERANDERINGEN

- Voorbeeld: klimaatverandering en de druk op grondstoffen zoals voedsel en water
- Structurele verschuiving: toenemende opstanden en conflicten, met name in de MENA regio en Sahel landen (demografische opbouw, *spillover*-effecten, mono landbouwcultuur, inkomen/voedsel ratio, instabiele overheden). Voedingsbodem voor terrorisme en continue vluchtelingenstromen.
- Maatschappelijk vraagstuk: de relatie burger – overheid.
 - Afnemend (onderling) vertrouwen.
 - Anti-elite, sociaal contract onder druk.
 - Conflictueuze situaties tussen en binnen leefgemeenschappen.
 - Intolerantie, sociale exclusie en segregatie in grote steden.
 - Roep op toenemend toezicht en controle.
- Strategische keuzes politie:
 - Straat of staat: waar ligt de loyaliteit bij conflicterende belangen? Is er een logische en gewenste rol als bruggenbouwer tussen verschillende leefgemeenschappen en tussen burger en overheid?
 - Externe en interne veiligheid: waar begint de gevoelde verantwoordelijkheid – en wanneer kan er sprake zijn van effectief optreden van de politie? Bijvoorbeeld buitenlandse missies om mensensmokkel tegen te gaan of 100% controle van eigen buitengrens.
 - Loyaal uitvoerend of eigen autonomie. Welke professionele ruimte heeft de politie nodig om geloofwaardig, geaccepteerd en effectief te kunnen (blijven) optreden in gediversifieerde leefgemeenschappen?

3.7 Diepgaande veranderingen

In dit hoofdstuk zijn de belangrijkste (inter)nationale trends en ontwikkelingen besproken. Analytisch is daartoe gebruik gemaakt van gangbare analyse-modellen. In dit hoofdstuk heeft dat plaats gevonden langs de lijnen van de geopolitieke, economische, sociaal-culturele, technologische, demografische en duurzaamheidsontwikkelingen.¹⁶⁰ Het is daarbij niet de bedoeling geweest uitputtend te zijn. Voorgaande paragrafen vormen zodoende een overzicht van de internationale literatuur en (wetenschappelijk meest genoemde trends en ontwikkelingen). Deze afsluitende paragraaf geeft een overkoepelende bespiegeling hierover.

De mens kan zich niet als een Baron van Münchhausen aan de haren uit het eigen denkmooier en tijdsgewricht verheffen. Het is derhalve nooit met zekerheid te zeggen,

maar gezien de geschetste ontwikkelingen in dit hoofdstuk, kan met recht worden gesproken van “diepgaande veranderingen”. De verwevenheid van de trends en ontwikkelingen vertonen zich bovendien met een snelheid die als ongekend wordt beschouwd. Dit heeft het gevoel tot gevolg dat men leeft in een transitioneel tijdperk, zoals er zo vele zijn in de historie. In het begin van dit hoofdstuk 1 werd de val van het ijzeren gordijn beschreven. De opkomende ICT en milieuproblematiek speelde toen ook en de wereld kwam uit een economische recessie. In veel tijdperken is veel aan de hand. Juist vanwege de relativiteit van onze eigen positie hoeft er geen sprake te zijn van een systeembreuk. Maar er is wel “iets behoorlijk aan de hand” in de wereld. Verschuivingen lijken tektonisch, op diepgaand niveau.

Dit kan worden geschetst aan de hand van wetenschap en technologie. In de technologie en wetenschap lijkt een innovatieve revolutie gaande (*Industry 4.0*). Van technologische ontwikkelingen is sprake in de biometrie, de nanotechnologie, de datatechnologie, de robotica, etc. De ontwikkelingen buitelen wekelijks, zo niet dagelijks over elkaar heen. De veranderingen dringen door tot in de haarvaten van de maatschappij; bij de burger, in diens woning, op het web, het bedrijfsleven, de overheid, andere gemeenschappen en instituties. De geboden toekomstige mogelijkheden lijken ongekend. Allerlei gemeenschappen doen hun best de mogelijkheden te duiden, te begrijpen en te benutten. Echter, de exacte gevolgen zijn niet bekend of niet eenduidig te benoemen. In twee decennia is naast de fysieke wereld een parallelle digitale wereld ontstaan. Twee werelden die onderling sterk verweven zijn geraakt en die het samen leven wezenlijk wijzigen.

Ter nuancering wordt gesteld dat het wellicht lijkt dat de diepgang met name veroorzaakt wordt door de veranderingen in de wereld van kennis, innovatie en technologie. Naar onze mening is dat niet zo. Weliswaar dringt technologie het privé domein van mensen binnen. En niet alleen de plek waar de mens privé verblijft, zich privé terug trekt en zich thuis veronderstelt. Ook de mens als bio-fysieke entiteit staat open voor technologie. Enkele jaren geleden was dat nog een schroefje en een plaat na een botbreuk, of een extensie in of aan het lichaam. Thans dringt de technologie door in het lichaam via nano-robots die op zoek gaan ziekteverschijnselen of anders. De technologie rukt op. Toch hoeft één van de trends of ontwikkelingen niet te prevaleren boven een ander. Zij hebben allen een diepgaand karakter.

Ook zijn de trends en ontwikkelingen niet uitsluitend. Zij zijn analytisch te onderscheiden, maar empirisch soms nauwelijks scheidbaar. Daarnaast zijn zij wederkerig: in hun doorwerking kunnen zij elkaar enerzijds versterken en in elkaars verlengde liggen, terwijl

zij elkaar anderzijds kunnen afzwakken en elkaar tegenspreken. Zij hebben soms een ambigu karakter omdat hetzelfde fenomeen zich laat duiden vanuit verschillende invalshoeken. En deze duidingen kunnen allemaal “waar” zijn.

Zo zullen economische, technologische en duurzaamheidsontwikkelingen elkaar enerzijds versterken in het onzekerheidsgevoel van mensen of zij “nog wel mee kunnen”; zowel ten aanzien van het volgen van technologische ontwikkelingen als ten aanzien van baanzekerheid en inkomensontwikkeling. Anderzijds lijken tendensen van globalisering in economische en technologische zin en de groei van het denken in termen van soevereiniteit in geopolitieke en (eveneens) economische zin, elkaars schijnbare tegenstelling te zijn.

Noch in dit hoofdstuk, noch in de hoofdstukken die hier op volgen, zal een normatieve of ethische beschouwing worden gegeven.¹⁶¹ Natuurlijk, diepgaande veranderingen vragen hierom. Zijn zelfs noodzakelijk. Dit hoofdstuk is echter met name empirisch en vindt plaats in het licht van het strategieproces van de Nederlandse politie. Duidingen van de trends en ontwikkelingen in het kader van veiligheid en de politie, die in het volgende hoofdstuk plaats vinden, hebben een gedifferentieerd karakter.¹⁶²

(Inter)nationale ontwikkelingen en tendensen hebben diepgaande consequenties voor samenlevingen, organisaties en mensen in essentiële en existentiële zin.

- In essentiële zin omdat het leven van organisaties en burgers er wezenlijk door verandert. Diepgang impliceert dat de mens wordt uitgenodigd na te denken en ideeën te vormen op twee niveaus. In de eerste plaats over de fenomenen die verwerkt zijn in de trends en ontwikkelingen. In de tweede plaats over wat die mens, of de samenleving of het georganiseerde verband waarin hij of zij verkeert, is. Technologie is bijvoorbeeld niet langer iets dat de mens alleen als fenomeen waarneemt of naar handelt, maar wordt onderdeel van waarneming en handelen.
- Daarnaast zijn de consequenties diepgaand in existentiële zin, omdat gedragingen van burgers en organisaties in uiting en verschijningsvorm (relaties) er door veranderen, en in het dagelijkse leven van samenleven en organiseren om een stellingname vragen, op waardenniveau, op politiek-bestuurlijk houdbaarheidsniveau, op organisatieniveau en praktisch haalbaarheidsniveau.

Wat betekent dan diepgaand? Dat betekent dat de gevolgen voor samenlevingen, organisaties en de mens in het algemeen complex, heterogeen en hybride, veelomvattend en ingrijpend zijn en in hun consequenties attractief en / of distractief en dynamisch zijn.

- De ontwikkelingen zijn complex doordat er geen eenduidige en allesomvattende omschrijving is, die de ontwikkeling doorgrondt. Er zijn meerdere waardensystemen van waaruit trends en ontwikkelingen beschouwd kunnen worden. Er ontbreken methoden om de trends en ontwikkelingen eenduidig te benoemen. Nergens blijkt dit meer dan in de combinatie van technologie, geopolitiek en de economie. Waar sinds 1989 sprake leek te zijn van één centrum (het neoliberale en “trans-Atlantische westen”), komen internationaal gezien nieuwe economieën op in het “oosten” en het “zuiden.” Globalisering van politiek en economie leidt tot andere economische (verdien)modellen, eigendomsverhoudingen en internationale concurrentie. Vanuit het Angelsaksische economische perspectief wordt concurrentie positief gewaardeerd. In onderwijs, zorg, welzijn en (sociale) volkshuisvesting – in elke geval in Nederland – trekt de overheid zich terug en vindt decentralisatie plaats. Vanuit het Rijnlandse economische model geredeneerd leidt concurrentie tot schaarste.
- De ontwikkelingen zijn heterogeen omdat niet helder is welke trend en / of ontwikkeling gaande is en “van welke kant” deze komt. Geopolitiek gezien is sprake van opkomende soevereiniteit; en niet slechts binnen de trans-Atlantische wereld. Opkomende schaarste leidt tot protectionisme en opkomende non-statelijke actoren. De rechtsstaat komt in gedrang. Welke rechtsorde in het geding is, is niet direct helder. Dat kan worden verduidelijkt door te wijzen op demografische ontwikkelingen in nationale en internationale zin. Als nationale en internationale migratie een probleem vormt, vormt dat dan een uitdaging van ecologische aard, van economische aard, van planologische aard, van criminele aard?
- De ontwikkelingen zijn veelomvattend omdat zij zich overal (mondiaal) openbaren. Zij hebben consequenties voor alle burgers en organisaties in alle samenlevingen. Geopolitiek, het begrip impliceert het al in zichzelf, internationale economie en technologie, het raakt iedereen. Hetzelfde geldt voor duurzaamheid. Nederland met zijn open economie en relatief meest omvangrijke activiteiten via internet, maar zijn geografische ligging, wordt daar hoe dan ook door geraakt.
- De trends en ontwikkelingen hebben niet alleen consequenties op systeemniveau. Zij zijn ook ingrijpend. Elk familieverband en elk individu ondervindt gevolgen, tot “achter de voordeur” en voorbij de grenzen van de integriteit van het lichaam. Technologie in en aan huis en in en aan het lichaam, is niet meer weg te denken. De economie raakt de individuele portemonnee. De oorzaken en gevolgen zijn echter niet voor iedereen gelijk; niet in positieve zin en niet in negatieve zin. Er is sprake van “voorlopers” en “achterblijvers”.

- Daarnaast zijn de trends en ontwikkelingen dynamisch omdat zij tot snelle en onmiddellijke consequenties leiden. Dynamischer omdat zij zich voortdurend ontwikkelen en zich aanpassen aan tegengestelde ontwikkelingen en trends. Data en informatie – waarvan onbekend is waar het vandaan komt en of het “waar” is – zijn sinds het ontstaan van internet en de digitale wereld alomtegenwoordig. Elke dag verschijnen nieuwe producten en diensten en elke dag verdwijnen voor als achterhaald versleten producten en diensten. Internationale gebeurtenissen komen rechtstreeks binnen via sociale media; traditionele media zijn hiervoor niet meer noodzakelijk. Het is mogelijk direct te reageren.

3.7.1 Veiligheid en politie

De gevolgen van de trends en ontwikkelingen zijn diepgaand. De beschreven trends en ontwikkelingen leiden elk op zich tot veranderingen op mondiaal niveau. Wellicht geldt voor sommigen ervan dat zij zich in sterkere mate uiten in de Westerse, c.q. trans-Atlantische, wereld, consequenties voor Nederland zijn er zeker. Trends en ontwikkelingen bieden aan samenlevingen, organisaties en mensen kansen en uitdagingen, en zijn tegelijkertijd ook bedreigend en verstoppend; soms beangstigend. Voor sommigen ontstaat een nieuwe kans (attractief), voor anderen is dat wellicht bedreigend (distractief). Het is maar vanuit welk perspectief wordt waargenomen.

De trends en ontwikkelingen bieden adaptieve mogelijkheden, zowel aan goedwillenden als aan kwaadwillenden. Er ontstaan nieuwe vormen van criminaliteit en nieuwe vormen van verstoringen van de openbare orde, maar ook nieuwe oplossingen.

De bedoeling van dit hoofdstuk was een *tour d’horizon* te geven van de belangrijkste (inter)nationale trends en ontwikkelingen. In het volgende hoofdstuk vindt een analytische verdiepingsslag plaats op twee manieren. In de eerste plaats vindt een condensatie plaats naar zeven maatschappelijke vraagstukken. De algehele beschrijvingen van de trends en ontwikkelingen slaan neer in deze vraagstukken. Er wordt als het ware een andere bril op gezet om naar de trends en ontwikkelingen te kijken: waar raken de internationale trends en ontwikkelingen de veiligheid op middellange termijn het meest diepgaand? In de tweede plaats wordt doorgeanalyseerd naar de politie. Internationale trends en ontwikkelingen hebben gevolgen voor het veiligheidsdomein en derhalve voor functie, taak, beleid, organisatie en vakuitvoering van de politie. Voordat deze vertaalslag naar de organisatie kan worden gemaakt, is het van belang stil te staan bij de strategische aandachtspunten voor de politie en hoe deze de rol en positie van de politie in de toekomst kunnen gaan beïnvloeden.

DOMEIN	§	TREND/ ONTWIKKELING	BESCHRIJVING
GEOPOLITIEK	3.1.1	Van unipolariteit naar multipolariteit	De traditionele machtspositie van het Westen staat onder druk en leidt tot een herschikking van de internationale orde. Deze nieuwe orde is multipolair van aard, waarbij er sprake is van verschillende machtscentra. Als gevolg daarvan verliezen liberale kernwaarden, zoals vrijheid en democratie, terrein op autocratische denkbeelden.
	3.1.2	Soevereiniteit: terug naar het belang van de staat	In reactie op de wijze waarop baten van globalisering worden verdeeld is er een heropleving van het isolationisme en protectionisme (Brexit, verkiezing Trump). In een poging de verloren gewaande soevereiniteit terug te winnen groeit de wens onder de bevolking om zich te ontkoppelen van het internationale systeem. Deze inwaartse blik uit zich eveneens in andere vormen, zoals een toename in nationalisme en xenofobie.
	3.1.3	Toenemende invloed van niet-statelijke actoren	De manifestatie van niet-statelijke actoren heeft een vlucht genomen. Onder meer door de terugtrekking van de overheid uit tal van domeinen heeft een vacuüm gecreëerd waarin private en niet-gouvernementele actoren in kunnen treden. De mogelijkheden van private organisaties, zoals Google om in grote hoeveelheden informatie en kennis te ontsluiten en te beheren stelt hen in de gelegenheid heeft hun machtspositie aanzienlijk versterkt.
	3.1.4	Groeiende assertiviteit van opkomende spelers	De instabiliteit voortkomend uit de herschikking van de internationale orde biedt traditionele grootmachten, opkomende (regionale) machten en NSA de ruimte zich assertiever op te stellen. Deze assertiviteit kan negatieve implicaties hebben en resulteren in de opkomst van nieuwe of bevroren conflicten.
	3.1.5	Gebruik van hybride tactieken	Naast (conventionele) militaire middelen is er een toename zichtbaar in de inzet van (onconventionele) middelen, zoals verdeel-en-heersdiplomatie, cyberaanvallen en economische sancties om zodoende manipulatie of misleiding te initiëren. Door middel van actieve beïnvloeding en manipulatie, via propaganda en desinformatie wordt geprobeerd het vertrouwen van burgers in instituties te ondermijnen.
ECONOMISCH	3.2.1	Verschuiven economische macht oostwaarts	Parallel aan de ontwikkeling van het internationale politieke systeem, ontstaat er ook binnen de wereldeconomie een meer multipolair economisch systeem, waarin met name Azië onder leiding van China. Deze verschuiving resulteert veranderen eveneens de aard en richting van goederenstromen, wat eveneens directe consequenties heeft voor de Nederlandse economie.
	3.2.2	Stagnerende globalisering	Als gevolg van de verminderde vraag vanuit onder meer China en Europa, gecombineerd met de toenemende focus van beleidsmaatregelen op handelsbescherming lijkt de globalisering op een plateau is beland of zelfs aan het verkleinen is.
	3.2.3	Opkomst nieuwe economische modellen	De massale digitalisering van de economie en maatschappij heeft productie, aansturing en beheer in het bestaande economische systeem radicaal getransformeerd.
	3.2.4	Inkomensongelijkheid	Ondanks de absolute economische groei is de inkomensongelijkheid in de afgelopen decennia sterk gestegen in zowel rijke, opkomende als ontwikkelingslanden. Daarnaast gaat de inkomensgroei van de middenklasse in opkomende economieën veelal ten koste van de (lagere) middenklasse in Westerse landen.
	3.2.5	Rol overheid	De inmenging van de overheid in tal van domeinen is verminderd of minder zichtbaar, al dan niet noodgedwongen. Bepaalde taken zijn afgestoten naar lagere overheden of private actoren. Publiek-private samenwerking en andere netwerk organisatieverbanden raken steeds gangbaarder om zodoende invulling te kunnen geven aan overheidstaken, zij het in het ander vorm dan voorheen.

SOCIAAL-CULTUREEL	3.3.1	<i>Individual empowerment</i> en kansverdeling	Economische, technologische en sociale ontwikkelingen hebben de mogelijkheden voor autonomie van het individu vergroot en biedt burgers kansen om hun bestaan op eigen wijze vorm te geven op economisch, sociaal en politiek niveau. Als gevolg daarvan worden burgers eveneens steeds mondiger en veeleisender ten aanzien van de overheid. Als gevolg van eerder genoemde ontwikkelingen ontstaan er nieuwe sociale constructen, waarbij men in verbinding staat met de rest van de wereld.
	3.3.2	Sociale participatie en verwachtingen	Onder meer voortkomend uit de terugtrekkende beweging van de overheid, wordt de burger (deel) verantwoordelijk gemaakt om te voorzien in (een aantal van) haar eigen behoeften. Wat betreft dienstverlening verandert de rol van de overheid van een roeiende naar een meer sturende rol waarin zij richting geeft.
	3.3.3	Vertrouwen in publieke instituties	De mogelijkheden voor <i>individual empowerment</i> heeft de burger mondiger, kritischer en veeleisender gemaakt ten aanzien van het functioneren van de overheid. Gecombineerd met de opkomst van de informatiesamenleving en de mediatisering van de maatschappij wordt het functioneren van de overheid continu onder een vergrootglas gelegd. Gecombineerd met verschillende andere factoren, zoals de terugtrekkende beweging van de overheid en de groeiende inkomensongelijkheid, daalt het vertrouwen in publieke instituties.
TECHNOLOGISCH	3.4.1	Data explosie	Dankzij innovatie in en samensmelting van informatie- en communicatietechnologie, waaronder het <i>Internet of Things</i> , neemt de beschikbaarheid van data en bruikbaarheid ervan exponentieel toe.
	3.4.2	Snellere en slimmere systemen	De hoeveelheid beschikbare data biedt nieuwe mogelijkheden om inzichten te verkrijgen die tot voorheen niet mogelijk waren. De opkomst van <i>Machine learning</i> en <i>Deep learning</i> voor <i>Artificial Intelligence</i> creëren nieuwe mogelijkheden voor de verdere optimalisering van systemen en processen.
	3.4.3	Afweging voor-/nadelen in versnelde ontwikkelingen	Het tempo waarin technologische ontwikkelingen zich voltrekken ligt zodanig hoog dat de mate waarin de gevolgen ervan overzien kunnen worden wordt bemoeilijkt. Innovaties kunnen zodoende niet alleen tot nieuwe kansen leiden, maar mogelijk ook resulteren in dreigingen. Tegen deze achtergrond is een beleidsmatige visie alsook een bepaalde mate van flexibiliteit vereist om dergelijke veranderingen het hoofd te kunnen bieden.
DEMOGRAFISCH	3.5.1	Economische tegenstellingen	Vanuit een mondiaal perspectief is de bevolkingsgroei niet evenredig verdeeld, waarbij met name economisch onderontwikkelde landen te kampen hebben met een hoge groei. Deze groei, gecombineerd met het gebrek aan economische perspectieven kan in potentie leiden tot onrust in vaak reeds fragiele regio's.
	3.5.2	Bevolking in beweging	Voortkomend uit onder meer de wereldwijde economische tegenstellingen ontstaan er economisch gerelateerde migratiestromen. Daarnaast is gedwongen migratie als gevolg van conflict en klimaatverandering eveneens toegenomen.
	3.5.3	Wereldwijde urbanisatie	Wereldwijd is er eveneens een tendens te zien waarin men zich verplaatst van rurale gebieden richting de stad. Deze urbanisatie resulteert in een verscheidenheid van implicaties in termen van onder andere grondstoffen, werkgelegenheid, infrastructuur en huisvesting.
	3.5.4	Veranderende samenstelling in Nederland	Ook in Nederland verandert de samenstelling van de bevolking, onder meer als gevolg van migratie, minder geboortes en vergrijzing. Daarnaast is er eveneens een verschuiving zichtbaar in de samenstelling van huishoudens.
DUURZAAMHEID	3.6.1	Klimaatverandering	Klimaatverandering alsook intensief landgebruik, ontbossing, slecht management van grondstoffen en het verlies van biodiversiteit leidt tot een toegenomen kwetsbaarheid voor rampen. Daaruit voortkomende tekorten in voedsel, water en grondstoffen gelden vergroten eveneens het risico op conflict en/of gedwongen migratie. Het grensoverschrijdende karakter van deze problematiek maakt dat de effecten ervan verschillend ervaren worden door verschillende betrokkenen.
	3.6.2	Duurzame gezondheid	Ontwikkelingen en vraagstukken gerelateerd aan duurzaamheid hebben niet alleen betrekking op de directe omgeving van de mens, maar ook op de gezondheid van de mens zelf. Samenlevingen worden in hun samenstellingen en interacties steeds complexer en ontwikkelingen gaan gestaag sneller, met als gevolg dat er een enorme druk wordt gelegd op de mens als onderdeel van de samenleving en arbeidsmarkt. Dat resulteert in een toename in het aantal depressies en burn-outs. Naar verwachting zal stress-gerelateerd ziekteverzuim een significante kostenpost vormen.

4 MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN EN VEILIGHEID

4.1 Relatie overheid – burger – bedrijfsleven	86
4.2 Relatie burgers onderling	96
4.3 Grenzeloze relaties	104
4.4 Parallele werkelijkheden	112
4.5 Mens en technologie	120
4.6 Toezicht en vrijheid	131
4.7 Bezit en toegang	139
4.8 Overzicht strategische aandachtspunten	146

4 MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN EN VEILIGHEID

De politie is diep geworteld in de Nederlandse samenleving. Het vertrouwen van de bevolking in de politie is relatief hoog. Van de publieke instituties geniet zij, samen met de rechterlijke macht, met bijna 70% het hoogste vertrouwen van burgers.¹⁶³ Een percentage dat positief afsteekt ten opzichte van bijvoorbeeld de politiek of de pers, waar het vertrouwen op 30% blijft hangen. Hoewel strubbelingen binnen de politie voorkomen, en ook in haar relatie met de burger, in de veiligheidsketen en in de samenwerkingsverbanden die zij aangaat, geldt er over het algemeen tevredenheid onder burgers over het contact met en het functioneren van de politie. Vanaf 2005 is de tevredenheid over het contact met de politie met 15% toegenomen.¹⁶⁴

De in het vorige hoofdstuk beschreven trends en ontwikkelingen hebben direct effect op maatschappelijke verhoudingen. Met name in de relatie tussen overheden en burgers, de relatie tussen bedrijfsleven en burgers en de relatie tussen burgers onderling treden veel veranderingen op. Hetzelfde geldt voor de relatie met de digitale en technologische wereld, internationale verhoudingen en economische modellen. Sommige kenmerken van onze samenleving, die lang geleden zijn ontstaan en lange tijd hebben stand gehouden, staan daardoor onder hevige druk. Zo staat als gevolg van de beschreven trends en ontwikkelingen wellicht ook de reputatie van de politie onder druk. Om een legitieme positie te behouden zal de politie, gezien haar positionering midden in de maatschappelijke dynamiek, hierop moeten anticiperen en inspelen.

In dit hoofdstuk worden daarom de gevolgen van de trends en ontwikkelingen verdiepend geanalyseerd naar consequenties voor de samenleving. Op inductieve wijze zijn er, op basis van de omgevingsanalyse, zeven belangrijke maatschappelijke vraagstukken geclusterd, die grote relevantie hebben en gaan hebben voor de rol, positie en werkwijze (en vaardigheden) van de politie. De effecten van de in het voorgaande hoofdstuk beschreven ontwikkelingen vinden hun uitwerking in deze zeven vraagstukken. Het is van belang dat de politie zicht heeft op hoe verschillende

(mondiale, nationale en lokale) ontwikkelingen en trends zich in de maatschappij aan het manifesteren zijn, wat de mogelijke effecten van deze manifestaties zijn op veiligheidsvraagstukken en, nog belangrijker, hoe hierop kan worden ingespeeld.

De beschreven trends en ontwikkelingen werken de komende jaren structureel door op de volgende maatschappelijke vraagstukken:

- 1 Relatie overheid – burgers – bedrijfsleven
- 2 Relatie burgers onderling
- 3 Grenzeloze relaties
- 4 Parallele werkelijkheden
- 5 Mens en technologie
- 5 Toezicht en vrijheid
- 7 Bezit en toegang

Deze zeven maatschappelijke vraagstukken hebben een constituerend en een substantieel karakter:

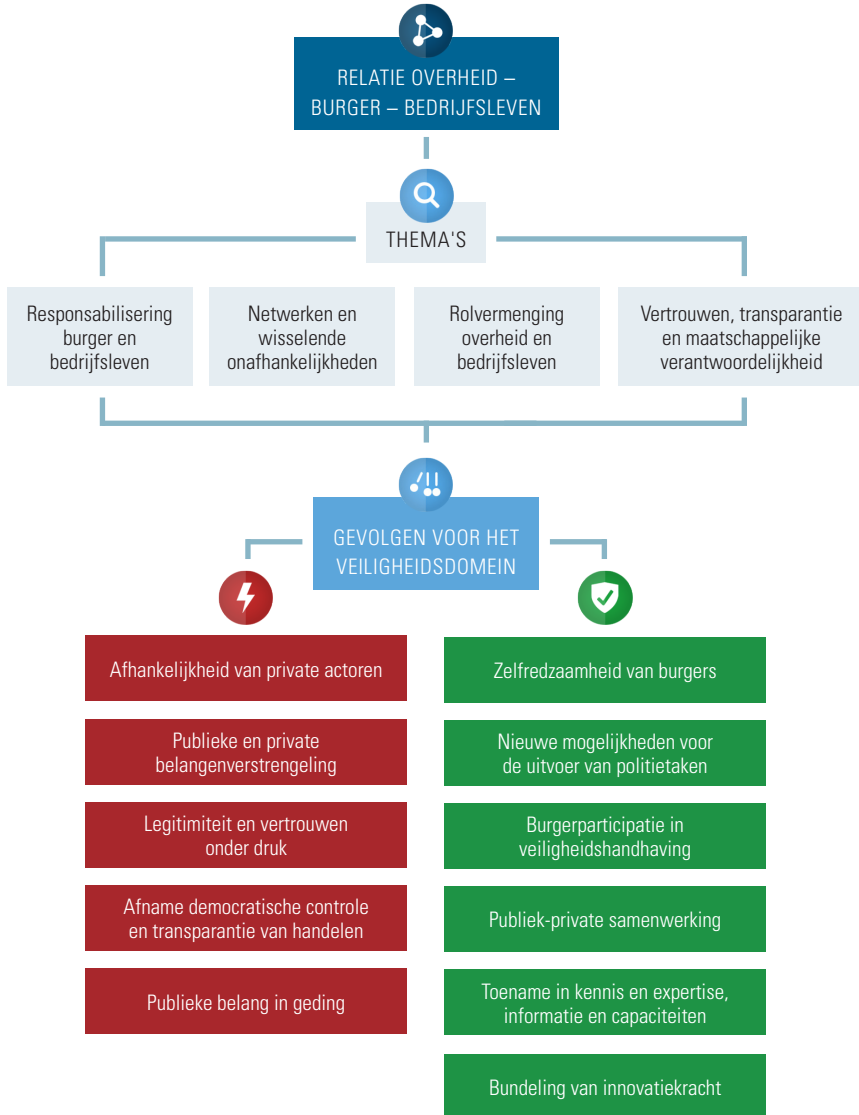
- Een constituerend karakter hebben deze vraagstukken doordat zij sociale verhoudingen in de samenleving mogelijk maken. Het gaat hier om de maatschappelijke vraagstukken *relatie burgers onderling*, maar ook de *relatie tussen burgers en instituties* en de *relatie tussen instituties onderling*. Dit betoog benadrukt dat de beschreven trends en ontwikkelingen de samenleving essentieel raken, doordat identiteit en communicatie wijzigt. Daarmee verandert dus ook een institutie als de politie in essentiële zin.
- Deze vraagstukken hebben een substantieel karakter omdat zij de samenleving vorm en inhoud geven. Trends en ontwikkelingen die daaraan ten grondslag liggen zorgen voor veel verandering omdat maatschappelijke verhoudingen andere verschijningsvormen krijgen. De verhouding tussen mensen wordt mondiaal vormgegeven, wordt meer bepaald door technologie, wordt meer beïnvloed door werkelijkheden (tradities) die aan betekenis inboeten, verandert door andere eigendoms- en toegangsverhoudingen, en wijzigt door andere waarden in toezicht en vrijheid. Bovenal verandert de verhouding tussen mensen doordat belangrijke instituties in overheid en bedrijfsleven ten opzichte van elkaar anders gepositioneerd raken. Voor een institutie als de politie betekent dit dat zij als verschijningsvorm een ander gestalte zal krijgen.

Hoewel de vraagstukken elkaar niet uitsluiten en de lijst niet uitputtend is, bieden zij een variëteit aan perspectieven over hoe en op welke punten zij in de samenleving aan structurele verandering onderhevig zijn.

In dit deel van de omgevingsanalyse worden allereerst de maatschappelijke vraagstukken zoals die zich in de Nederlandse maatschappij voordoen gepresenteerd, alsook de wijze waarop deze zich aan het ontwikkelen zijn. Tevens richten het zich op de gevolgen voor de veiligheid in de samenleving: in hoeverre leveren te verwachten of mogelijke veranderingen, bijvoorbeeld in de ontwikkeling van nieuwe technologieën, kansen op om de veiligheid te vergroten? Of zorgen ze juist voor een bedreiging van bijvoorbeeld de relaties tussen burgers onderling? En wat zijn implicaties voor het huidige functioneren van veiligheidsorganisaties in het algemeen en de politie in het bijzonder? Deze gevolgen voor het veiligheidsdomein zijn meer dan alleen de manifestatie van verschillende vormen van criminaliteit, maar ook andere verschijnselen, zoals sociale cohesie, maatschappelijke zorg of veiligheidsbehoeften die implicaties hebben voor de organisaties die binnen het veiligheidsdomein actief zijn. De zeven maatschappelijke vraagstukken hebben daarbij niet alleen impact op de *omgeving* waarin de politie opereert, maar ook op haar mogelijke *rol, positie en aard van het politiewerk zelf*.

4.1 Relatie overheid – burger – bedrijfsleven

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 1: RELATIE OVERHEID – BURGER – BEDRIJFSLEVEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.1.1 Waar gaat het in dit maatschappelijk vraagstuk om?

De maakbaarheid van de samenleving is afgenomen, onder meer ten gevolge van globalisering, digitalisering, liberalisering en privatisering. De overheid is niet altijd meer exclusief verantwoordelijk voor de voorziening van publieke goederen zoals zorg, transport, onderwijs en zelfs veiligheid. Dergelijke goederen worden in toenemende mate gecreëerd binnen een complex veiligheids-ecosysteem bestaande uit 'publieke' en 'private' actoren. De rolverdeling en wijze van interactie tussen overheid, burger en bedrijfsleven zoals men die van oudsher kent is daarmee drastisch veranderd. De rol van de overheid is veranderd van een roeiende - waarin zij een leidende, actieve maar ook uitvoerende rol heeft in de levering van publieke diensten – naar een sturende rol – waarin zij richting probeert te geven en de levering probeert te faciliteren.¹⁶⁵ Burger en bedrijfsleven worden (deels) zelf verantwoordelijk voor de levering van publieke diensten. Dit leidt tot een aantal nieuwe, dan wel terugkerende vraagstukken die een belangrijke rol spelen in de relatie tussen de overheid, de burger en het bedrijfsleven. Daarbij zijn een drietal relaties te onderscheiden, die resulteren in een aantal fundamentele vraagstukken.

Ten eerste, in de relatie tussen *het bedrijfsleven en de overheid* leidt deze trend tot fundamentele vraagstukken omtrent privatisering, verzelfstandiging en nationalisering, en de (ver)deling en belegging van verantwoordelijkheden in het kader van de bescherming van het publieke belang. Daarnaast resulteert het in vraagstukken van meer praktisch aard, zoals efficiëntie en innovatie. Ten tweede, in de relatie tussen *de burger en de overheid* gaat het om vraagstukken op het gebied van rechten en plichten van burgers, scheidslijnen tussen individuele versus maatschappelijke verantwoordelijkheid, inspraak in publieke besluitvorming, transparantie van overheids-handelen, vertrouwen in het probleemoplossend vermogen van de overheid, privacy-kwesties en de bescherming van kwetsbare burgers. Tot slot, in de relatie tussen *de burger en het bedrijfsleven* draait het vooral om sociale verantwoordelijkheden van bedrijven, relaties werkgever-werknemer, de bescherming van burgerbelangen, en het vertrouwen van burgers in het bedrijfsleven.

Op vrijwel al deze terreinen vinden als gevolg van de in hoofdstuk 3 beschreven trends en ontwikkelingen verschuivingen in de onderlinge verhoudingen plaats. De politie

staat als institutie midden in de maatschappij en vertegenwoordigt de overheid als handhaver van de rechtsorde en hulpverlener de overheid 24 uur per dag, 7 dagen per week. De politie voelt daarbij, net als vele andere maatschappelijke partijen, de krachten op dit speelveld continu. Haar rol en positionering wordt er door beïnvloed.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 1: RELATIE OVERHEID – BURGER – BEDRIJFSLEVEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot de *relatie tussen overheid – burgers – bedrijfsleven* wordt vormgegeven door de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-statale actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

Hieronder worden vijf thema's, die nauw met dit maatschappelijk vraagstuk verbonden zijn, nader uitgewerkt. Vervolgens worden de hiermee samenhangende gevolgen geïdentificeerd en wordt er gereflecteerd op de mogelijke implicaties die daar voor de politie uit voortkomen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 1: RELATIE OVERHEID – BURGER – BEDRIJFSLEVEN				
Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie

4.1.2 Maatschappelijke thema's

Responsabilisering burger en bedrijfsleven

Responsabilisering verwijst naar het proces waarbij een individu de verantwoordelijkheid voor een taak krijgt toebedeeld die voorheen bij een overheidsorganisatie lag of waar geen verantwoordelijkheid over was belegd. Burgers en bedrijven veranderen zo in toenemende mate, al dan niet daartoe genoodzaakt,¹⁶⁶ in co-producenten van (publieke) voorzieningen in de zogeheten participatiesamenleving.¹⁶⁷ De overheid richt zich daarbij steeds meer op sturing in plaats van op levering van diensten. **Burgers worden medeverantwoordelijk** voor de uitvoering van beleid, met name voor sociale voorzieningen¹⁶⁸ zoals de zorg.¹⁶⁹ Bedrijven worden meer betrokken in de uitvoering van beleid als onderdeel of partner binnen het overheidsbeleid. Dit gebeurt in toenemende mate in het kader van **publiek-private samenwerkingsverbanden** in bijvoorbeeld stedelijke planning¹⁷⁰ of de uitvoering van sociaal-veiligheidsbeleid.¹⁷¹ Een belangrijke beweegreden voor deze ontwikkeling ligt bij de constatering dat het **oplossend vermogen** voor problemen niet langer vanzelfsprekend bij overheidsinstanties ligt. Dit komt mede door de verwevenheid van internationaal en nationaal, technologische ontwikkelingen, maar ook bezuinigingen op de overheidsuitgaven.

Ook de onderlinge **verantwoordelijkheidsverdeling** tussen rijksoverheid, gemeenten en instellingen (of individuele burgers) verschuift, waarbij ieder binnen het overheidssysteem een deel van de verantwoordelijkheid voor een publieke dienst of voorziening op zich neemt. De opkomst van steeds meer zelfstandig opererende

stedelijke gebieden is hiervan een voorbeeld. Ook hier is de onderliggende gedachte dat de rijksoverheid wel sturing geeft, maar dat de daadwerkelijke controle over de uitvoering van dit beleid bij diegenen ligt die het dichtst bij het subject van beleid staan, omdat zij beter in staat zouden zijn deze taken het meest effectief en efficiënt invulling te geven. Tegelijkertijd kan dit de nodige fricties teweegbrengen tussen deze verschillende lagen bij de uitvoering van beleid, zoals bijvoorbeeld recentelijk zichtbaar was tussen nationaal en lokaal bestuur in de bed-bad-brood-discussie omtrent de opvang de uitgeprocedeerde asielzoekers.

Netwerken en wisselende afhankelijkheden

De hiervoor geschetste groeiende verwevenheid van complexe vraagstukken leidt tot **toenemende onderlinge afhankelijkheid** van overheid, burger en bedrijfsleven voor de provisie van uiteenlopende voorzieningen in een zogenaamd breed veiligheids-ecosysteem. Een dergelijk ecosysteem is opgebouwd uit samenwerkingsverbanden in netwerken van wisselende coalities toegespitst op een specifieke doelstelling. Door deze wisselende samenstellingen wordt een scherpe afbakening van verantwoordelijkheden bemoeilijkt. In het digitale domein bijvoorbeeld, waar de private sector circa 80% van de (kritieke) infrastructuur in handen heeft¹⁷², zijn deze **wisselende afhankelijkheden en verantwoordelijkheden goed** zichtbaar: de overheid heeft (data van) bedrijven nodig om bepaalde vormen van misdaad op te sporen en rechtsnormen te handhaven, terwijl bedrijven de overheid nodig hebben om de markt te reguleren. Dit resulteert in reguliere **samenwerking in netwerken**, waar actoren uit diverse sectoren met elkaar in contact staan.¹⁷³ Deze ontwikkeling is zichtbaar op zowel nationaal als internationaal niveau, zoals bijvoorbeeld op het gebied van terrorismebestrijding in het *European Counter Terrorism Centre*.¹⁷⁴

Een gevolg van de **netwerksamenleving** is dat de traditionele hiërarchie wegvalt en overheden niet langer kunnen sturen zoals ze dat gewend waren. De opkomst van **nieuwe sociale constructen**, waaronder participatie- en (civiele¹⁷⁵) *crowd-based* modellen, verandert niet alleen traditionele verdienmodellen, maar ook organisatie-(structuren) van *grassroots* bewegingen, NGO's, lokale (burger)initiatieven en de mogelijkheden voor mobilisatiecampagnes, ook vanuit de overheid.¹⁷⁶ Deze nieuwe constructen leiden zowel tot nieuwe mogelijkheden als uitdagingen voor de relatie tussen overheid, burger en bedrijfsleven.¹⁷⁷ Zo neemt deze verandering bijvoorbeeld macht weg bij traditionele financiers, zoals banken en grote bedrijven, en creëert het mogelijkheden voor creatieve, sociale en start-up initiatieven die een belangrijke rol spelen in de publieke ruimte.¹⁷⁸

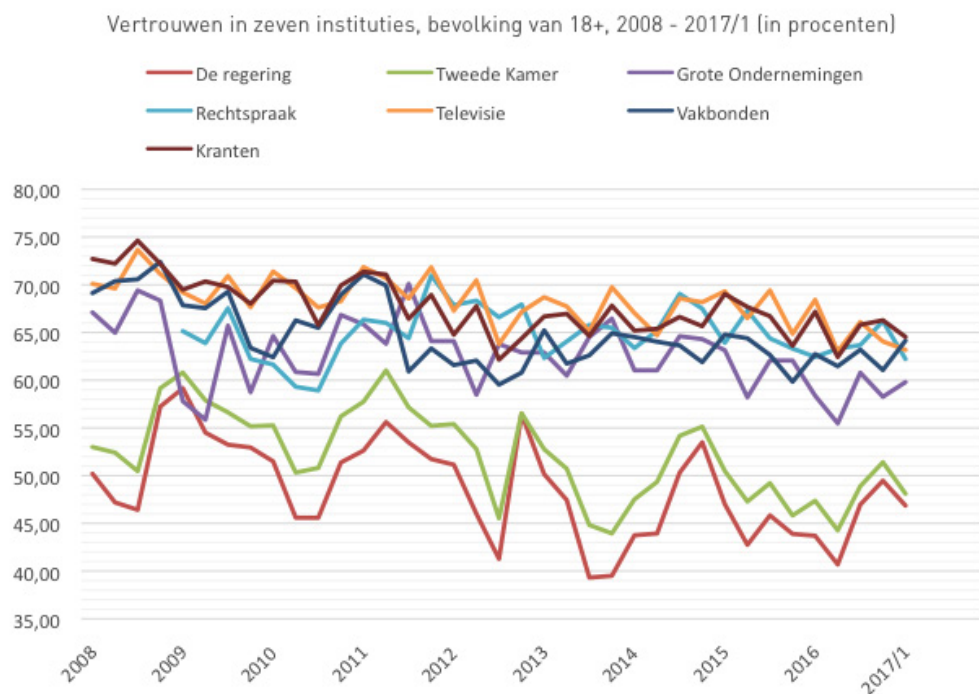
Rolvermenging overheid en bedrijfsleven

Er is sprake van een toenemende **rolvermenging van het overheids- en bedrijfsleven**. Private actoren nemen, al dan niet hiertoe gedwongen, steeds meer sociale verantwoordelijkheden op zich. Daardoor raken politieke actoren steeds vaker afhankelijk van private actoren voor de uitoefening van beleid. Het gaat hierbij voor deze private actoren niet alleen om het winstoogmerk op korte termijn, maar ook om langetermijninvesteringen om de positie van een bedrijf in een regio te verbeteren. Zo werkt Facebook bijvoorbeeld samen met de universiteit van Leiden en de website nu.nl om nepnieuws tegen te gaan. Echter, Facebook zou ook overwegen om censuur in China te ondersteunen om haar marktaandeel daar te vergroten.¹⁷⁹ Deze **overlappende belangen** creëren een grijs gebied waarin het niet altijd meer duidelijk is waar de overheidsverantwoordelijkheid begint en waar die van bedrijven eindigt.

Tegelijkertijd interveniëren nationale overheden meer dan in het recente verleden in de markt om nationale economische belangen te beschermen. De toenemende kritiek op supranationale instituties en mondialisering gaat gepaard met de **opkomst van populisme, nationalisme en protectionisme** in Europese samenlevingen en het vooropstellen van het nationale eigenbelang (zie ook paragraaf 3.4). De houding van de Nederlandse overheid bij dreigende overnames van bedrijven zoals KPN, Unilever of AkzoNobel is hierin illustratief.¹⁸⁰

Vertrouwen, transparantie en maatschappelijke verantwoordelijkheid

Hoewel het **burgerlijk vertrouwen in de politiek en de regering** groter is in Nederland dan dat van burgers in andere Europese landen¹⁸¹ neemt dit, fluctuaties daargelaten, structureel af.¹⁸² Ook het **vertrouwen in de media, vakbonden en grote ondernemingen** neemt gestaag af.¹⁸³ Burgers in alle segmenten van de samenleving hebben het gevoel dat “het huidige systeem” niet (meer) werkt.¹⁸⁴ Zo had 50% van de stemgerechtigde Nederlanders - met desondanks een hoge opkomst - vlak voor de verkiezingen in maart 2017 weinig tot zeer weinig vertrouwen in Nederlandse politici.¹⁸⁵ Ook de maatschappelijke onvrede over de gevestigde orde lijkt de afgelopen jaren in heel Europa in omvang en intensiteit te zijn toegenomen.¹⁸⁶ Het afzetten tegen wat beschouwd wordt als **elitisme** komt voort uit een sentiment dat de belangen van de “gewone” burger onvoldoende worden behartigd en dat er meer gehoor gegeven zou moeten worden aan de wil van het volk.¹⁸⁷ Dat resulteert vervolgens in groeiende steun voor populistische politieke partijen door heel Europa die er aanspraak op maken deze “volkswil” te representeren.¹⁸⁸

FIGUUR 21: VOLDOENDE VERTROUWEN IN ZEVEN INSTITUTIES, BEVOLKING VAN 18+, 2008-2017/1 (IN PROCENTEN).¹⁸⁹

Gerelateerd hieraan klinkt in toenemende mate de **roep om transparantie en aansprakelijkheid** van zowel overheidsinstanties als bedrijven. Voor de overheid gaat het om legitimiteit en representatie. Grote (uitvoerende semi-) overheidsorganisaties wordt steeds meer gevraagd naar hun effectiviteit en efficiëntie. Voor bedrijven betreft dit de keuze voor productiemiddelen en hun bedrijfsmodellen binnen een context van maatschappelijk verantwoord en duurzaam ondernemen.

Tevens stellen burgers in toenemende mate dezelfde eisen aan de overheid als aan actoren op de vrije markt, en vice versa.¹⁹⁰ Ook vanuit de overheid wordt de burger steeds vaker als klant, of **burger-consument**, benaderd. Rechten maar ook plichten worden zo beschouwd als producten die al dan niet geconsumeerd kunnen worden.¹⁹¹ Tegelijkertijd daalt de **risicoacceptatie** onder burgers. Zij achten overheden verantwoordelijkheid voor het indammen van allerlei risico's.¹⁹² Zodoende wordt een zodanig verwachtingspatroon gecreëerd ten aanzien van de overheid waar zij moeilijk of slechts in beperkte mate aan kan voldoen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 1: RELATIE OVERHEID – BURGER – BEDRIJFSLEVEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.1.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

De thema's in dit maatschappelijk vraagstuk resulteren in concrete veiligheidsdreigingen en veiligheidskansen. Meer algemeen hebben zij belangrijke consequenties voor het veiligheidsdomein, zowel in positieve als negatieve zin, en daarmee voor de positie, de taakstelling en de inzet van de politie, zowel in het heden en in de toekomst.

Er zijn verschillende risico's verbonden aan het grotere aandeel van private spelers in de voorziening van publieke goederen. Allereerst vermindert een al te grote **afhankelijkheid van private actoren** het eigen vermogen tot effectief optreden in geval van machtsmisbruik. Daarnaast bestaat er, als gevolg van het uitbesteden van taken, het risico van **versnippering van diensten en kennis**, bijvoorbeeld op het gebied van de kennis- en inlichtingenpositie van de overheid. Daarbij is er sprake van een **reëel afbreukrisico** als de capaciteiten ontbreken om niet alleen complexe, maar ook simpele veiligheidsrisico's te beheersen. Samenwerking met private actoren is dan noodzakelijk, zoals bijvoorbeeld in het digitale domein. Zo werd en wordt de samenwerking van internetproviders gevraagd om 'vrijwillig' de zogeheten *Notice and Takedown*-gedragscode uit te voeren om jihadistische propaganda van het internet te halen.¹⁹³ Bedrijven blijken echter niet altijd bereid om hun clientèle te censureren.¹⁹⁴ Deze rolvermenging kan ook gepaard gaan met **publieke en private belangenverstrengeling**, zoals blijkt uit voorgaand voorbeeld. Zulke verstrengeling zet de **legitimiteit van de overheid** onder druk, doordat het vertrouwen van burgers in publieke instanties wordt ondermijnd. Als gevolg van de vermenging van verschillende politieke en economische rollen, komt ook de **rechtsstatelijkheid** onder druk te staan, bijvoorbeeld in het geval dat private partijen publieke diensten aanbieden en de beschikking hebben over publieke en privacygevoelige informatie. Terwijl als gevolg daarvan de **democratische controle en de transparantie van handelen** afneemt, ontstaat er een grijs gebied wat betreft aansprakelijkheid in geval van problemen en (machts)misbruik.¹⁹⁵ Daarmee komt het **publieke belang** in het geding.

Er zijn natuurlijk ook kansen verbonden aan dit maatschappelijk vraagstuk. De **zelfredzaamheid** in brede zin van burgers is toegenomen. Zij hebben toegang tot meer informatie en staan onderling met elkaar in verbinding (denk bijvoorbeeld aan lokale *Whatsapp* buurt-‘waak’-groepen). Dat biedt nieuwe mogelijkheden voor de uitvoer van politietaken: door meer partijen te betrekken heeft de politie **meer ogen, oren en handen**. Met de responsabilisering van burgers nemen zo de mogelijkheden voor **burgerparticipatie in veiligheidshandhaving** toe. De rol van de politie daarbinnen is om **vóór, tussen** en samen **mét** de burgers veiligheid te creëren, dan wel te faciliteren. Een genetwerkte samenleving die gebruik maakt van moderne communicatietechnologieën brengt ook nieuwe mogelijkheden om burgers te mobiliseren.¹⁹⁶ Nieuwe communicatiemethoden verlagen de drempel voor burgers voor **direct contact** met relevante autoriteiten en vice versa. Zo kunnen nieuwe bruggen geslagen worden om **de afstand tussen burger en politie te verkleinen**. Ook het bedrijfsleven kan een belangrijke ondersteunende bijdrage leveren in veiligheidsvoorziening, zoals nu al op tal van manieren gebeurt (denk bijvoorbeeld aan beveiligingsbedrijven, bedrijfsbeveiligingsdiensten, recherchebureaus en alarm-centrales, en cyberveiligheid-dienstverleners in het algemeen).¹⁹⁷ Zo neemt de **totale capaciteit** binnen het veiligheidsdomein toe.¹⁹⁸ Samenwerking met de private sector leidt ook tot een toename in kennis, expertise, informatie en capaciteiten die de politie tot haar beschikking heeft en kan mobiliseren ten behoeve van de uitvoering van veiligheidstaken. Dankzij **publiek-private samenwerking** en de **bundeling van innovatiekracht** kan er gezamenlijk ingespeeld worden op de vraag naar **innovatieve veiligheidsoplossingen**.¹⁹⁹

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 1: RELATIE OVERHEID – BURGER – BEDRIJFSLEVEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.1.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

De relatie tussen overheid, burger en bedrijfsleven is in flux. De consequenties voor het veiligheidsdomein zijn talrijk en diffuus. Ze hebben in potentie verstrekende implicaties voor de politie. Twee belangrijke strategische aandachtspunten voor de politie liggen op het vlak van opereren binnen veiligheids-ecosystemen en samenwerking met andere actoren, en de definiëring en afbakening van kernwaarden, kerntaken en wettelijke kaders.

Van netwerken naar ecosystemen: de positie van de politie

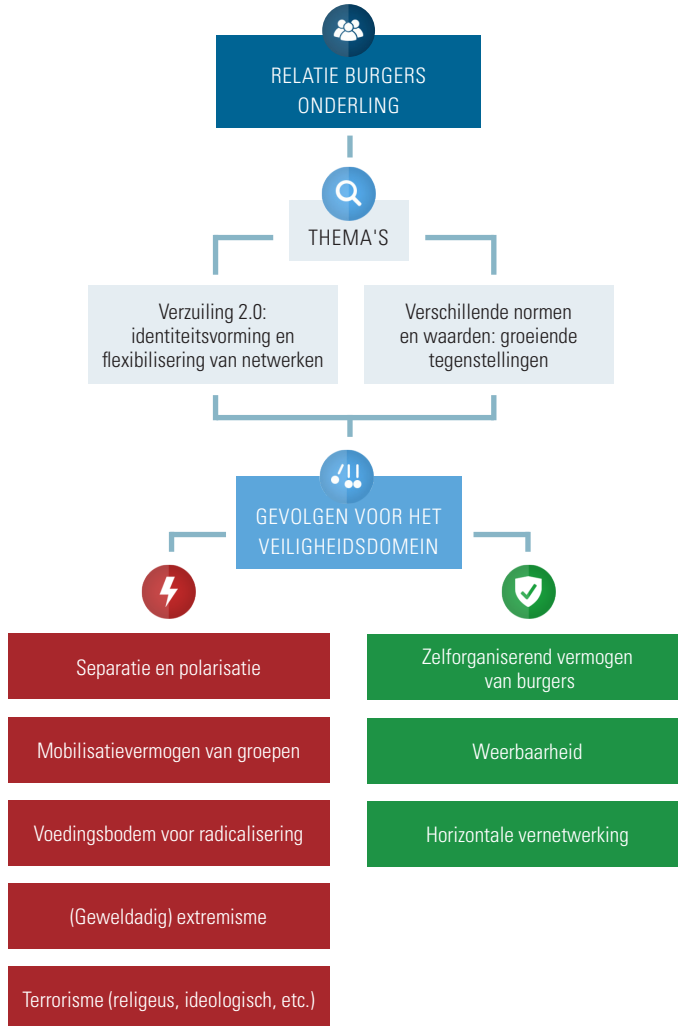
Veiligheidsvoorziening is zich in toenemende mate aan het ontwikkelen van een **netwerk-vraagstuk** naar een **ecosysteem-vraagstuk**, waarin publieke en private actoren samenwerken in wisselende, decentraal opererende coalities. Die samenwerking stelt **nieuwe eisen zowel aan de organisatorische structuren, werkprocessen**, en het vermogen om snel, effectief en efficiënt te kunnen acteren op verschillende niveaus en binnen verschillende kanalen, alsook aan de positie en de rol van de politie binnen het ecosysteem in meer generieke zin. Belangrijke vragen hierin zijn waar en wanneer de politie besluit actief te zijn (en wanneer niet), en hoe dit veiligheids-ecosysteem, inclusief actoren, gestimuleerd kan worden, zonder dat dat ten koste gaat van kwaliteit van de dienstverlening.²⁰⁰

Kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders.

Dit vereist dat de politie haar missie haarscherp voor ogen heeft en die missie even scherp kan communiceren aan andere actoren actief binnen (onderdelen van) het veiligheids-ecosysteem. Een nadere invulling van *waakzaam en dienstbaar* op basis van een **gedeelde set kernwaarden** met een duidelijke keuze voor welke taken de politie tot haar kerntaken rekent, en welke niet, is daar essentieel in. Het in gang zetten van een publieke discussie over de **wettelijke en juridische kaders**, waar deze kaders beginnen maar zeker ook waar deze eindigen, is daar een belangrijk onderdeel van.

4.2 Relatie burgers onderling

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 2: RELATIE BURGERS ONDERLING

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.2.1 Waar gaat het in dit maatschappelijk vraagstuk om?

De onderlinge verhoudingen tussen individuele burgers en bevolkingsgroepen is een belangrijke factor in maatschappelijke veiligheid. Deze verhoudingen zijn aan fundamentele verandering onderhevig. Oude tradities en vaste waardepatronen verliezen terrein, terwijl traditionele hiërarchische structuren verder afbrokkelen.²⁰¹ Ondanks de toename in welvaart lijken de verschillen tussen burgers en bevolkingsgroepen de afgelopen jaren te zijn toegenomen.²⁰² Deze verschillen manifesteren zich in onderhuidse spanningen en openlijke confrontaties die vaak gekanaliseerd worden via sociale media, maar hun weerslag hebben in de fysieke wereld. De *empowerment* van het individu en de informalisering van omgangsvormen van de samenleving, alsook verschuivingen in de demografische samenstelling van de bevolking, zijn hier verder op van invloed.²⁰³ Identiteits- en groepsvorming vindt plaats binnen fluïde, sociale netwerken die, in tegenstelling tot voorheen, niet per se plaatsgebonden zijn. In voorkomend geval leidt dit tot frictie tegen de achtergrond van de verscherping van tegenstellingen en de verharding van het publieke en politieke debat. Waar discriminatie, spanningen en openlijke confrontaties bijdragen aan (een gevoel van) onveiligheid, dragen sterke onderlinge sociale verbindingen bij aan (een gevoel) van veiligheid.

De politie kan een belangrijke verbindende rol spelen in het sociale weefsel van de maatschappij, door niet alleen actief te zijn in de aanpak van de oorzaken van onveiligheid (begrenzen), maar zich ook te richten op het aanboren van bronnen van veiligheid (beschermen en bekrachtigen). De thema's binnen dit maatschappelijk vraagstuk brengen dan ook een aantal belangrijke strategische aandachtspunten voor de politie voor het voetlicht, die op basis van een analyse van de thema's en veiligheidsimplicaties worden uiteengezet.

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot de *relatie burgers onderling* wordt vormgegeven door de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 2: RELATIE BURGERS ONDERLING

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-statelijke actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 2: RELATIE BURGERS ONDERLING

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.2.2 Maatschappelijke thema's

Verzuiling 2.0: Identiteitsvorming en flexibilisering van netwerken

Na het proces van ontzuiling in de tweede helft van de vorige eeuw, is er het laatste decennium sprake van een voorzichtige terugkeer van een **verzuiling 2.0**. Terwijl traditionele groepsverbanden steeds losser worden, decentraliseert de samenleving en organiseert men zich in **horizontale, flexibele netwerken** rondom verschillende demografische kenmerken (bv. leeftijd, opleidingsniveau) en thema's (waaronder sociaal-culturele voorkeuren, politieke voorkeuren).²⁰⁴ Burgers en bedrijven kunnen, dankzij de opkomst van moderne communicatietechnologieën, gemakkelijker contact leggen met gelijkgestemden, waardoor de **rol en invloed van traditionele instituties verandert**.

Als gevolg van deze flexibele netwerken ontstaat de vorming van groepsidentiteiten langs nieuwe, minder traditionele lijnen, gevoed en gevormd door fluïde en grensoverschrijdende subculturen. Daarnaast neemt het **zelforganiserend vermogen** van burgers toe en stijgt het aantal (*bottom-up*) gemeenschapsinitiatieven gefaciliteerd door communicatietechnologieën – zowel in positieve zin (denk aan *crowd sourcing* en buurtwachten) als in negatieve zin (denk aan hooliganisme en (gewelddadig) extremisme en jihadisme).

Ondertussen leidt het versnipperde informatie- en medialandschap tot verdere **maatschappelijke polarisatie** tussen groepen die in de regel toegang hebben tot andere berichtgeving en zich zelden (hoeven te) verplaatsen in elkaars posities. Zoekalgoritmen en gepersonaliseerde nieuwsfeeds die geënt worden op individuele zoekprofielen zijn hier deels debet aan.

Daarnaast maken formele omgangsvormen en traditionele machtsverhoudingen gaandeweg steeds meer plaats voor meer **informele organisatievormen** binnen horizontale netwerken. Respect en gezag worden niet langer ontleend aan formele posities.²⁰⁵ Het aanzien van vakmensen is gedaald en hun positie aangetast door de

democratisering van kennis en informatie. Het natuurlijke gezag van overheid/instituties brokkelt af, naarmate individualisering en informalisering verder toeneemt.²⁰⁶

Verschillende normen en waarden naast elkaar: groeiende tegenstellingen

Tegenstellingen tussen sociale (bevolkings)groepen lijken verder te zijn verscherpt, dan wel te zijn geaccentueerd.²⁰⁷ In de beleving van mensen zijn de verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden, werklozen en werkenden, jongeren en ouderen, de arbeiders- en middenklassen en zelfs mannen en vrouwen, sinds de jaren '80, enkel toegenomen.²⁰⁸ Bevolkingsgroepen raken in toenemende mate van elkaar geïsoleerd, wat in sommige gevallen leidt tot sociale stigmatisering en discriminatie, en zorgt voor toenemende spanningen. De groeiende afstand (separatie), die zich voltrekt langs verschillende lijnen (zoals etniciteit, cultuur, opleidingsniveau en leeftijd), kan implicaties hebben voor de **sociale cohesie**, alsook het **burgerlijk vertrouwen in de overheid**.²⁰⁹ De ruimte om afwijkende waarden te hebben, waarden die mogelijk conflicteren met die van anderen, lijkt kleiner te zijn geworden. Een sprekend voorbeeld daarvan is het spanningsveld dat bestaat tussen vrijheid van religie en vrijheid van meningsuiting. In een maatschappij die wordt gekenmerkt door de **verharding van het publieke en politieke debat** leiden **conflicterende waardesystemen** tot polarisatie. Deze verharding geldt zowel voor de interactie tussen burgers als de wijze waarop het publieke debat wordt gevoerd. Dit hangt deels samen met de eerder waargenomen individualisering en informalisering, waarin het eigenbelang centraal staat, en aanvaarding en acceptatie van gezag niet langer vanzelfsprekend voelt.²¹⁰ Tegelijkertijd kan de verharding van de maatschappij, mede voortkomend uit individualisering en informalisering, gecombineerd met eventuele conflicterende waardesystemen, leiden tot verdere **sociale verwijdering** tussen verschillende bevolkingsgroepen en een **vermindering van sociale cohesie en solidariteit**. Op den duur kan dat resulteren in nieuwe (verschijningsvormen van bestaande) veiligheidsfenomenen, zoals **polarisatie, extremisme en terrorisme**.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 2: RELATIE BURGERS ONDERLING

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.2.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

De veranderende verhoudingen tussen burgers onderling zijn op verschillende manieren belangrijk voor de maatschappelijke veiligheid. **Separatie** enerzijds en **polarisatie** anderzijds tussen verschillende bevolkingsgroepen in de maatschappij (langs economische, sociale, culturele, of andere scheidslijnen) gaan gepaard met sluimerende spanningen die bij gelegenheid resulteren in publieke **confrontaties**. In augustus 2014 onttaarde een demonstratie van het extreem-rechtse Pro Patria in de Haagse Schilderswijk in rellen met jongeren uit de wijk. Confrontaties tussen voor- en tegenstanders van Zwarte Piet lijken inmiddels een vast onderdeel te zijn geworden van de jaarlijkse Sinterklaasintocht. Daarbij is het **mobilisatievermogen van groepen** exponentieel toegenomen. Dat werd duidelijk ten tijde van Project X in september 2012 toen grote groepen jongeren via Facebook werden opgeroepen naar het Groningse dorp Haren af te reizen, wat uiteindelijk resulteerde in grootschalige versterking van de openbare orde.²¹¹ Ondertussen is dit gemeengoed geworden, zoals duidelijk zichtbaar in de nasleep van de dood van Mitch Henriquez (juni 2015), de aankondiging van de demonstratie door de Anti-Fascistische Actie (AFA) tegen politiegeweld (november 2016), en de demonstraties naar aanleiding van het bezoek van de Turkse minister aan Nederland (maart 2017). Deze verscherpte tegenstellingen tussen verschillende bevolkingsgroepen vormen eveneens een **voedingsbodem voor radicalisering en extremisme**.²¹² De huidige **terroristische dreiging** is voor een belangrijk deel **homegrown** en wordt verder gevoed door de conflicten in het Midden-Oosten.²¹³ Daarbij is het belangrijk te beseffen dat het niet enkel gaat om **jihadistisch terrorisme**, maar er eveneens in toenemende mate dreiging uitgaat van **links- en rechts-extremistische organisaties**, rondom thema's als Islam, asiel en integratie.²¹⁴ Dat blijkt onder meer uit de brandbomaanslag op een moskee in Enschede in februari 2016.

De veranderende verhoudingen tussen burgers resulteren niet enkel in dreigingen, maar genereren ook kansen vanuit veiligheidsoptiek. De verscheidenheid aan **burgerinitiatieven** ter bevordering van fysieke en sociale veiligheid, al dan niet gefaciliteerd door de overheid (denk aan toezicht, opsporing, zorg voor de openbare ruimte, conflictbemiddeling, beleidsbeïnvloeding en contactbevordering), markeert een belangrijke en tastbare bijdrage aan **weerbaarheid** en veiligheid.²¹⁵ Het

zelforganiserend vermogen van burgers komt onder meer naar voren in de toename van het aantal burgerinitiatieven, zoals bijvoorbeeld in interventie- en preventieteams op straat- en buurniveau.²¹⁶ De **horizontale vernetwerking** van de maatschappij kan eveneens als hefboom dienen in het vergroten van sociale veiligheid via de inzet van moderne informatie- en communicatietechnologie. Denk hierbij bijvoorbeeld alleen al aan *Amber Alerts*, die naast 2,9 miljoen directe gebruikers in totaal zo'n 12 miljoen Nederlanders bereiken.²¹⁷

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 2: RELATIE BURGERS ONDERLING

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.2.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

Strategische aandachtspunten voor de politie binnen dit vraagstuk, op basis van de analyse van deze thema's en belangrijke veiligheidsimplicaties, richten zich met name op het publieke profiel van de politie, de interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie, en hoe burgerinitiatieven te faciliteren, te stimuleren en misschien zelfs te arrangeren binnen de kaders van de wet.

Publiek profiel van de politie: neutraliteit als kernvoorwaarde

De verscherping van tegenstellingen in de samenleving leidt niet alleen tot potentiële veiligheidsdreigingen in de vorm van openlijke (gewelddadige) confrontaties, radicalisering, en extremisme, maar raakt ook direct aan het functioneren van de politie zelf. Juist in een maatschappij waarin groepen tegenover elkaar staan, is de (gepercipieerde) **neutraliteit van de politie** een kernvoorwaarde om als een **legitiem hoeder van de rechtsstaat** op te kunnen treden. Wanneer die neutraliteit in het geding is, vermindert dat niet alleen de bereidwilligheid om met de politie samen te werken, maar kunnen bevolkingsgroepen zich ook direct tegen de politie keren. Het gaat hier om een publiek vertrouwen dat agenten op de straat, op de televisie en op internet elke dag opnieuw kunnen verdienen of verliezen. Gekoppeld aan dit vertrouwen spelen eveneens zaken op het gebied van effectiviteit, representativiteit, herkenbaarheid, en nabijheid van de politie, die belangrijke aanknopingspunten bieden voor strategisch beleid.

De interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie

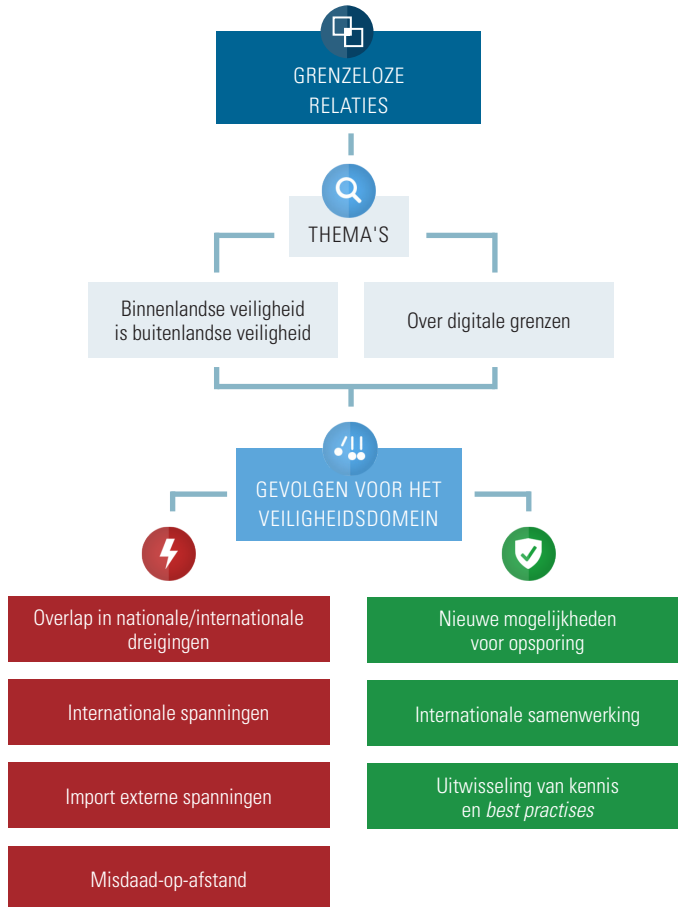
Sociale media verlagen de drempel om ongenoegen te uiten. Veel mensen gebruiken sociale media dan ook als uitlaatklep. Deze laagdrempeligheid leidt er ook toe dat dreigementen sneller geuit worden. Soms zijn deze dreigementen serieus van aard, soms ook niet, maar in de regel hebben gebeurtenissen in het digitale domein hun weerslag op het sociale en/of fysieke domein. Een beter bewustzijn en begrip van de interactie tussen deze domeinen is noodzakelijk. Daarbij gaat het met name om een beter begrip van de condities waaronder spanningen zich opbouwen en kunnen escaleren, maar ook hoe deze in een vroegtijdig stadium gedetecteerd kunnen worden en, indien mogelijk, gede-escalereerd. Tegen deze achtergrond is het essentieel om een discussie te voeren over positie en activiteiten van de **politie in het digitale domein**, die enerzijds recht doet aan de grondwettelijke kaders van onze liberale democratische rechtsorde en anderzijds ook in lijn is met het gegeven dat een substantieel deel van het sociale verkeer in onze samenleving zich tegenwoordig online afspeelt.

Faciliteren, stimuleren en misschien zelfs orkestreren van burgerinitiatieven

Het zelforganiserend vermogen van burgers stelt hen in staat om een belangrijke bijdrage te leveren aan zowel hun individuele als de maatschappelijke veiligheid. Tegelijkertijd leidt dat ook tot **vraagstukken rondom de rol en invulling van dergelijke initiatieven**. Een zekere mate van sturing en ondersteuning is cruciaal om preventie- en interventieteams optimaal te laten functioneren binnen de kaders van de **rechtsstaat**.²¹⁸ Een belangrijk strategisch aandachtspunt is hoe deze initiatieven actief te faciliteren, te stimuleren en in voorkomend geval misschien zelf te orkestreren, terwijl eigenrichting wordt voorkomen en ervoor wordt gezorgd dat dit soort initiatieven het werk van de politie complementeren in plaats van er mee te conflicteren.

4.3 Grenzeloze relaties

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 3: GRENZELOZE RELATIES

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.3.1 Waar gaat het in dit maatschappelijk vraagstuk om?

In een internationale omgeving die wordt gekenmerkt door toegenomen interconnectiviteit, het kleiner worden van relatieve afstanden en Europese eenwording, verliezen grenzen steeds meer hun betekenis. Als gevolg van deze ontwikkelingen is de vervlochtenheid tussen het interne en externe veiligheidsdomein sterk toegenomen. Ook de verschuiving naar het digitale domein benadrukt de afnemende invloed van traditionele, fysieke grenzen.

Nederland is in belangrijke mate afhankelijk van de internationale orde. Deze orde kenmerkt zich door grotere complexiteit (vraagstukken overlappen steeds meer met elkaar) en wederzijdse afhankelijkheden (zie bijvoorbeeld de financiële crisis, maar ook de verhoudingen tussen Turkije en de EU). Globalisering en digitalisering heeft het aantal interacties tussen internationale spelers vergroot en de onderlinge afhankelijkheid tussen actoren versterkt. Dit resulteert in verschillende nieuwe vraagstukken ten aanzien van de positie van Nederland in haar internationale omgeving.

De vervlochtenheid van het interne en externe domein vereist een andere benadering om veiligheid te kunnen waarborgen. Internationale voorvallen kunnen sneller nationale ramificaties hebben en vice versa, al kunnen deze tegelijkertijd ook op grotere schaal worden geadresseerd. Het grensoverschrijdend karakter van het huidige palet aan dreigingen vereist een grensoverschrijdende aanpak om deze effectief het hoofd te kunnen bieden. Hieronder zullen beide ontwikkelingen, samen met een aantal deelaspecten, worden uiteengezet.

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot de *grenzeleze relaties* wordt vormgegeven door (een wisselwerking van) de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 3: GRENZELOZE RELATIES

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-statelijke actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 3: GRENZELOZE RELATIES

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.3.2 Maatschappelijke thema's

Binnenlandse veiligheid is buitenlandse veiligheid

Ondanks het feit dat ook in het verleden **interne en externe veiligheid** nooit volledig los van elkaar gezien konden worden, raken zij in de huidige tijd steeds sneller, directer en meer met elkaar verweven.²¹⁹ Nationale veiligheid raakt daarmee in toenemende mate afhankelijk van het niveau van veiligheid elders. Een voorbeeld hiervan is het conflict in Syrië, dat ook directe consequenties heeft voor de Nederlandse veiligheids-situatie, zowel als gevolg van de ontstane vluchtelingen-crisis als het verhoogde risico op terroristische aanslagen.²²⁰

De mogelijke dreiging die uitgaat van terroristische groeperingen beperkt zich evenmin tot nationale grenzen. Er bestaat het risico van **spillover** naar omliggende landen, regio's en continenten. Zo verspreidde de terroristische dreiging in Irak zich naar Syrië, Libanon, Jordanië, Turkije en uiteindelijk zelfs Europa. Ook binnen Europa laten dergelijke organisaties zich niet beperken door landsgrenzen, zo blijkt onder meer uit het **grensoverschrijdend karakter** van de aanslagen in Parijs (november 2015) en Brussel (maart 2016).

Naast het grensoverschrijdend karakter van terrorisme, geldt de vervlochtenheid tussen het interne en externe domein eveneens voor andere (veiligheids)fenomenen, zoals immigratie en georganiseerde criminaliteit (bv. grensoverschrijdende handel in en smokkel van wapens, drugs, mensen).²²¹ Daarnaast is deze vervlechting eveneens van toepassing op tal van andere terreinen, zoals het economisch (bv. kredietcrisis, eurocrisis), ecologisch (bv. klimaatverandering) en sociaal-maatschappelijk (bv. opkomst internationale protestbewegingen) domein. Als gevolg van de **toegenomen interdependentie**, als deelproduct van globalisering, zijn staten minder bij machte om invloed uit te oefenen op de toestand waarin zij verkeren en is de **'maakbaarheid' van de eigen samenleving** afgenomen.

Over digitale grenzen

Een aanzienlijk gedeelte van het dagelijks leven heeft zich verplaatst naar het **digitale domein**. Informatie, kapitaal, diensten en goederen kunnen in een fractie van een seconde worden uitgewisseld zonder daarbij te worden gehinderd door landsgrenzen. Zodoende verliezen fysieke grenzen hun functie in het digitale domein. Ook **vitale processen** raken in toenemende mate afhankelijk van functionerende informatie- en communicatietechnologie.²²² Gezien de **integratie en complexiteit van systemen** kan de uitval van dergelijke technologie, al dan niet als gevolg van moedwillig handelen, leiden tot **keteneffecten**, die zich moeilijk laten voorspellen.²²³

De beperkte rol van betekenis van fysieke landsgrenzen in het digitale domein vereist dan ook een bredere benadering van de bescherming van de nationale veiligheid, inclusief cybersecurity. Die noodzaak wordt bevestigd door de grootschalig gecoördineerde cyberaanval gericht tegen Estland in 2007, waarbij verschillende websites en digitale diensten van zowel publieke en private instituties (bv. overheden, banken, universiteiten, media) gedurende enkele weken slechts beperkt of geheel onbereikbaar waren. In december 2015 slaagden hackers erin om gedurende zes uur ruim tweehonderdduizend inwoners in het westen van Oekraïne af te sluiten van elektriciteitstoevoer, door een gesynchroniseerde aanval uit te oefenen op een regionale energieleverancier. De uiteindelijke opsporing als vervolging van daders is gecompliceerd met het oog op het **grensoverschrijdend karakter van het digitale domein**.²²⁴

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 3: GRENZELOZE RELATIES

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.3.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

De voortschrijdende grensvervaging tussen het interne en externe domein creëert een zekere **overlap in nationale en internationale dreigingen**. De instabiliteit aan de buitengrenzen van Europa heeft een negatieve uitwerking op zowel de Europese als de Nederlandse veiligheidssituatie. Zoals reeds benoemd is de huidige **terroristische dreiging** een afgeleide van de schrijnende veiligheidssituatie in Syrië en Irak. **Internationale spanningen** met Rusland en Turkije hebben geresulteerd in (veiligheids)implicaties op nationaal niveau. Zo poogde Rusland twijfel te zaaien

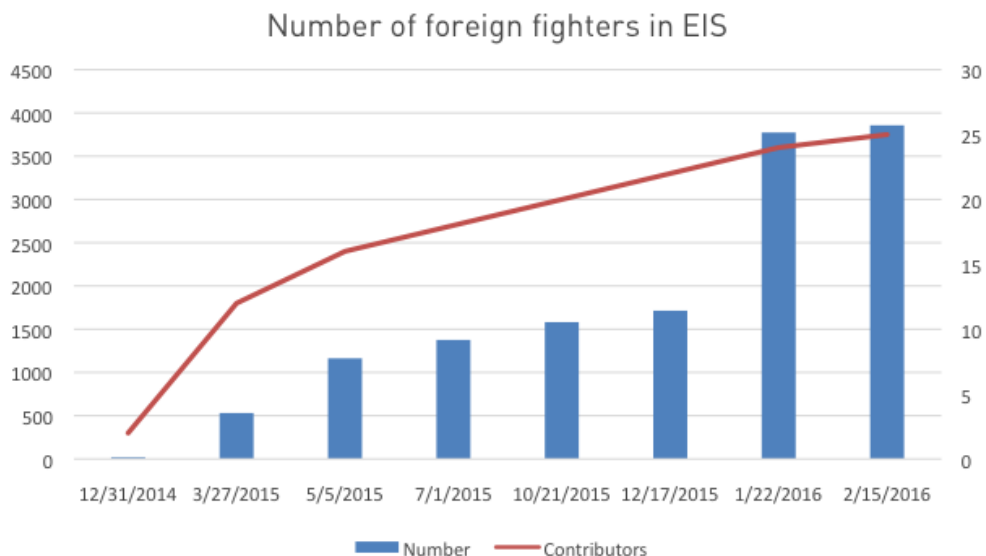
door het MH17-rapport in diskrediet te brengen door het publiceren van radarbeelden die Rusland zouden vrijpleiten van betrokkenheid²²⁵ en resulteerde de mislukte coup poging in Turkije tot een verscherping van tegenstellingen in de samenleving als gevolg van spanningen binnen de Turkse gemeenschap in Nederland.²²⁶

De toegenomen verwevenheid zorgt er ook voor dat **spanningen elders zich eveneens sneller verspreiden naar de Nederlandse samenleving**. Onrusten in de VS voortkomend uit raciale spanningen resulteerden aldaar in de *#BlackLivesMatter*-beweging. De gebeurtenissen in de VS leidden uiteindelijk ook in Nederland tot (vreedzame) protesten tegen politiegeweld.²²⁷ Ook bestaat het risico dat **sektarische spanningen**, bijvoorbeeld tussen soennieten en sjiïeten in het Midden Oosten, zich eveneens in Nederland zullen voordoen.²²⁸

Daarnaast worden gegevens en informatie steeds vaker door internationale, private partijen beschermd en ontsloten. Dit kan opsporingswerk bemoeilijken, maar heeft ook als gevolg dat de overheid verminderd tot geen vat heeft op de inrichting en veiligheid van vitale systemen. Er dreigt eveneens een reëel gevaar wanneer dergelijke private actoren in handen komen van derden, als gevolg van **bedrijfsovernames**. Zo werd het Nederlandse *Fox-IT*, dat zich bezighoudt met de beveiliging van Nederlandse staatsgeheimen, recentelijk overgenomen door het Britse *NCC Group*.²²⁹

Daarnaast is, met de verdere digitalisering van de samenleving, fysieke aanwezigheid niet langer een vereiste voor bepaalde type misdaden, zoals bijvoorbeeld diefstal of fraude, maar faciliteert het **misdaad-op-afstand**. Diefstal anno de 21ste eeuw vindt in toenemende mate in het digitale domein plaats, wat de pakkans verkleint en vervolging bemoeilijkt. Ook terroristische netwerken maken gebruik van de grenzeloosheid van cyberspace voor **rekruterings- en propagandadoeleinden**.²³⁰

De grenzeloosheid van het digitale domein biedt echter ook kansen ter bevordering van de veiligheid. De toenemende digitalisering creëert **nieuwe mogelijkheden voor de opsporing** van grensoverschrijdende criminaliteit. Vooral na de aanslagen in Parijs in 2015 is de **internationale samenwerking** op het gebied van terrorismebestrijding sterk toegenomen.²³¹ Informatie wordt sneller en in toenemende mate gecommuniceerd tussen verschillende actoren. **Online databanken** zoals het *Europol Information System* (EIS) en die van het *European Counter-Terrorism Centre*²³² (Figuur 22) worden steeds meer gebruikt en verder gestandaardiseerd, zowel op regionaal als op Europees niveau.²³³ Zo staan gestolen auto's al binnen twee uur in een internationaal aangifte-systeem, waardoor het aantal gestolen auto's dat wordt teruggevonden voor het eerst in jaren weer gestegen is.²³⁴

FIGUUR 22: AANTAL FOREIGN FIGHTERS OPGENOMEN IN HET EUROPOL INFORMATION SYSTEM (EIS), TEZAMEN MET HET AANTAL LIDSTATEN DAT INFORMATIE DEELT TEN AANZIEN VAN DEZE GROEP²³⁵

De toename in contact en samenwerking tussen (inter)nationale actoren creëert ook nieuwe mogelijkheden voor de **uitwisseling van kennis en best practices** om de veiligheidsvoorziening te verbeteren. Zo faciliteert de *Europese politieacademie* (CEPOL) internationale trainingen en uitwisselingen tussen politie-eenheden²³⁶, en komen experts op het gebied van radicalisering en terrorisme samen in het *Radicalization Awareness Network* (RAN)²³⁷ om informatie uit te wisselen en een betere aanpak te vinden voor de verschillende aspecten van dit veiligheidsvraagstuk.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 3: GRENZELOZE RELATIES

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.3.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

De sterke samenhang tussen interne en externe veiligheidskwesties dwingt de politie om naast binnenlandse ontwikkelingen ook internationale ontwikkelingen te monitoren.²³⁸ Wanneer voorvallen elders nationale ramificaties kunnen hebben, is het cruciaal om dergelijke ontwikkelingen tijdig te signaleren om er effectief op te kunnen anticiperen. De volgende aandachtspunten staan daarbij centraal.

Kennis van en expertise over brede internationale ontwikkelingen

Het structureel opbouwen van, of in elk geval toegang hebben tot, **kennis en expertise over internationale ontwikkelingen** is een kernvoorwaarde om goed hierop te kunnen inspelen. Dit dient niet enkel ter **duiding van deze ontwikkelingen**, maar ook om vast te stellen hoe ze zich **vertalen naar de interne veiligheidssituatie**. Als gevolg van het internationale karakter van hedendaagse dreigingen (bv. klimaatveiligheid, internationaal terrorisme, grensoverschrijdende criminaliteit) is een nationale aanpak niet langer toereikend en een **supra-/internationale strategie** een noodzaak.

Verder opbouwen en onderhouden van een internationaal netwerk

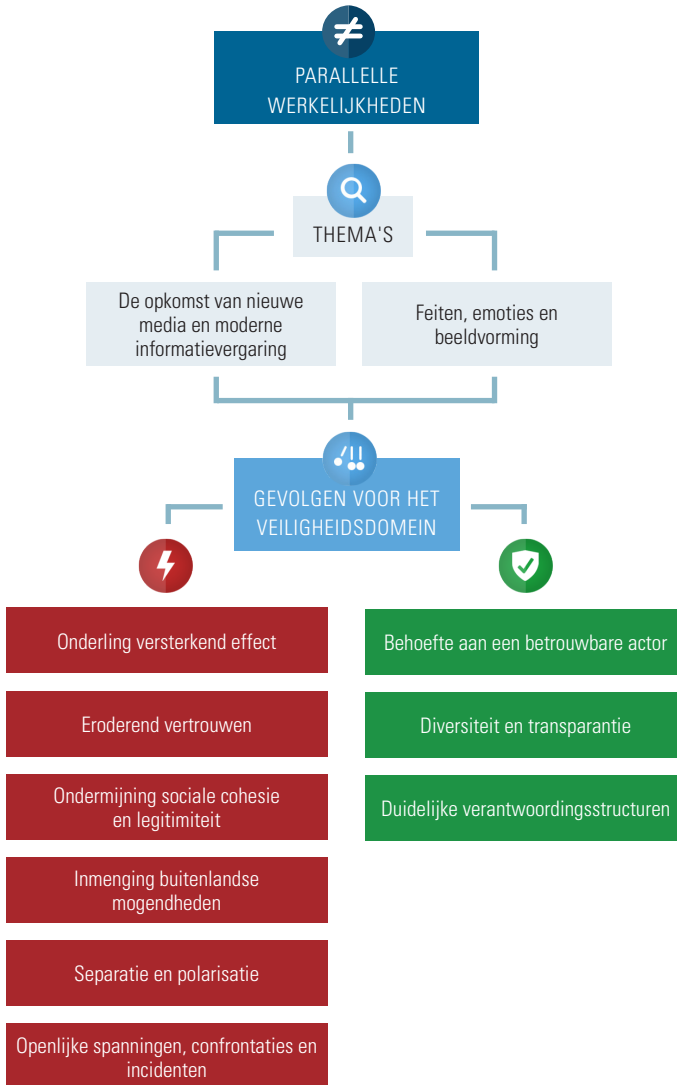
Naast de beschikbaarheid van een eigen of te bevragen kennispositie zal een internationale oriëntatie ook de noodzaak tot het **onderhouden van een internationaal netwerk** vereisen op operationeel en strategisch niveau. Daarbij is het belangrijk om contact te kunnen leggen met internationale organisaties alsmede met landen die als bron van dreigingen worden gezien.

Grenzeloos en reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden

Als gevolg van de grenzeloosheid, zowel in fysieke als digitale zin, bevinden slachtoffer, bewijs en dader zich vaak in **verschillende jurisdicties**, terwijl de schade in Nederland plaatsvindt. Deze **toenemende verwijdering van dader en slachtoffer** doet de vraag rijzen wiens rechtsorde gehandhaafd dient te worden, vooral wanneer de bedreiging niet fysiek van aard is en niet uit de directe nabijheid komt. Ook zal het vragen oproepen over de effectiviteit van opsporing of over de benodigde middelen om dit op efficiënte wijze te kunnen doen.

4.4 Parallele werkelijkheden

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 4: PARALLELE WERKELIJKHEDEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.4.1 Waar gaat het in dit maatschappelijk vraagstuk om?

De opkomst van het internet heeft geleid tot een explosie van informatie en een fundamentele hervorming van het traditionele medialandschap. Terwijl de mediaconsumptie is toegenomen (in 2015 besteedde de gemiddelde burger acht-en-een-half uur per dag hieraan), zagen redacties van traditionele media-organisaties hun budgetten krimpen.²³⁹ Ondertussen consumeren burgers nieuws steeds meer in volledig van elkaar gescheiden silo's waarin alternatieve feiten en waarheden naast elkaar bestaan. In het verlengde hiervan ontstaan werkelijkheden.²⁴⁰ Illustratief is het feit dat 'post-truth' in 2016 werd gekozen als woord van het jaar.²⁴¹ Wijdverbreide alternatieve waarheden versterken het wantrouwen van maatschappelijke groeperingen in traditionele gezaghebbers en informatieverschaffers.²⁴² Hun legitimiteit komt daarmee verder onder vuur te liggen. Op deze wijze markeert de democratisering van het medialandschap niet alleen een fundamentele verandering voor informatievergaring, maar heeft het ook bredere maatschappelijke implicaties. Kritische burgers hebben toegang tot verschillende informatiebronnen in een 24-7 cyclus, waarin het handelen van overheidsinstanties, inclusief de politie, onder een maatschappelijk vergrootglas ligt. De effectiviteit en legitimiteit van optreden is daarmee continu onderwerp van discussie. Beeldvorming in deze omgeving is zeer belangrijk, juist om effectief te kunnen optreden met de steun en het vertrouwen van burgers. Op basis van een analyse van twee thema's worden de voornaamste veiligheidsgevolgen geïdentificeerd en gereflecteerd op de strategische aandachtspunten voor de politie die hieruit voortvloeien.

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot de *parallele werkelijkheden* wordt vormgegeven door de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 4: PARALLELE WERKELIJKHEDEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-stataelijke actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 4: PARALLELE WERKELIJKHEDEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.4.2 Maatschappelijke thema's

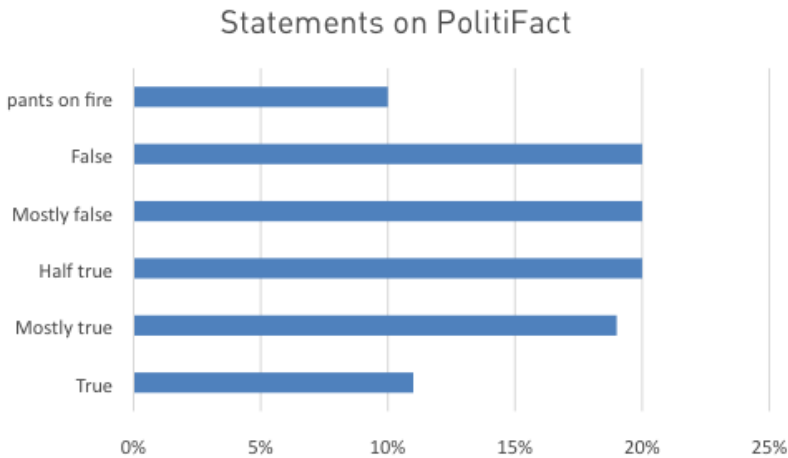
De opkomst van nieuwe media en moderne informatievergaring

De **opkomst van nieuwe media** maakt het eenvoudiger om in contact te komen met gelijkgestemden.²⁴³ Dankzij de intrede van sociale media heeft iedereen de potentie om een miljoenenpubliek te bedienen. De macht van de traditionele media is geslonken en het **medialandschap is gedemocratiseerd**. Enigszins paradoxaal leidt de diversificatie van het aanbod niet per se tot een diverse mediaconsumptie. Integendeel, algoritmes op sociale media en zoekmachines selecteren die artikelen die het beste aansluiten bij de interesses van de gebruiker. Ze creëren zogenaamde **echokamers**, waarin de gebruiker voornamelijk informatie voorgeschoteld krijgt afkomstig van gelijkgestemden.²⁴⁴ Eventuele tegengeluiden worden in zeer letterlijke zin gefilterd. In deze echokamers ontstaan zo parallelle werkelijkheden die naast elkaar bestaan en niet met elkaar geconfronteerd worden. Dit heeft negatieve consequenties voor sociale cohesie en leidt tot **maatschappelijke polarisatie** waarbij groepen recht tegenover elkaar staan.²⁴⁵ De nieuwe media winnen daarnaast ook structureel terrein op de traditionele media in hun rol als **poortwachters en agenda-setters**, hetgeen samenhangt met een **afname van vertrouwen in de gevestigde mediakanalen** onder bepaalde bevolkingsgroepen.²⁴⁶ Zowel oude als nieuwe media spelen een belangrijke rol in de beleving van 'de werkelijkheid', die een belangrijke component vormt van de toegenomen tegenstellingen in zowel de maatschappij als de politiek.

Tussen feiten en emoties

In de context van deze parallelle werkelijkheden speelt beeldvorming een steeds belangrijkere rol in maatschappelijke discussies. De duur van nieuwscycli is steeds korter, terwijl klikgedrag berichtgeving razendsnel verspreidt. Hierbij geldt een belangrijke rol voor het eerder geïdentificeerde **gevoel** onder (een deel van) de bevolking **dat zij niet worden gehoord** door politiek en openbaar bestuur, en dat deze de belangen van burgers niet behartigen.²⁴⁷ Zij wantrouwen autoriteiten dan ook als informatiebronnen en hechten meer waarde aan informatie die zij vinden met zoekmachines en van *peers*, ongeacht of deze nu wel of niet in de situationele context

geplaatst zijn, of op (empirisch) onderzoek zijn gebaseerd.²⁴⁸ Men lijkt “genoeg [te hebben] van experts.”²⁴⁹ In maatschappelijke discussies en het politieke debat wordt ingespeeld op dergelijke sentimenten terwijl feiten een minder prominente rol spelen. In voorkomend geval gaat het niet om de feitelijke juistheid van de argumentatie, maar om de impact ervan op het publieke debat.²⁵⁰ Door middel van **halve of onwaarheden** wordt de publieke opinie doelbewust beïnvloed. In andere gevallen worden feiten selectief toegepast, ter onderbouwing van het eigen argument. In reactie daarop is er een nieuwe categorie ‘*gatekeepers*’ ontstaan, online **factcheckers** zoals PolitiFact²⁵¹ en FactCheck²⁵², die zich bezighouden met het toetsen van de feitelijke juistheid van beweringen. Ook in Nederland houden verscheidene media zich bezig met *factchecken*, met name rondom verkiezingen.²⁵³

FIGUUR 23: BEWERINGEN IN HET AMERIKAANSE PUBLIEKE DEBAT RONDOM HET THEMA IMMIGRATIE GETOETST OP FEITELIJKE JUISTHEID DOOR POLITIFACT²⁵⁴

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 4: PARALLELE WERKELIJKHEDEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.4.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

De bovengenoemde thema's hebben aanzienlijke veiligheidsimplicaties. De kenmerken van de groeiende kloof tussen parallelle, en soms conflicterende werkelijkheden oefenen een **versterkend effect** uit op elkaar. De afname van vertrouwen in instituties, traditionele gezaghebbers en informatieverschaffers²⁵⁵ wordt gevoed door **eenzijdige berichtgeving**, waarbij de feitelijke juistheid in sommige gevallen ondergesneeuwd raakt door emotionele argumenten of gemanipuleerde feiten. Het **eroderende vertrouwen** wordt vervolgens verder gevoed door de echokamers waarin men zich bevindt, waarin slechts (zeer) beperkt ruimte is voor tegengeluiden. Dit ondermijnt de **sociale cohesie** evenals de **legitimiteit** van overheidsinstanties. Ondanks de afname van vertrouwen in instituties in bredere zin, kan de politie nog steeds leunen op een relatief goede reputatie; op een schaal van 0 tot 100 ontvangt de politie van de burger 68,7 punten voor vertrouwen.²⁵⁶ Publiek vertrouwen in de politie is een kernvoorwaarde voor haar functioneren. Aantijgingen met betrekking tot corruptie of etnische profilering zijn daarom *an sich* extra schadelijk voor de rol, positie en legitimiteit van de politie, en ondergraven de notie dat 'de politie voor iedereen' komt. Proactief handelen is hier dus geboden. Ook **buitenlandse mogelijkheden** sturen in sommige gevallen actief aan op verdere afbrokkeling van het vertrouwen in nationale instituties. Amerikaanse inlichtingendiensten rapporteerden begin 2017 over de Russische inmenging in de Amerikaanse verkiezingen, om zodoende het publieke vertrouwen van de Amerikaanse bevolking in het democratisch stelsel te ondermijnen.²⁵⁷ Het illustreert de **kwetsbaarheid van de open democratische samenleving** en onderstreept dat dit een fundamenteel probleem is waar overheid en samenleving samen in zullen moeten optrekken.²⁵⁸

Ook de eerder genoemde groeiende tegenstellingen tussen burgers onderling worden gevoed door deze parallelle werkelijkheden en leiden tot **verwijdering tussen verschillende bevolkingsgroepen**. Stigmatisering en discriminatie vinden hun grondslag veelal in (onjuiste) aannames over de ander en kunnen leiden tot **openlijke spanningen, confrontaties en incidenten** en dienen als vruchtbare **voedingsbodem voor radicalisering en (gewelddadig) extremisme**.²⁵⁹

Ondanks het brede palet aan potentiële bedreigingen die voortkomen uit het eroderende maatschappelijke vertrouwen en de vervaging tussen objectieve en subjectieve werkelijkheden, biedt de huidige positie van de politie eveneens perspectief en mogelijkheden. Zij kan voortbouwen op de relatief **goede reputatie** die zij geniet.²⁶⁰ In het huidige tijdsgewricht, waarbij een veelvoud aan actoren informatie strategisch verspreiden om een ander belang te dienen dan het algemeen belang, is er een grotere **behoefte aan een betrouwbare actor**. Door extra in te zetten op **diversiteit, transparantie** en **duidelijke verantwoordingsstructuren** kan de politie zich verder profileren als betrouwbare actor en (legitieme) handhaver van de rechtsstaat.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 4: PARALLELE WERKELIJKHEDEN

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.4.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

Er komen verschillende strategische aandachtspunten voort uit het maatschappelijk vraagstuk parallelle werkelijkheden. Deze relateren met name aan beeldvorming en onderstrepen daarnaast het belang van de 'strategische agent' enerzijds en strategische communicatie anderzijds.

De 'strategische agent'

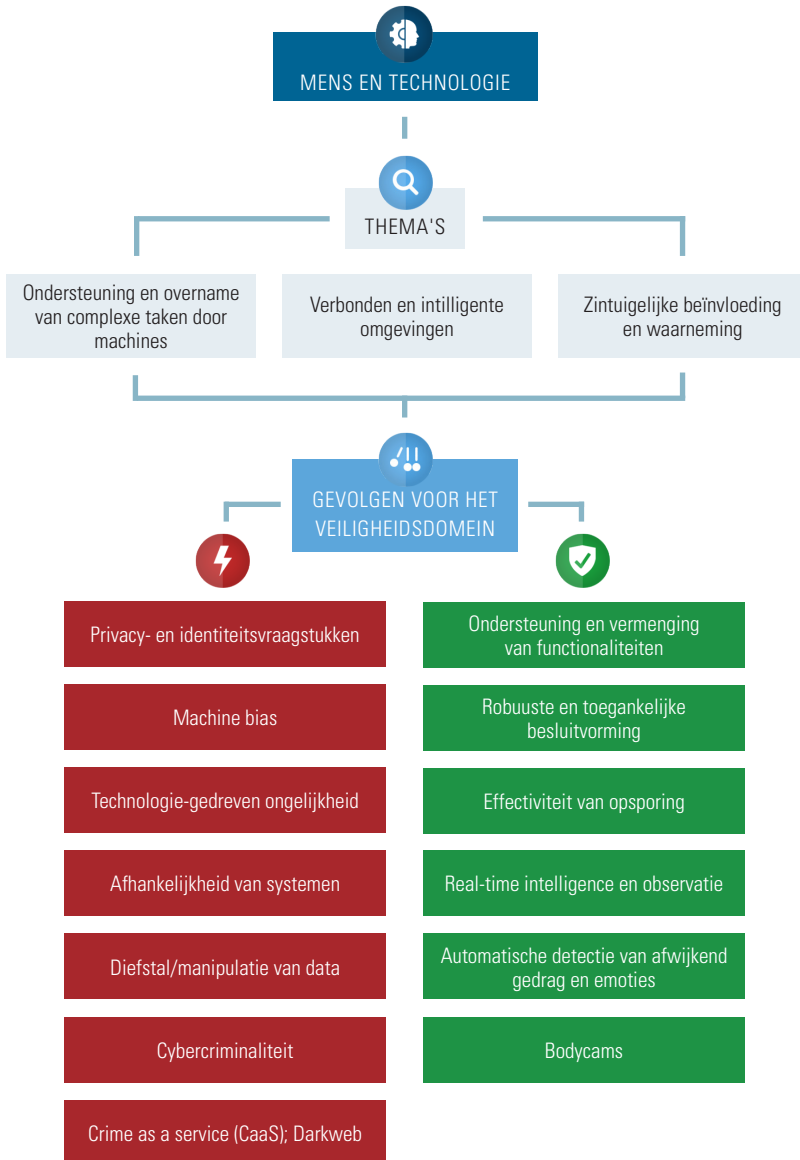
Het handelen van de politie ligt continu onder een **maatschappelijk vergrootglas**. In de informatiesamenleving van vandaag hebben operationele acties van een agent op lokaal niveau direct **strategische effecten** op nationaal niveau. De wijze van opereren van individuele agenten is in deze context zo mogelijk nog belangrijker dan voorheen. In het defensiedomein en het bedrijfsleven wordt dit verwoord als *power to the edge*.²⁶¹ Een **duidelijk mandaat met heldere instructies** zijn hier essentiële randvoorwaarden, evenals het vermogen om **flexibel en adequaat te acteren** in verschillende situaties, gekoppeld aan een **bewustzijn van de – in potentie internationale – verantwoordelijkheid** die op de schouders rust van de individuele agent. Het individu is immers van strategisch belang voor het succes van de organisatie in geheel. Een scherp oog voor strategische details is onmisbaar.

Strategische communicatie

In de huidige informatiesamenleving, waarin de rol van zowel traditionele als nieuwe media is toegenomen, zijn instituties, waaronder de politie, genoodzaakt zich niet enkel bezig te houden met de inhoudelijke aspecten van hun takenpakket, maar eveneens met de reputatiebepalende **beeldvorming** daaromtrent. Het tempo waarin nieuws zich verspreidt vereist een **snelle respons** om onvolledige of foutieve berichtgeving te complementeren en, indien nodig, te ontkrachten of te nuanceren. Dit vereist dat instituties zoals de politie een **proactief strategisch communicatiebeleid** voeren; elk optreden – van korpschef tot aspirant – is een asset.

4.5 Mens en technologie

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 5: MENS EN TECHNOLOGIE

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.5.1 Waar gaat het in dit maatschappelijk vraagstuk om?

Innovatie in wetenschap en technologie heeft onze samenleving fundamenteel hervormd. Economische modellen worden herijkt doordat tal van processen worden geautomatiseerd, sociale interactie is voor een deel verschoven naar het digitale domein, binnen domeinen als zorg en mobiliteit hebben technologische innovaties grote impact op de samenleving, en dankzij het internet staat men continu in verbinding met de rest van wereld. Men staat aan het begin van een tijdperk waarin kunstmatige en menselijke intelligentie met elkaar verweven raken.²⁶² Ook voor de overheid, waaronder de politie, is moderne technologie van invloed op haar toekomstige taakstelling en onmisbaar bij de uitvoering van haar taken. De verwachting is dat deze afhankelijkheid enkel verder zal toenemen. Net zoals bij andere trends en ontwikkelingen, geven verschillende experts aan dat men zich nu op een inflectiepunt bevindt. De exponentiële snelheid waarmee technologie zich ontwikkelt, de convergentie van verschillende gebieden en de explosie van informatiestromen resulteren in een aantal nieuwe vraagstukken die een belangrijke rol spelen bij de inrichting van de maatschappij.

Dit maatschappelijk vraagstuk maakt onderscheid tussen twee thema's, die leiden tot een aantal fundamentele vraagstukken. Allereerst, de relatie tussen mens en technologie intensiveert, waarbij technologie bepaalde (complexe) taken in zijn volledigheid overneemt of kan dienen als verlengstuk van de mens. Er is sprake van toenemende samenwerking en concurrentie tussen mens en machine. Dat resulteert in fundamentele vraagstukken omtrent de verhouding tussen mens en machine, de aard en inhoud van arbeid in de westerse economie, en de mogelijkheden en gevolgen van toepassing van intelligente systemen. Ten tweede, dankzij de integratie van sensoren en processoren in alledaagse objecten, soms op nanoniveau, kunnen processen worden geoptimaliseerd en kan de informatiepositie aanzienlijk worden verbeterd. Tegelijkertijd kent de integratie van en verbinding van dergelijke sensoren ook zekere veiligheids-, ethische en privacygerichte implicaties. Virtueel en fysiek raken meer en meer met elkaar geïntegreerd. Tot slot zullen, in de veelheid van informatiestromen, nieuwe technieken ontstaan die op subtielere en meer intuïtieve wijze aandacht genereren en het menselijk zintuiglijk bereik zullen vergroten.

Innovatie in wetenschap en technologie heeft het functioneren van de politie vergemakkelijkt. Tegelijkertijd creëert het ook een breed palet van veiligheidsuitdagingen die zich in hoog tempo doorontwikkelen. In het restant van deze paragraaf worden de drie thema's die onder dit maatschappelijk vraagstuk vallen, samen met een aantal deelaspecten, nader belicht. Daarbij zal ook aandacht besteed worden aan de dreigingen en kansen die daar uit gedestilleerd kunnen worden. Ter afsluiting zal ingegaan worden op de vraag welke strategische aandachtspunten voor de politie hieruit naar voren komen.

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot *mens en technologie* wordt vormgegeven door de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 5: MENS EN TECHNOLOGIE				
Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-staatelijke actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 5: MENS EN TECHNOLOGIE

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.5.2 Maatschappelijke thema's

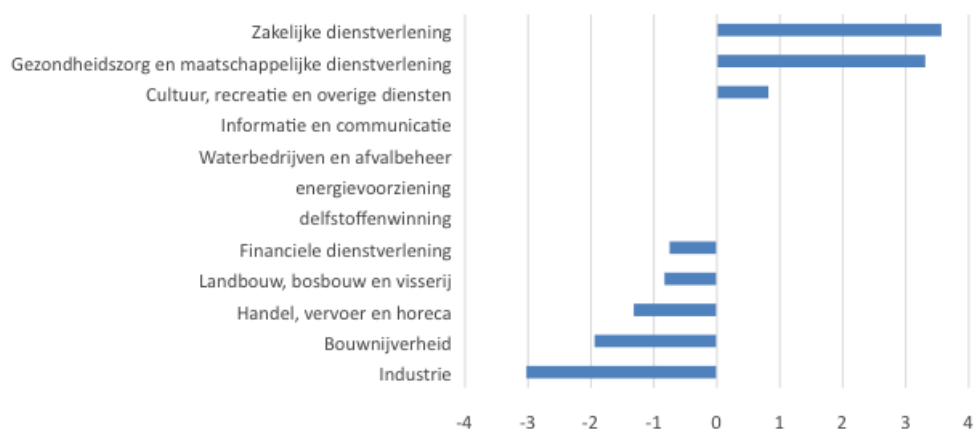
Toenemende samenwerking en concurrentie tussen mens en machine

Machines, en meer specifiek robots, dringen steeds meer en steeds dieper door in de **sociale omgeving van de mens**. In de arbeidsmarkt zijn al talloze voorbeelden op te noemen, van compleet gerobotiseerde autoproductie tot aan systemen die fysieke of psychische therapeutische assistentie verlenen. Ook kunnen machines worden ingezet ter correctie of verbetering van menselijke prestaties, bijvoorbeeld bij het diagnosticeren van kanker door patroonherkenning. Technologie wordt in toenemende mate ingezet als **aanvulling op of extensie van menselijke acties** en wordt ook een steeds groter onderdeel van het dagelijks leven en de dagelijkse omgeving. Voorbeelden hiervan zijn semiautonome zelfrijdende vervoerssystemen of diverse *wearables* die het functioneren van een individu weergeven. De interactie tussen mens en machine lijkt steeds meer op die tussen mensen onderling.²⁶³

Door de toegenomen intelligentie, rekenkracht, data, de doorzettende automatisering van systemen, de verkleining van mogelijkheden tot nanoniveau en de afnemende kosten, kunnen steeds meer taken van mensen worden overgenomen door **kunstmatige intelligentie**.²⁶⁴ Vooral nog heeft dit zich nog niet vertaald naar een krimp van de totale werkgelegenheid; wel verandert de **inhoud van banen**. Onderzoek van Oxford University voorspelt dat 42% van de bestaande banen in de VS binnen 20 jaar zullen worden vervangen door machines en/of automatisering. Daarnaast zal door in prijs dalende technologieën de arbeidsproductiviteit toenemen, resulterend in lagere productiekosten. De beschikbaarheid van bepaalde producten en diensten neemt drastisch toe, waardoor de relevantie van bezit afneemt (zie ook paragraaf 4.7: Bezit en toegang).

Er zijn inmiddels groeiende verschillen waarneembaar tussen sectoren, waarbij vooral het aantal (routine) banen in ICT-intensieve sectoren afneemt en sommige banen zelfs geheel overbodig worden (Figuur 24).²⁶⁵ Zo neemt de vraag naar laag- en met name middelbaar opgeleiden gestaag af.²⁶⁶

Werkgelegenheid

FIGUUR 24: VERANDERING PER BEDRIJFSTAK VAN AANDEEL IN DE TOTALE WERKGELEGENHEID. BRON: CBS, 2017²⁶⁷

Maar ook steeds complexere taken, waaronder besluitvorming of beleidsanalyse, kunnen in toenemende mate op basis van kunstmatige intelligentie ondersteund of door technologie overgenomen worden. De mogelijkheden om met analytische middelen data met elkaar te verbinden en hieruit relevante inzichten te onttrekken zullen in de nabije toekomst leiden tot de ontwikkeling van **voorspellende modellen van gedrag en opvattingen**. Deze modellen kunnen leiden tot de vondst van optimale oplossingen voor complexe problemen, met gevolgen voor de mentale beroepen (bv. artsen, advocaten, (beleids)ambtenaren, et cetera).

Desalniettemin is de inschatting dat het nog wel geruime tijd zal duren (van 2025 tot midden van deze eeuw) voordat er sprake zal zijn van **Artificial General Intelligence** waarbij machines over de capaciteit beschikken om de volle reeks aan menselijke activiteiten te benaderen, dan wel te overtreffen. Desondanks kan worden geconstateerd dat machines op dit moment hun leervermogen sneller ontwikkelen dan de mens.

Verbonden en intelligente omgevingen

Fysieke omgevingen zijn traditioneel statisch en neutraal geweest. Doordat er steeds meer sensoren, RFID chips, en processoren in objecten en systemen worden geplaatst, veranderen deze in **adaptieve, responsieve en geïnformeerde omgevingen**. Het **Internet of Things (IoT)** faciliteert en stuwt deze ontwikkeling met rasse schreden. Zoals eerder aangegeven stijgt het aantal apparaten dat onderling verbonden is exponentieel. Nieuwe vormen van data-opslag, bijvoorbeeld door van DNA gebruik te

maken²⁶⁸, bevorderen de mogelijkheden om ook op langere termijn grote hoeveelheden data te gebruiken, op te slaan en de groei van data te accommoderen.

Het concept van **slimme omgevingen** behelst de verbinding van diverse slimme apparaten die bepaalde omstandigheden binnen de omgeving accuraat kunnen meten, persoonlijke wensen en vereisten kunnen inschatten en op basis daarvan continu gewenste activiteiten kunnen suggereren of zelfs voorspellen. Diverse initiatieven zoals *Smart Home*, *Smart Industry*, *Smart Cities* en *Smart Society* zijn hierop gebaseerd, vaak met als doel om energiegebruik te verlagen, efficiency van (onderhouds-)processen te verbeteren, veiligheid te vergroten of vervoersstromen te optimaliseren.

In de komende tien jaar van de digitale transformatie zal de wijze waarop informatie wordt verkregen, verstrekt aan personen en geëvalueerd door organisaties, sterk uitbreiden. De huidige gedigitaliseerde beeld- en geluidservaringen worden door middel van proef-, ruik en voelsensoren versterkt en verrijkt²⁶⁹. In een wereld waarin grote aantallen mededelingen en meldingen met elkaar om de aandacht van de mogelijke gebruikers concurreren, zijn er **toenemende intuïtieve mogelijkheden van digitale communicatie** die diverse zintuigen aanspreken.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 5: MENS EN TECHNOLOGIE

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politiek
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	---

4.5.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

Zoals ook in de overige vraagstukken naar voren komt, zal bij de massale verzameling, verwerking en analyse van data de zorgvuldige bewaking van **privacy of zelfs identiteit van een persoon** een uitdaging zijn. Het risico van **datalekken** neemt met de toename aan informatie en verbonden apparaten navenant toe.

Daarnaast zullen machines ook niet altijd gevrijwaard zijn van een bepaalde vooringenomenheid op basis van hoe ze ontworpen zijn, de zogenaamde **machine bias**. Hierdoor kan, bij de ondersteuning van complexe processen, besluitvorming onvoorziene, nadelige effecten met zich meebrengen of gebaseerd zijn op voor-

oordelen, verkeerde aannames of mogelijk discriminatie. Dit kan vervolgens negatief doorwerken op de legitimiteit van het optreden. In de volgende paragraaf zal nader op dit specifieke vraagstuk worden ingegaan.

Tevens bestaat het risico dat **technologie-gedreven ongelijkheid** toeneemt, ondanks het feit dat de welvaart in Nederland in generieke zin groeit.²⁷⁰ Omdat kennis van technologisch gedreven producten en diensten steeds belangrijker wordt om een succesvol onderdeel te kunnen uitmaken van de Nederlandse samenleving, bestaat het gevaar dat zwakke groepen in de samenleving (bv. ouderen, laaggeletterden en minvermogende burgers) structureel zullen worden buitengesloten en/of achtergesteld.²⁷¹ Hierdoor worden **nieuwe scheidslijnen** gecreëerd tussen hen die wel en hen die niet kunnen meekomen.²⁷² De digitale achterblijvers die de technologische veranderingen niet bij kunnen benen kan mogelijk een bron worden voor **maatschappelijke onrust** door oplopende frustratie vanwege de afnemende arbeidsperspectieven, de groeiende verschillen, het onvermogen om te participeren in een gedigitaliseerde samenleving en de toenemende werkloosheid.²⁷³ Naast dat dit maatschappelijke polarisatie en escalatie als gevolg kan hebben, wordt werkloosheid in generieke zin ook in verband gebracht met toenames in drugsgebruik en kleine criminaliteit.²⁷⁴

De beschreven technologische ondersteuning en vervanging van menselijke activiteiten creëert in toenemende mate een **afhankelijkheid van deze systemen**. Uitval, moedwillig of als gevolg van falen, brengt daarmee een grotere kwetsbaarheid met zich mee. Het risico dat (digitale) systemen worden gecompromitteerd, wordt verder vergroot door hun toenemende onderlinge verbondenheid en complexiteit.²⁷⁵ Dit bemoeilijkt namelijk de detectie van mogelijke zwaktes en de beveiliging hiervan.²⁷⁶ Zo kunnen problemen in één systeem (*Single Point of Failure*), bewust (bv. *Ransomware*) of onbewust (bv. stroomuitval) veroorzaakt, een directe, disruptieve impact hebben op andere systemen die hiermee verbonden zijn en een **keteneffect** veroorzaken.²⁷⁷

Ook zullen nieuwe vormen van uitbuiting ontstaan, variërend van **diefstal tot manipulatie van gegevens**. **Cybercriminaliteit** is lucratief, gezien de lage pakkans en een groot aantal mogelijke doelwitten, wat het een aantrekkelijk verdienmodel maakt voor criminelen.²⁷⁸ Het **DarkWeb**, waar ook illegale goederen als wapens en narcotica verhandeld worden, vormt hierin een belangrijke handelsplaats. Buitgemaakte data van slachtoffers is hier ook steeds gewilder; met name **persoonlijke informatie**, mede omdat deze niet verjaart.²⁷⁹ Cybercriminaliteit is ook continu aan verandering onderhevig

naarmate technologieën en beveiligingsmechanismen zich verder ontwikkelen. Mobiele apparaten²⁸⁰ en de overwegend slecht beveiligde IoT's²⁸¹ zullen de komende jaren naar verwachting steeds belangrijkere doelwitten worden voor cyber aanvallen. Met name het gebruik van DDoS aanvallen door (IoT-gedreven) *botnets*, *ransomware* en *zero day exploits* neemt toe. Dit vormt niet alleen een bedreiging voor individuele burgers of bedrijven, maar ook voor overheden, die een potentieel doelwit vormen voor zowel statelijke als niet-statale actoren.

Daarnaast kunnen ook andere vormen van technologie worden ingezet door individuen met kwade intenties. Zo maakt 3D-printing technologie het mogelijk om zelfstandig vuurwapens te printen. Dergelijke plastic wapens worden niet opgemerkt door traditionele metaaldetectoren. Daarnaast ontbreekt het dergelijk wapentuig aan serienummers en/of (centrale) registratie. Ook de brede beschikbaarheid van drones baart mogelijk tot zorgen. Dergelijke techniek wordt onder meer door ISIS uitgerust met explosieven om vervolgens in te zetten in offensieve operaties. Het risico bestaat dat dergelijke tactieken eveneens in het Westen wordt ingezet.²⁸² Gezien het rap tempo waarin technologische innovaties zich voltrekken is het moeilijk te voorspellen welke en in welke hoedanigheid nieuwe technologieën een mogelijke dreiging zullen vormen.

Ondanks de reeks potentiële dreigingen die voortkomen uit technologische innovaties en de digitalisering van de samenleving, biedt het eveneens een legio aan kansen voor de politie. Zo heeft de digitalisering in de samenleving, bijvoorbeeld in het betalingsverkeer, cameratoezicht, of de beveiliging van producten door sensoren, positieve gevolgen op de omvang van specifieke delictsvormen.

Daarnaast is over de afgelopen decennia door de toepassing van moderne technologie tal van werkzaamheden van de politie vergemakkelijkt en/of geautomatiseerd, variërend van snelheidscontroles (bv. trajectcontroles, *laserguns*) tot de inzet van drones (bv. *situational awareness*, *crowd control*, opsporingsdoeleinden). De **effectiviteit van het opsporingsproces** ten aanzien van specifieke delictsvormen is verbeterd als gevolg van de inzet en ontwikkeling van **nieuwe forensische technologieën**.

Toenemende **ondersteuning en vermenging van functionaliteiten** van mens en machine biedt daarnaast meer mogelijkheden voor **robuuste en toegankelijke besluitvorming**. De afweging van voordelige en nadelige effecten van bepaalde beslissingen kunnen beter inzichtelijk worden gemaakt. Ook zouden foutmarges

verkleind kunnen worden. **Effectiviteit van opsporing** zou bijvoorbeeld op deze manier verder kunnen worden versterkt. Door data te koppelen kunnen eveneens ongewone transacties, voortkomend uit bepaalde vormen van criminaliteit (bv. fraude, financiering van terrorisme) gemakkelijker worden opgespoord.²⁸³

Slimme omgevingen bieden mogelijkheden tot **real-time intelligence** en **observatie** waardoor beter en sneller ingespeeld kan worden op gedrag en activiteiten. Beeldtechnologie (bv. gemeentelijke camera's, slimme camera's, *bodycams*²⁸⁴) is uitgegroeid een onmisbaar aspect van modern politiewerk, zowel ter preventie als ten behoeve van opsporing. Traditioneel cameratoezicht is niet meer weg te denken. **Slimme camera's** gaan een stap verder, waarbij de inhoud van het beeldmateriaal eigenstandig wordt beoordeeld. Daardoor zijn zij in staat om bijvoorbeeld **afwijkend gedrag en emoties** (bv. nervositeit, angst, woede) autonoom te herkennen op basis van bewegingen of spierbewegingen in het gelaat.²⁸⁵ Door het combineren van beeldtechnologie met andere type sensoren en platformen (bv. Drones of nanogedreven technologie) kan men *situational awareness* creëren om zodoende een geïnformeerd besluit te vormen op basis van de verkregen inlichtingen.²⁸⁶ Het gebruik van **bodycams** vindt eveneens meer doorgang in het politiedomein. De overtuiging is dat dergelijke technologie op verschillende manieren kan bijdragen aan de uitvoer van politietaken. Niet alleen creëren *bodycams* meer transparantie rondom politiewerk, eveneens helpen zij om het geweld tegen politiemensen te beperken.²⁸⁷

Daarnaast zijn er nog tal van innovaties in andere domeinen (bv. analytische, identificerende, communicatie- en informatieverzameling-technologie) en uit diverse wetenschappelijke richtingen (van neurobiologie tot en met nanotechnologie) te bedenken die kansen genereren om de effectiviteit en efficiëntie van politiewerk te optimaliseren. Net zoals (de aard van) criminaliteit zal ook de aanpak ervan wijzigen. De kern daarin is dat **technologie kan dienen als verlengstuk** van de politie en ondersteuning kan bieden in het vervullen van haar kerntaken, zoals het waarborgen van veiligheid, het bewaken van de openbare orde en bij het voorkomen- en de opsporing van strafbare feiten.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 5: MENS EN TECHNOLOGIE

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.5.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

De ontwikkeling van technologie is **exponentieel**, waarbij innovaties elkaar in een rap tempo opvolgen. Als gevolg hiervan verouderd technologie binnen afzienbare tijd. Tegelijkertijd zal het juridische instrumentarium per definitie op deze ontwikkelingen achterlopen.

Adaptiviteit in een snel veranderende omgeving

Gezien het tempo waarin ontwikkelingen zich voltrekken zullen **continue investeringen** in nieuwe middelen en instrumenten afgezet moeten worden tegen de bijdrage die het aan de rol en positie van de politie geeft. Samenwerking met (platform) bedrijven²⁸⁸ en de wetenschap kan helpen en is waarschijnlijk noodzakelijk om de **toenemende afhankelijkheid** van – en verschil in kapitaalkracht als het gaat om het verzamelen en bewerken van data alsmede het ontwikkelen van slimme politie-algoritmes, enigszins te overbruggen. Waar een wedloop niet te winnen en zelf ontwikkelen (te) duur is, biedt samenwerking met *trusted partners* mogelijk ruimte. Tegelijkertijd kunnen bedrijven ook algoritmes ontwikkelen om zich te onttrekken aan toezicht en controle door de overheid, om zodoende de concurrentie te slim af te zijn. Het is voor de politie dan ook van cruciaal belang om daar waar algoritmes vitale belangen van de samenleving raken, blijvend te monitoren zodat men voldoende zicht houdt op potentiële bedreigingen en daar effectief op kan anticiperen. Tegelijkertijd dient men eveneens het oog te houden op ontwikkelingen in de kennis-wereld en op innovaties die kunnen bijdragen aan de optimalisatie van de uitvoering van politietaken. Het politiewerk wordt niet alleen data-gedreven (paragraaf 4) maar ook kennis-intensiever.

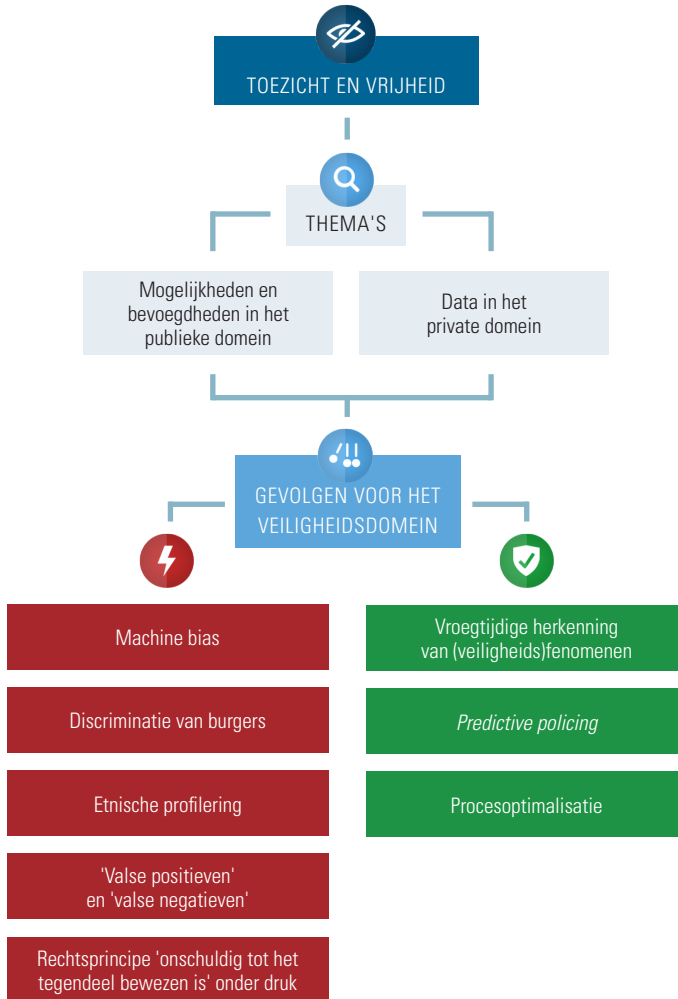
Spanningsveld tussen toezicht en vrijheid

Daarnaast gelden er eveneens implicaties op het gebied van Big Data en bijbehorende analysetechnieken. Ondanks de kansen die voortkomen uit dergelijke toepassingen, zoals bijvoorbeeld *predictive policing* of het gebruik van Big Data voor opsporingsdoeleinden, geldt er eveneens een potentiële keerzijde. Het is cruciaal om een **continue afweging** te maken en een balans te zoeken tussen de kansen die het biedt ter bevordering van **veiligheid en de mogelijke risico's voor burgerrechten**, zoals

privacy en discriminatie. Het risico van bijvoorbeeld experimenteel gebruik van nieuwe, nog niet gereguleerde methoden is dat het vertrouwen in en de legitimiteit van de overheid, inclusief politie, kan worden geschaad. Het spanningsveld tussen toezicht en vrijheid zal nader worden uiteengezet in de onderstaande paragraaf. Daarbij past ook het creëren van vertrouwen in een uniforme en transparante toepassing van dergelijke technologie. Om de stap van Big Data via *real-time* geautomatiseerde besluitvorming naar feitelijk handelen te maken, is met name de **'zuiverheid' van de gehanteerde algoritmes** ten behoeve van de besluitvorming een belangrijk focuspunt.

4.6 Toezicht en vrijheid

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 6: TOEZICHT EN VRIJHEID

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.6.1 Waar gaat het in dit maatschappelijk vraagstuk om?

Ontwikkelingen op technologisch vlak hebben de mogelijkheden voor actoren tot toezichthouding in het veiligheidsdomein verveelvoudigd²⁸⁹, maar leiden tegelijkertijd tot een mogelijk spanningsveld met burgerlijke vrijheden. De beschikbaarheid van data en de mogelijkheden deze te verzamelen en analyseren zijn door technologische ontwikkelingen, zoals grensoverschrijdende integratie en interconnectie van sensoren (IoT), aanzienlijk vergroot. Nieuwe vormen van staatstoezicht om gedrag van burgers te bewaken en te beïnvloeden zijn in rap tempo realiteit geworden. Veiligheidsactoren worden daardoor in staat gesteld om efficiënter en effectiever de veiligheid (preventief en responsief) te waarborgen. Tegelijkertijd creëert de inzet van deze middelen nieuwe risico's voor burgers op het gebied van gelijkheid, vrije meningsuiting en privacy. De veronderstelling dat bijvoorbeeld Big Data analyse 'neutraal' en vrij is van menselijke vooroordelen gaat voorbij aan het feit dat de onderliggende algoritmes *man-made* zijn en geformuleerd zijn op basis van subjectieve aannames.²⁹⁰ In het verlengde daarvan dreigt (semi-)automatische besluitvorming, waarbij de uitkomsten van dergelijke data-analyses sturend zijn voor het handelen van veiligheidsorganisaties.

In een samenleving waarin de behoefte aan veiligheid steeds groter wordt, geldt er een continue, precaire balans tussen mogelijkheden en bevoegdheden van de uitvoeringsorganisaties in het publieke veiligheidsdomein. Niet alleen actoren in het publieke domein hebben baat bij een sterke informatiepositie, ook voor private actoren lopen bevoegdheden niet perse parallel aan technologische mogelijkheden, wat kan resulteren in aantasting van fundamentele rechtsbeginselen.

Het spanningsveld tussen toezicht en vrijheden *an sich* is niet nieuw - echter het tempo waarin technologische innovaties zich aandienen wel. Voor de politie zijn deze ontwikkelingen uitermate relevant, te meer daar zij een specifieke rol heeft bij toezicht en van daaruit steeds grotere hoeveelheden informatie ontsluit. Ter verdere duiding wordt dit maatschappelijk vraagstuk uiteengezet aan de hand van de bovengenoemde thema's en bijbehorende deelaspecten. Daaruit wordt een set van gevolgen voor het

veiligheidsdomein gedestilleerd, alsook een aantal strategische aandachtspunten die daaruit naar voren komen voor de politie.

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot de *toezicht en vrijheid* wordt vormgegeven door de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 6: TOEZICHT EN VRIJHEID				
Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-statale actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 6: TOEZICHT EN VRIJHEID

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.6.2 Maatschappelijke thema's

Mogelijkheden en bevoegdheden in het publieke domein

De **risicoacceptatie** in de samenleving daalt en de overheid wordt door haar burgers verantwoordelijk gesteld voor de veiligheid. Enerzijds is de burger geneigd naar de overheid te kijken om fysieke en sociale veiligheid te waarborgen, anderzijds geldt de verwachting dat de overheid fundamentele rechten, zoals het recht op privacy, vergadering en meningsuiting, niet aantast. Met een aanhoudend hoge terrorismedreiging in Nederland²⁹¹ wordt **de vraag naar veiligheidsvoorzieningen** groter. Het accent komt daarbij in toenemende mate te liggen op het ondervangen van dergelijke risico's. Deze verhoogde dreiging en drang naar veiligheid worden zowel op nationaal als internationaal gebruikt als onderhandelingsmiddel om de bevoegdheden van veiligheidsvoorzieners uit te breiden.²⁹² Zo accepteerde de Tweede Kamer begin 2017 een voorstel voor **uitbreidingen van de bevoegdheden** van veiligheidsdiensten met de Nieuwe Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, die informatievergaring zou moeten vergemakkelijken.²⁹³

Dit Wetsvoorstel wordt gedreven door de wens gebruik te maken van de toegenomen beschikbaarheid van data en de mogelijkheden deze te verzamelen en te verwerken ten behoeve van de uitvoering van overheidstaken. **Grootschalige data-analyse** kan de overheid helpen om vroegtijdig problemen te identificeren en passende oplossingen te vinden. Hierdoor is zij beter in staat om voorzieningen op maat te creëren voor burgers en zo aan de hogere verwachtingen te voldoen. Tegelijkertijd creëert dit ook een groot **verantwoordelijkheidsvraagstuk** omdat het niet altijd duidelijk is waar de grens voor datagebruik ligt, welke voorwaarden hieraan verbonden zijn en welke actoren hier toegang toe hebben.

Data in het private domein

Naast de overheid verzamelen ook private actoren op grote schaal data van burgers om de effectiviteit van hun diensten te vergroten. Hoewel burgers zeggen privacy ook hier belangrijk te vinden, reflecteert dit niet altijd hun online gedrag en hebben

bedrijven relatief veel inzicht in hun informatie om zo bepaalde diensten te kunnen gebruiken. De zogenaamde **privacy-paradox** refereert aan deze tegenstrijdigheid.²⁹⁴ Zo moet een gebruiker, voor toegang tot sociale media of smartphone applicatie, soms toegang verlenen tot persoonlijke informatie of apparaatfuncties. Men maakt hierbij een afweging tussen de kosten en de baten van het afstaan van deze informatie, voor men hiermee instemt, maar stemt hier desalniettemin overwegend vaak mee in.²⁹⁵ Door het gebrek aan transparantie omtrent toegang tot deze informatie en het overwegend **gebrek aan kennis en inzicht bij burgers** over wat er met hun data gedaan wordt rijst de vraag in hoeverre zij daadwerkelijk de mogelijkheid hebben om hierin een afgewogen keuze te maken.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 6: TOEZICHT EN VRIJHEID

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	---	--

4.6.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

Big Data als toepassing ter verbetering van de uitvoering van veiligheidsfuncties is een relatief nieuwe speler en komt met zekere risico's, waarvan de exacte gevolgen zich moeilijk laten voorspellen. Desalniettemin kennen Big Data-analyses zekere beperkingen. Zo is de veronderstelde neutraliteit van data en datasets veelal complexer dan wordt verondersteld. Waar de kwantitatieve analyses *an sich* neutraal zijn, zijn de algoritmes die daaraan ten grondslag liggen dat niet. Zowel de onderzoeksvraag, de dataselectie als de interpretatie van de uitkomsten zijn niet gevrijwaard van een menselijke **bias**.²⁹⁶ De notie dat Big Data vrij is van vooronderstellingen is daarmee niet alleen foutief, maar bovenal misleidend. Daarnaast dient men een onderscheid te maken tussen **correlatie en causaliteit**. Waar Big Data gericht zoekt naar de correlatie tussen variabelen (de samenhang tussen X- het bezoeken van de moskee en Y- radicalisering), zegt dat niet noodzakelijkerwijs iets over causaliteit (X veroorzaakt Y).

Foutief veronderstelde causaliteit, mogelijk met een bias, kan onder meer leiden tot onevenredige aandacht voor bepaalde groepen in de samenleving, met **discriminatie van burgers** op basis van een set kenmerken als mogelijk gevolg. Individuen worden

in dat geval beoordeeld op basis van (vaak geheime) algoritmische probabiliteit binnen een (groeps)profiel, in plaats van zijn of haar eigen individuele gedrag. Dit trekt de **onschuldpresumptie** in twijfel, omdat het individu met geen of weinig inzicht in de onderliggende algoritmes moet bewijzen dat de causale relatie niet bestaat. Dit risico komt tot uiting in de huidige publieke discussie omtrent **etnische profilering**. Ook in het private domein bestaat het risico op discriminatie van burgers, waarvan sommige vormen niet alleen al geïnstitutionaliseerd, maar ook maatschappelijk geaccepteerd zijn. Het feit dat autobestuurders in specifieke leeftijdscategorieën meer betalen voor hun autoverzekering is gebaseerd op het feit dat zij als bestuurder, statistisch gezien, vaker betrokken zijn bij verkeersongelukken, maar gaat voorbij aan individueel rijgedrag. Het wordt problematisch wanneer groepen in de samenleving de toegang tot bepaalde diensten wordt ontzegd op grond van dergelijke kwantitatieve kenmerken.²⁹⁷

Los van de rechtsstatelijke en ethische implicaties van dergelijke profilering, schuilen daarin twee mogelijke risico's: het opduiken van **'valse positieven'** en **'valse negatieven'**. Valse positieven refereren aan gevallen waarin men op basis van de beschikbare data, ten onrechte, wordt aangeduid als risico. Valse negatieven refereren daarentegen aan gevallen waarin de schuld niet naar voren komt op basis van de data. Met name in het geval van valse positieven, waar veiligheidsorganisaties op besluiten te acteren komt het rechtsprincipe **"onschuldig tot het tegendeel is bewezen"** onder druk te staan. Zodoende is het van vitaal belang dat deze risico's geadresseerd worden om zodoende fundamentele rechten te waarborgen.

Zoals aangegeven kan Big Data eveneens worden gebruikt om gedrag te manipuleren. Zeker de combinatie van **targeted audience analyses** om op microniveau strategisch te communiceren biedt zowel kansen als bedreigingen²⁹⁸.

Een ander risico vormt de benodigde analysecapaciteit en systemen om tot snelle inzichten en hieraan gekoppelde handelingsperspectieven te komen. *Connecting the dots* of 'je kon het weten maar hebt het niet gezien' zal de geloofwaardigheid aantasten als te traag wordt gereageerd of geanticipeerd op aanwezige indicatoren.

De potentiële risico's daargelaten, biedt het gebruik van Big Data eveneens kansen voor de bevordering van veiligheid. Men kan namelijk inschattingen maken ten aanzien van (groeps)gedrag (bv. crowd control), risico's (bv. brandgevaar, verkeersknelpunten) en misdaad (bv. woninginbraken).²⁹⁹ Zo startte de politie van Amsterdam met het gebruik van het Criminaliteits Anticipatie Systeem (CAS), dat hen in staat stelt om

(met een zekere marge) criminaliteit te “voorspellen” en de inzet van de politie te optimaliseren. Door het combineren van verschillende datasets kan op de anderhalve hectare nauwkeurig worden geïnventariseerd waar het risico op bepaalde vormen van criminaliteit het grootst is. Op basis van dergelijke **predictive policing** kan men, aan de hand van deze risicoanalyse, de inzet van de politie aanpassen.³⁰⁰

Daarnaast kan Big Data eveneens worden toegepast om groepen te identificeren die in hogere mate ontvankelijk zijn voor zekere risico's. Door middel van Big Data-analyses wordt bijvoorbeeld de **vroegtijdige herkenning** van schooluitval mogelijk gemaakt, zodat men daar op voorhand op kan interveniëren.³⁰¹ Het voorkomen van schooluitval is een belangrijk middel tegen criminaliteit, in de wetenschap dat de kans om in aanraking te komen met de politie vijf keer groter is voor jongeren zonder startkwalificatie dan voor jongeren met een dergelijke kwalificatie. Ook bij de herkenning van andere potentiële veiligheidsrisico's, zoals migratiestromen³⁰², voorspellen van armoede en epidemieën, kan Big Data een bijdrage leveren.³⁰³

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 6: TOEZICHT EN VRIJHEID

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.6.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

De verantwoordelijkheid naar burgers

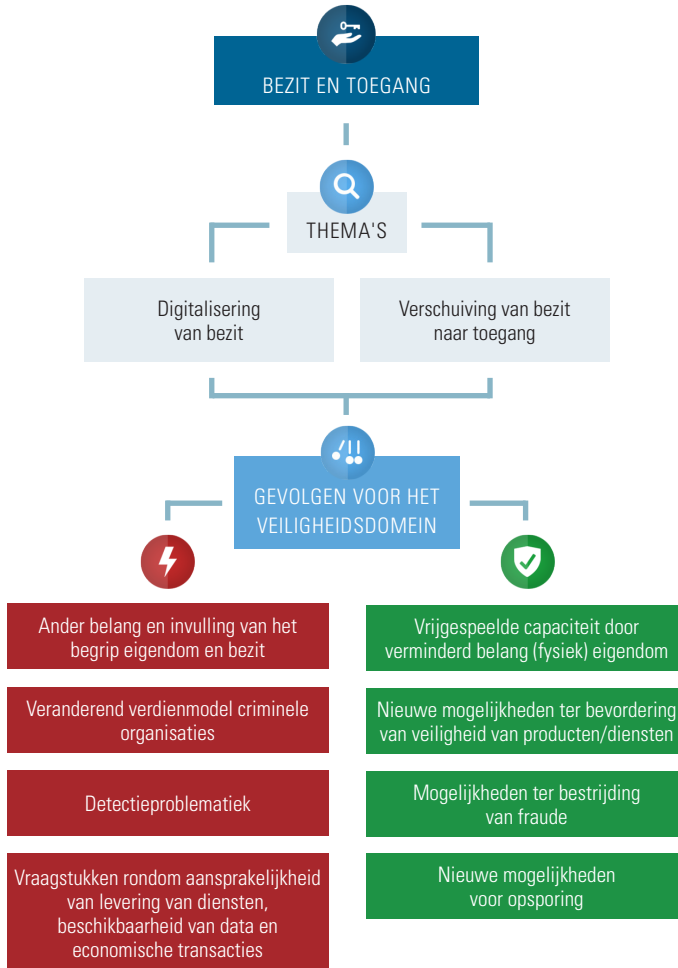
Ondanks het potentieel van Big Data in het veiligheidsdomein, zijn er eveneens risico's waar men voor dient te waken. Deze risico's zijn echter geen vast gegeven en vereist dan ook een zekere inspanning door de gebruiker. Het gebruik van Big Data komt met een **zekere verantwoordelijkheid ten aanzien van de privacy en rechtspositie van burgers**, die geldt voor zowel publieke als private actoren. Zodoende is het van belang dat er **kaders** worden gesteld die zowel verzameling van data als de toepassing van analysetechnieken reguleert, zowel voor publieke als private actoren, om zodoende de rechtspositie van burgers te beschermen.³⁰⁴ Naast dergelijke kaders geldt ook hier dat het van belang is dat de gebruiker een continue afweging maakt tussen het beoogde doel en de rechten van burgers.

Wie bewaakt de bewaker?

Naarmate er meer data wordt verzameld en algoritmes worden verfijnd, nemen ook de mogelijkheden voor patroonherkenning en actief gebruik van data voor toezicht toe. Zo kunnen uiteenlopende gedragsindicatoren worden ingezet voor doeleinden zoals *crowd control*, opsporing, risico inschatting en misdaadpreventie , om zo de veiligheid te vergroten.³⁰⁵ Het kan echter ook resulteren in “massa” toezichtmaatregelen die bepaalde groepen onevenredig raken met het risico dat zij effectief onder **permanente verdenking** staan. Dit druist in tegen de rechtsbeginselen van onze democratische rechtsorde. De kernvraag die daar uit voortkomt is ‘**wie bewaakt de bewaker?**’³⁰⁶, vooral als deze bewakers algoritmes zijn die als objectief worden beschouwd en sturend kunnen zijn voor het handelen van veiligheidsorganisaties.

4.7 Bezit en toegang

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 7: BEZIT EN TOEGANG

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.7.1 Waar gaat het om in dit vraagstuk?

Volgens de huidige wetgeving is bezit (of eigenlijk: eigendom) het meest omvattende recht dat iemand kan hebben over een zaak. Eigendomsrecht geeft iemand een exclusieve bevoegdheid om over een goed te beschikken en de exclusieve bevoegdheid om het te gebruiken. Die bevoegdheid geldt tegenover iedereen. Bescherming van dit recht vormt een essentiële basis voor het optreden van politie, Openbaar Ministerie en Rechterlijke Macht.

Als gevolg van de voortschrijdende digitalisering van de maatschappij en de verschuiving van het fysieke naar het digitale domein, verliezen goederen hun stoffelijke component: chartaal geld is grotendeels vervangen door giraal geld, papieren kranten verliezen terrein op digitale abonnementen en de grootste winkelketen in Nederland is enkel online te bezoeken.³⁰⁷

Met de opkomst van nieuwe economische modellen, steeds intelligentere systemen, en veranderende leefpatronen neemt het belang van bezit van producten af en is er een verschuiving naar toegang tot en gebruik van deze producten en diensten. Waar het vroeger veelal noodzakelijk was middelen aan te schaffen voordat iemand er gebruik van kon maken, wordt bezit in toenemende mate vervangen door een service, waarbij men objecten zoals abonnementen³⁰⁸ of vervoersmiddelen deelt of huurt.³⁰⁹

Deze verschuiving resulteert in nieuwe vraagstukken in relatie tot de betekenis van bezit en toegang. Twee thema's spelen daarin een bepalende rol: digitalisering van bezit in de 21ste eeuw en de verschuiving van bezit naar toegang. De verschuiving van het fysieke naar het digitale domein resulteert in het verdwijnen van oude en ontstaan van nieuwe vormen van criminaliteit.

Het maatschappelijke vraagstuk met betrekking tot de *bezit en toegang* wordt vormgegeven door de onderstaande internationale trends en ontwikkelingen.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 7: BEZIT EN TOEGANG

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

GEOPOLITIEK	ECONOMISCH	SOCIAAL/ CULTUREEL	TECHNOLOGISCH	DEMOGRAFISCH	DUURZAAM
Multipolariteit	Verschuiving economische macht	<i>Individual empowerment</i>	Data explosie	Groeiende tegenstellingen	Klimaatverandering
Soevereïnisme	Globalisering	Sociale participatie	Snellere en slimmere systemen	Migratiestromen	Duurzame gezondheid
Opkomst niet-statelijke actoren	Nieuwe economische modellen	Vertrouwen in instituties	Balans van belangen	Urbanisatie	
Assertiviteit	Ongelijkheid			Veranderende samenstellingen	
Hybride tactieken	Rol overheid				

	<i>direct van invloed</i>
	<i>indirect van invloed</i>
	<i>beperkt/niet van invloed</i>

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 7: BEZIT EN TOEGANG

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.7.2 Maatschappelijke thema's

Digitalisering van bezit

De voortschrijdende **digitalisering van producten en diensten** in de economie, alsook de **digitalisering van alledaagse activiteiten** zijn van invloed op de fysieke aard van bezit. Als gevolg van innovatie in technologie zijn er goederen ontstaan die **enkel digitaal bestaan** en niet meer in een fysieke staat voorkomen. Deze verschuiving heeft bijvoorbeeld de retail in de film- en muziekindustrie fundamenteel hervormd: fysieke verkooppunten van films zijn vervangen door *video on demand*-diensten (bv. Netflix, Videoland Unlimited) en CD's zijn digitaal verkrijgbaar of *on demand* beschikbaar via streaming muziekdiensten (bv. Spotify, Deezer). Zowel het eigendom en de locatie van het bezit zijn daarmee diverser en veel lastiger te achterhalen. Ook de oneindige **reproduceerbaarheid** van wat eerder in een enkel product was opgeslagen levert onduidelijkheid op wat bijvoorbeeld origineel en kopie is van een dienst of product.

Naast deze verschuiving, wordt dankzij innovatie in communicatie- en informatie-technologie het fysieke component van bezit **makkelijker deelbaar** gemaakt (denk aan Uber en Airbnb). Daarmee vervaagt ook de **grens tussen publieke en private goederen**. Wanneer 'toegang tot' 'bezit van' (deels) overbodig maakt, heeft dit niet alleen repercussies voor de inrichting van de economie en de verdeling in onze samenleving, maar ook voor de verschillende verschijningsvormen van criminaliteit en de veiligheidsbehoeften van de Nederlandse bevolking.

Verschuiving van bezit naar toegang

Naast het verdwijnen van de fysieke staat van bezit zal ook de verschuiving van eigendom van **bezit naar toegang** tot diensten en producten verder doorzetten. Dit fenomeen is zichtbaar in tal van sectoren: in de bovengenoemde entertainmentindustrie (bv. Netflix, Spotify, Amazon), in dienstverlening (zoals bij Upwork) en transport (waaronder Uber en Zipcar), maar ook voor bijvoorbeeld de opslag van data (bv. Dropbox, Google Drive). Ondanks het feit dat een dergelijk businessmodel niet per sé nieuw is (denk aan taxidiensten, autoverhuurbedrijven, het tijdelijk inhuren van vakmensen) zijn

er twee belangrijke hervormingen die deze typen dienstverlening structureel veranderen. Allereerst zijn de **productie van en toegang tot informatie** groter dan ooit. Hierdoor ontstaat een superieure informatiepositie van een enkele organisatie, vaak real-time en in zeer specifieke economische of maatschappelijke sectoren, zoals hotelkamers, auto's.³¹⁰ Daarnaast stellen online-platformen actoren in staat om de vraag en aanbod van het gebruik van diensten en producten aan elkaar te koppelen.³¹¹ Slimme algoritmes verschaffen **peer-to-peer toegang**, waarbij toegang van consument A kan worden gefaciliteerd door consument B.³¹²

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 7: BEZIT EN TOEGANG

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.7.3 Gevolgen voor het veiligheidsdomein

De aangegeven verschuivingen onder dit maatschappelijk vraagstuk zullen leiden tot een fundamenteel **ander belang en invulling van het begrip eigendom en bezit**. Dit begrip is een belangrijk steunpilaar en aandachtspunt geweest voor vele organisaties die actief zijn in het veiligheidsdomein. Niet alleen de reeds eerder aangegeven verandering van het fysieke naar het digitale domein, maar ook het grotere belang van het principe “beschermen van toegang” zal een andere wijze van benadering vereisen.

De wijze waarop **criminele organisaties** middelen onttrekken aan de maatschappij verandert als gevolg van de veranderende verhouding tussen bezit en gebruik. Daarmee verandert ook het **winstmodel van criminele organisaties**.

Het belang van toegang tot digitale (grote) netwerken vergroot het vermogen van niet-statelijke actoren om te mobiliseren, zich te organiseren en onderling te coördineren. De optie en gebruik van **DarkWeb** en **Blockchain** maakt sommige datastromen en de verschillende niet-statelijke actoren moeilijker **detecteerbaar**. Veel transacties kunnen **ongereguleerd en anoniem** plaatsvinden en zijn potentieel een **broedplaats voor criminele en illegale activiteiten**. Zo kunnen criminele handelaren en geldwisselaars van cryptomunten zoals *Bitcoin* (of haar Nederlandse variant De Gulden) gebruiken om geld wit te wassen.³¹³

Het belang van **flow security** – de veilige stroom van goederen en diensten – neemt toe in tegenstelling tot de lokale en vaak fysieke bescherming van goederen en diensten. Dit heeft een effect op verschillende verschijningsvormen van criminaliteit en de veiligheidsbehoeften van de Nederlandse bevolking.

Daarnaast zullen vraagstukken rondom **aansprakelijkheid van levering van diensten, beschikbaarheid van data** en **economische transacties** veranderen. Naast het feit dat het belang van menselijk toezicht op deze activiteiten vermindert, ontwijken deze koppelingen vaak ook **bestaande wet- en regelgevende systemen**. Hierdoor ontstaan vaak **omissies in benodigde middelen**, bijvoorbeeld in termen van informatievoorziening, besluitvorming en communicatie, maar ook in de toepassing van repercussies, waar publieke organisaties in het veiligheidsdomein vaak aan hogere standaarden en voorwaarden worden gehouden dan private organisaties.

Er is in het huidige tijdperk, grofweg vanaf 2002, al sprake van een absolute vermindering van geregistreerde woninginbraak, auto- en fietsendiefstal, zakkenrollen en ander vermogensmisdrijven. Dergelijke misdrijven hebben een tamelijk lage graad van oplossing. Verdere verlaging van het aantal dergelijke misdrijven kan een ontlasting veroorzaken op de inzet van personeel en daarmee discussies over de benodigde politiecapaciteit aanzwengelen.

De opkomst en ontwikkelingen omtrent blockchain kunnen de manier waarop data, producten en (online) diensten beveiligd en uitgevoerd worden fundamenteel veranderen. Blockchain maakt het detecteren van fraude eenvoudiger en creëert mogelijk ook nieuwe mogelijkheden voor opsporing.

MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK 6: TOEZICHT EN VRIJHEID

Definitie	Relatie tot trends en ontwikkelingen	Maatschappelijke thema's	Gevolgen voor het veiligheidsdomein (dreigingen, kansen)	Strategische aandachtspunten voor de politie
-----------	--------------------------------------	--------------------------	--	--

4.7.4 Strategische aandachtspunten voor de politie

Het toenemend belang van toegang ten faveure van bezit en eigendom veroorzaakt een fundamentele verschuiving in de focus van de politie. Zowel de bescherming van toegang als de opkomende vormen van criminaliteit en onveiligheid die dit met zich meebrengt, vereisen een fundamentele omslag in denken en handelen. Deze zijn extra noodzakelijk gezien de snelheid van ontwikkelingen die in het komende tijdsbestek mogelijk plaatsvinden.

Innovatie en kennisintensiviteit in een snel veranderende omgeving

Het hoge innovatietempo waarin de huidige maatschappij opereert versnelt eveneens het tempo waarin de aard en focus van de criminaliteit verandert. Veiligheidsactoren moeten hierdoor continu blijven investeren in nieuwe oplossingen en innovatie. Versnelde innovatiecycli binnen veiligheidsorganisaties in zowel gebruikte technologie als de inrichting van de organisatiestructuur moeten worden gefaciliteerd. In hoeverre één organisatie dit kan bewerkstelligen is echter twijfelachtig.

De verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een flow security doctrine

Veel van het huidige denken is gericht op bezit en het beschermen van objecten. Dit denken, inclusief de onderliggende doctrines, zullen zich meer moeten gaan richten op de bescherming van digitale en fysieke toegang tot producten en diensten (bv. bescherming tegen *ransomware*) en de bescherming van de bijbehorende digitale (en fysieke) aanleveringsroutes.

Rol van en toegang tot data binnen politieprocessen

De toenemende beschikbaarheid van data voor politiedoeleinden vereist niet alleen het vermogen om data te kunnen vergaren, maar ook om deze te verwerken en toe te passen in haar werkzaamheden. De beperkingen omtrent toegang tot informatie in de verschillende domeinen vergroot het belang van samenwerking met organisaties zowel binnen en buiten het veiligheidsdomein.

4.8 Overzicht strategische aandachtspunten

De volgende tabel geeft een overzicht van alle 17 benoemde strategische aandachtspunten. Aan deze aandachtspunten is geen rangorde van prioriteit of relevantie toegekend. Ze bieden op diverse aspecten handvatten aan de politie ter voorbereiding op de toekomst.

#	MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK	STRATEGISCH AANDACHTSPUNT VOOR DE POLITIE
1	Relatie overheid – burger – bedrijfsleven	Van netwerken naar ecosystemen: de positie van de politie Kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders Publiek profiel van de politie: neutraliteit als kernvoorwaarde
2	Relatie burgers onderling	De interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie Faciliteren, stimuleren en orkestreren van burgerinitiatieven
3	Grenzeloze relaties	Kennis van en expertise over brede internationale ontwikkelingen Verder opbouwen en onderhouden van een internationaal netwerk Grenzeloos en reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden
4	Parallele werkelijkheden	De 'strategische agent' Strategische communicatie
5	Mens en technologie	Monitoren en afwegen op vitale belangen Adaptiviteit in een snel veranderende omgeving
6	Toezicht en vrijheid	De verantwoordelijkheid naar burgers Wie bewaakt de bewaker?
7	Bezit en toegang	Innovatie en kennisintensiviteit in een snel veranderende omgeving De verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een <i>flow security</i> doctrine Rol van en toegang tot data binnen politieprocessen

5 SLOTBESCHOUWING: VAN ORIËNTATIE NAAR NAVIGATIE

5.1 Belangrijkste bevindingen	150
5.2 Strategische thema's voor de politie	155
5.3 Tot slot	163

5 SLOTBESCHOUWING: VAN ORIËNTATIE NAAR NAVIGATIE

Dit hoofdstuk brengt de verschillende inzichten van de analyses in hoofdstukken 3 en 4 samen. Deze synthese richt zich op het identificeren en benoemen van strategische thema's die voor organisaties in het veiligheidsdomein en dus ook voor de politie van belang zijn.

Hiermee wordt een brug geslagen van *strategische oriëntatie naar strategische navigatie*, en daarmee naar de ontwikkeling van handelingsperspectieven voor de politie. Zodoende past dit in het bredere strategietraject van de politie, vooral in de aansluiting tussen pijler 1 enerzijds en pijlers 2 en 3 anderzijds.

OMGEVINGSANALYSE Welke trends en ontwikkelingen zien we? Hoe verandert onze omgeving? Welke scenario's zijn leidend voor de politie? <i>Omgevings- en trendanalyse</i>	POLITIEFUNCTIE Wat voor politie is nodig? Wat voor politie willen we zijn? Wat is onze publieke waarde strategie? <i>Gedeelde opvatting over strategische thema's en focus</i>	ORGANISATIE-STRATEGIE Wat betekent dat voor de organisatie? Welke fundamentele strategische keuzes moeten we maken op onder andere HR en technologie? <i>Organisatieprincipes ontwikkelrichting en vervolgstappen</i>	VERANDEREN Hoe veranderen wij nu en in de toekomst? Hoe zorgen we dat we korte en lange termijneffect creëren in de praktijk? Wat is onze veranderstrategie? <i>Veranderaanpak naar de politie van overmorgen</i>
---	---	--	--

De in deze studie gehanteerde methode van maatschappelijke vraagstukken, en de daaraan gerelateerde veiligheidsgevolgen en strategische aandachtspunten biedt de politie een raamwerk om binnen de organisatie en met haar belangrijkste stakeholders

de dialoog aan te gaan. De uitkomst van deze studie vormt zo in de eerste plaats een geschikt oriëntatiepunt om gericht na te denken over de eigen rol, de positie en het functioneren van de politie en de politieorganisatie. In de tweede plaats wordt een oriëntatiepunt aangereikt om ten aanzien van specifieke werkvelden (zoals de operatiën, *Human Resource*-management, Informatievoorziening) van de politie de dialoog aan te gaan.

5.1 Belangrijkste bevindingen

Hoofdstuk 3 heeft een dwarsdoorsnede geboden van een wereld die continue aan verandering onderhevig is. Daarbij is een internationaal overzicht gemaakt van 22 huidige en opkomende trends en ontwikkelingen in het geopolitieke, economische, sociaal/culturele, technologische, demografische, ecologische/psychologische domein, variërend van de groeiende invloed van niet-statelijke actoren en de verschuivende economische macht richting het Oosten tot de samensmelting van technologieën en het afnemende vertrouwen in instituties. Deze trends en ontwikkelingen zijn veelvuldig in internationale en nationale studies aangehaald.

DOMEIN	TREND	BESCHRIJVING
GEOPOLITIEK	Van unipolariteit naar multipolariteit	Herschikking van de internationale orde is multipolair van aard, waarbij er sprake is van verschillende machtscentra. Liberaal-democratische kernwaarden staan onder druk.
	Soevereiniteit: terug naar het belang van de staat	De wens onder de bevolking om zich te ontkoppelen van het internationale systeem. Zich uitend in toename van nationalisme en xenofobie.
	Toenemende invloed van niet-statelijke actoren	De manifestatie van niet-statelijke actoren onder meer door de terugtrekking van de overheid. Private en niet-gouvernementele actoren, zoals Google en Facebook, versterken hun machtspositie in deze luwte.
	Groeiende assertiviteit van opkomende spelers	De instabiliteit voortkomend uit de herschikking van de internationale orde biedt traditionele grootmachten, opkomende (regionale) machten en niet-statelijke actoren de ruimte zich assertiever op te stellen.
	Gebruik van hybride tactieken	Door middel van actieve beïnvloeding en manipulatie, via propaganda en desinformatie wordt geprobeerd het vertrouwen van burgers in instituties te ondermijnen.
ECONOMISCH	Verschuiven economische macht oostwaarts	Ook binnen de wereldeconomie ontstaat een meer multipolair systeem. Deze verschuivingen veranderen de aard en richting van goederenstromen, met directe consequenties voor de Nederlandse economie.
	Stagnerende globalisering	Met verminderde vraag vanuit China en Europa, en de toenemende focus op handelsbescherming belandt globalisering op een plateau.
	Opkomst nieuwe economische modellen	De massale digitalisering van de economie en maatschappij heeft productie, aansturing en beheer in het bestaande economische systeem radicaal getransformeerd.
	Inkomensongelijkheid	Inkomensongelijkheid in de afgelopen decennia is sterk gestegen in zowel rijke, opkomende als ontwikkelingslanden. Inkomensgroei van de middenklasse in opkomende economieën gaat ten koste van de middenklasse in Westerse landen. Er ontstaan nieuwe groepen kansarme mensen.
	Rol overheid	De rol van de overheid in tal van domeinen is verminderd of minder zichtbaar. Publiek-private samenwerking en andere netwerk organisatieverbanden geven invulling aan traditionele overheidstaken, zij het in het ander vorm dan voorheen.

SOCIAAL-CULTUREEL	Individual empowerment en kansverdeling	Burgers hebben grotere kansen om hun bestaan op eigen wijze vorm te geven op economisch, sociaal en politiek niveau. Als gevolg daarvan worden burgers eveneens steeds mondiger en veeleisender ten aanzien van de overheid.
	Sociale participatie en verwachtingen	De burger wordt (deel)verantwoordelijk gemaakt om te voorzien in haar eigen behoeften. Wat betreft dienstverlening verandert de rol van de overheid van een roeiende naar een meer sturende rol.
	Vertrouwen in publieke instituties	Het functioneren van de overheid wordt continu onder een vergrootglas gelegd. Met de terugtrekkende beweging van de overheid en de groeiende inkomensongelijkheid daalt het vertrouwen in publieke instituties.
TECHNOLOGISCH	Data explosie	De beschikbaarheid en bruikbaarheid van data neemt exponentieel toe.
	Snellere en slimmere systemen	De opkomst van <i>Machine learning</i> en <i>Deep learning</i> voor <i>Artificial Intelligence</i> creëren nieuwe mogelijkheden voor de verdere optimalisering van systemen en processen.
	Afweging voor-/nadelen in versnelde ontwikkelingen	Het tempo van technologische ontwikkelingen bemoeilijken de mate waarin de gevolgen ervan overzien kunnen worden. Innovaties kunnen zodoende niet alleen tot nieuwe kansen leiden, maar ook resulteren in dreigingen.
DEMOGRAFISCH	Economische tegenstellingen	Vanuit een mondiaal perspectief is de bevolkingsgroei niet evenredig verdeeld, waarbij met name economisch onderontwikkelde landen te kampen hebben met een hoge groei. Deze groei, gecombineerd met het gebrek aan economische perspectieven kan in potentie leiden tot onrust in vaak reeds fragiele regio's.
	Bevolking in beweging	Wereldwijde economische tegenstellingen zorgen voor economisch gerelateerde migratiestromen. Gedwongen migratie als gevolg van conflict en klimaatverandering eveneens toegenomen.
	Wereldwijde urbanisatie	Bevolking verplaatst zich van rurale gebieden richting de stad. Deze urbanisatie resulteert in onder andere grondstoffen, werkgelegenheid, infrastructuur en huisvesting.
	Veranderende samenstelling in Nederland	Ook in Nederland verandert de samenstelling van de bevolking, onder meer als gevolg van migratie, minder geboortes en vergrijzing. Daarnaast is er eveneens een verschuiving zichtbaar in de samenstelling van huishoudens.
DUURZAAMHEID	Klimaatverandering	Klimaatverandering, landgebruik, ontbossing, slecht management van grondstoffen en het verlies van biodiversiteit leidt tot een toegenomen kwetsbaarheid voor rampen. Daaruit voortkomende tekorten in voedsel, water en grondstoffen gelden vergroten eveneens het risico op conflict en/of gedwongen migratie. Het grensoverschrijdende karakter van deze problematiek maakt dat de effecten ervan verschillend ervaren worden door verschillende betrokkenen.
	Duurzame gezondheid	Samenlevingen worden in hun samenstellingen en interacties steeds complexer en ontwikkelingen gaan gestaag sneller, met als gevolg dat er een enorme druk wordt gelegd op de mens als onderdeel van de samenleving en arbeidsmarkt.

TABEL 1: TRENDS EN ONTWIKKELINGEN IN HET HUIDIG TIJDPERK

Het doel van dit overzicht is om op hoofdlijnen aan te geven hoe bepaalde trends, die nu relevant lijken te zijn dan wel te worden, zich ontwikkelen en op de middellange termijn van invloed zijn op de veiligheidsomgeving. Een dergelijke brede oriëntatie op de buitenwereld wordt voor organisaties zoals de politie in de toekomst onontbeerlijk.³¹⁴ Het is van belang te beseffen dat deze ontwikkelingen zich in de huidige volatiele omstandigheden bijzonder lastig laten voorspellen. Dat betekent onder andere dat een eenmalige oriëntatie beperkt nut zal hebben. Tevens staan deze ontwikkelingen niet op zichzelf. Vaak zijn ze met elkaar verweven en kunnen ze elkaar versterken. Dat maakt duiding ervan een complexe aangelegenheid.

Vervolgens zijn, in hoofdstuk 4, de trends en ontwikkelingen uit hoofdstuk 3 over de Nederlandse samenleving heen gelegd en is de dynamiek van effecten bekeken. Daaruit zijn zeven centrale maatschappelijke vraagstukken naar voren gekomen: (1) de relatie overheid - burger - bedrijfsleven; (2) de relatie burgers onderling; (3) grenzeloze relaties; (4) parallelle werkelijkheden; (5) mens en technologie; (6) toezicht en vrijheid; en (7) bezit en toegang. Het gebruik van deze maatschappelijke vraagstukken maakt het mogelijk om het effect en de daarmee gepaard gaande dynamiek van de trends en ontwikkelingen op die vraagstukken helder te duiden. Tevens kan worden afgeleid welke trends en ontwikkelingen meer of minder relevant zijn voor de maatschappelijke vraagstukken (zie 'Relatie tot Trends en ontwikkelingen' in de diverse paragrafen). Met dat perspectief kunnen de trends beter worden gevolgd. Daarbij is niet sec gekeken naar wat deze trends en ontwikkelingen omvatten binnen de Nederlandse context, maar ook hoe deze zich vertalen naar het werkveld van de politie in termen van gevolgen voor het veiligheidsdomein (bedreigingen, kansen). Daarnaast is er, op basis van deze analyse, per maatschappelijk vraagstuk, een evaluatie gemaakt van strategische aandachtspunten voor de politie die daaruit voortkomen.

Naast de positieve en negatieve gevolgen (respectievelijk kansen en bedreigingen) voor het veiligheidsdomein zijn in hoofdstuk 4 per maatschappelijk vraagstuk strategische aandachtspunten voor de politie geformuleerd. Dit heeft geresulteerd in de volgende 17 strategische aandachtspunten.

#	MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK	STRATEGISCH AANDACHTSPUNT VOOR DE POLITIE
1	Relatie overheid – burger – bedrijfsleven	Van netwerken naar ecosystemen: de positie van de politie Kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders Publiek profiel van de politie: neutraliteit als kernvoorwaarde
2	Relatie burgers onderling	De interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie Faciliteren, stimuleren en orkestreren van burgerinitiatieven
3	Grenzeloze relaties	Kennis van en expertise over brede internationale ontwikkelingen Verder opbouwen en onderhouden van een internationaal netwerk Grenzeloos en reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden
4	Parallele werkelijkheden	De 'strategische agent' Strategische communicatie
5	Mens en technologie	Monitoren en afwegen op vitale belangen Adaptiviteit in een snel veranderende omgeving
6	Toezicht en vrijheid	De verantwoordelijkheid naar burgers Wie bewaakt de bewaker?
7	Bezit en toegang	Innovatie en kennisintensiviteit in een snel veranderende omgeving De verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een <i>flow security</i> doctrine Rol van en toegang tot data binnen politieprocessen

TABEL 2. STRATEGISCHE AANDACHTSPUNTEN VOOR DE POLITIE PER MAATSCHAPPELIJK VRAAGSTUK

Elk van de 22 trends en ontwikkelingen, 7 maatschappelijke vraagstukken en 17 strategische aandachtspunten heeft relevantie voor de politie. De gevolgen voor de politie zijn daarmee omvangrijk. Ze treffen de politie waar het gaat om individuele medewerkers (hun vak), alle teams, de sturings- of *governance*-organisatie en de samenwerkingen van de politie in de ketens en netwerken. In de volgende fasen van het strategietraject dat de politie is gestart, zullen deze nader uitgewerkt worden in nauw samenspel met gezag en samenwerkingspartners.

Het geheel overziende komen vier thema's naar voren die voor de toekomst van de politie van belang zijn. Deze thema's zijn als volgt geformuleerd:

- Legitimiteit, vertrouwen en neutraliteit: maatschappelijke kernwaarden
- Verbreding Veiligheidsdomein: rol en positie van de politie
- *Governance* en samenwerking: effectiviteit en professionaliteit van handelen
- Innovatie, kennisintensiviteit en vernieuwing: vakmanschap en vitaliteit

De onderstaande figuur geeft aan hoe de 17 individuele aandachtspunten onder deze thema's zijn geclusterd. Vervolgens geeft volgende paragraaf verdere uitwerking aan deze thema's.

		LEGITIMITEIT, VERTROUWEN EN NEUTRALITEIT	VERBREDING VEILIGHEIDSDOMEIN	GOVERNANCE EN SAMENWERKING	INNOVATIE, KENNISINTENSIVITEIT EN VERNIEUWING
1	Van netwerken naar ecosystemen: de positie van de politie		✓	✓	
2	Kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders	✓			
3	Publiek profiel van de politie: neutraliteit als kernvoorwaarde	✓			
4	De interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie			✓	
5	Faciliteren, stimuleren en misschien zelfs orkestreren van burgerinitiatieven			✓	
6	Kennis van en expertise over brede internationale ontwikkelingen		✓		
7	Verder opbouwen en onderhouden van een internationaal netwerk		✓		
8	Grenzeloos en reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden		✓		
9	De 'strategische agent'	✓			
10	Strategische communicatie			✓	✓
11	Adaptiviteit in een snel veranderende omgeving			✓	✓
12	Spanningsveld tussen toezicht en vrijheid	✓			
13	De verantwoordelijkheid naar burgers	✓			
14	Wie bewaakt de bewaker?	✓			
15	Innovatie in een snel veranderende omgeving				✓
16	De verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een flow security doctrine				✓
17	Rol van en toegang tot data binnen politieprocessen				✓

TABEL 3. CLUSTERING STRATEGISCHE AANDACHTSPUNTEN IN VIER STRATEGISCHE THEMA'S

5.2 Strategische thema's voor de politie

5.2.1 Legitimiteit, vertrouwen en neutraliteit: Maatschappelijke kernwaarden

Wat bedoelen we?

De politie is een verbindende factor tussen staat en straat en is daarmee één van de spilfiguren in het functioneren van het sociaal contract tussen de Nederlandse samenleving en overheid. Publiek vertrouwen, het 'er zijn' en vooruit stappen als het echt nodig is, is een basisfunctie en een voorwaarde voor haar functioneren. Voorspelbaar optreden en het tegengaan van willekeur zorgt ervoor dat het optreden van de politie niet alleen wordt geaccepteerd, maar ook dat zij geïnformeerd blijft. Een neutraal profiel is cruciaal om als legitieme en effectieve macht op te kunnen treden. Deze noties komen terug in de strategische aandachtspunten *Kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders; Strategische agent; Publieke profiel van de politie: neutraliteit als kernvoorwaarde; Wie bewaakt de bewaker; en de verantwoordelijkheid naar burgers*. Deze maatschappelijke waarden waar de politie voor staat blijven over-eind staan, maar zullen tegelijkertijd door nieuwe ontwikkelingen worden uitgedaagd.

Waar komt het uit voort?

In tijden van transitie en verandering, afnemend vertrouwen in instituties en sterke gefragmenteerde informatie staat de positie en geloofwaardigheid van de politie regelmatig ter discussie. De afname van vertrouwen in publieke instituties in het algemeen is onder meer een gevolg van de toenemende complexiteit en verwevenheid van vraagstukken en de daarmee gepaard gaande onzekerheid. Ook het leven in een samenleving met parallele werkelijkheden en een onophoudelijke verzameling van informatiestromen beïnvloedt essentiële functies als waarheidsvinding. Ondanks het feit dat de Nederlandse politie een relatief goede reputatie geniet, wordt ook haar functioneren voortdurend onder een vergrootglas gelegd. Onvolledige of foutieve berichtgeving kunnen zodoende het vertrouwen en de legitimiteit van de politie op zeer snelle wijze negatief beïnvloeden.

Welke afwegingen zijn te maken?

Legitimiteit en vertrouwen zijn kostbaar en worden niet eenmalig verdeeld. Voor het waarborgen van het publieke vertrouwen en het behouden van legitimiteit ten aanzien van haar optreden is een actieve benadering een vereiste. Het creëren en onderhouden van een transparant, herkenbaar en vertrouwd publiek en privaat profiel, passend bij de maatschappelijke ontwikkelingen, is van groot belang. Dat vereist een continue inspanning, waarin de hoogwaardige kwaliteit van het politiewerk en de politieorganisatie gewaarborgd dient te worden, dat zich laat binden door de wettelijke

kaders van de rechtsstaat. Daarnaast is het sturen op reputatie en onafhankelijkheid en een op feiten gebaseerd en toetsbaar optreden van belang om het vertrouwen vast te houden, dan wel te vergroten.

Daar waar politieke en sociale fragmentatie in de samenleving groeit, is erkenning en herkenning van de neutraliteit van de politie een kernvoorwaarde om effectief en legitiem te opereren. Neutraliteit is een basisvereiste voor maatschappelijke acceptatie en daarmee voor de eigen effectiviteit in een maatschappij waarin in toenemende mate groepen met eigen waarden, normen en opvattingen, tegenover elkaar komen te staan. Deze neutrale rol moet centraal staan bij overwegingen over rol, positionering, samenwerking en publieke profilering. De vorming van leefgemeenschappen binnen de Nederlandse samenleving met eigen waarden en normen en het risico van segregatie in de grote steden, vergroot de noodzaak tot aanwezigheid van politiemedewerkers met kennis van de opvattingen en gevoelens binnen de diverse maatschappelijke segmenten en lagen. Een afspiegeling van de samenleving op de diverse maatschappelijke vraagstukken is een belangrijk voedingsbodemp voor die kennis.

Een oriëntatie op deze waarden voor de politie betekent ook dat de organisatie en de individuen daarbinnen eigen opvattingen hebben over maatschappelijke vraagstukken, zoals over het tegengaan van sociale exclusie of over privacy. Binnen de rechtsstatelijke kaders is het belangrijk dat deze waardenoriëntatie ook plaats krijgt en dat de politie vanuit de eigen waardenoriëntatie ook bij conflicterende belangen op kan treden. Het is daarom goed om die waarden in een eigentijdse interpretatie nader te formuleren en te expliciteren. In de kern kan gesteld worden dat de politie staat voor een stabiele en tolerante gemeenschap waarin mensen in veiligheid hun identiteit kunnen uiten. Naast de in het Realisatieplan Nationale Politie genoemde aspecten van beschermen, begrenzen en bekrachtigen, zijn minimaal de volgende onderdelen van belang voor de dialoog over en bepaling van rol en verantwoordelijkheid:

- het beschermen van (persoonlijk leed van-) burgers tegen intentionele en niet-intentionele dreigingen;
- het beschermen van de fysieke integriteit van mensen;
- het begrenzen van aantasting van sociale cohesie tussen mensen;
- het beschermen van burgers tegen ineffectief of instabiel bestuur;
- het beschermen van burgers tegen onveilig en ontoegankelijk ICT-infrastructuur;
- het beschermen van burgers tegen ongewilde aantasting van de privacy.

Wat bedoelen we?

De oprekking van het veiligheidsdomein, zowel geografisch als inhoudelijk als in termen van tijd, vergt een voortdurende markering van de eigen rol en positie van de politie. Deze oprekking komt in verschillende strategische aandachtspunten naar voren: *Kernwaarden, kerntaken en wettelijke en juridische kaders; Interactie tussen het digitale en het fysieke domein en de positionering van de politie; Faciliteren, stimuleren en orkestreren van burgerinitiatieven; Reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden*. Binnen dit strategische thema zijn daarmee verschillende belangrijke afwegingen te maken.

Waar komt het uit voort?

Het veiligheidsdomein is gedurende de laatste twee decennia flink toegenomen. De toenemende verwevenheid van mondiale vraagstukken, externe en interne veiligheid, fysiek en digitaal geeft een aanzienlijke verbreding van het domein. De grotere mate van afhankelijkheden en verbindingen tussen organisaties, overheid, bedrijfsleven en burgers zorgt er bovendien voor dat steeds meer partijen in dit domein betrokken raken.

Welke afwegingen zijn te maken?

Deze ontwikkelingen in de aard en reikwijdte van veiligheid roepen belangrijke vragen op over de positie en rol van de politie in het veiligheidsdomein, vragen die gaan over wat de politie wel vermag, en wat niet; waar de politie zich wel op moet richten, en waarop niet; op grond van welke criteria er hierover keuzes gemaakt kunnen worden; en hoe de politie zich kan organiseren om op te treden in deze veranderende veiligheidsomgeving. Dat geldt in zogenaamde horizontale zin: waar begint en eindigt de verantwoordelijkheid van politie in het toezicht op openbare orde, het tegengaan van segregatie en sociale exclusie (bijv. toegang tot woningen, onderwijs, zorg) en diverse vormen van criminaliteit? Maar ook binnen het veiligheidsdomein is die vraag gerechtigd, bijvoorbeeld in de verticale keten van instabiele staten, migratiestromen, mensensmokkel, grensbewaking, identiteitscontrole, uitzettingsbeleid en/of toezicht op openbare orde.

Overweging en bepaling unieke waarde politie in het veiligheidsdomein

Bij veel van de ontwikkelingen en de maatschappelijke dynamiek bestaat de neiging om bij voortduring de rol van de politie te verlengen op basis van de huidige positie die de politie inneemt. Deze positie is vaak nog gebaseerd op het oude dogma, dat uitgaat van een perspectief met een beperkter gedefinieerd veiligheidsdomein. In feite komt dit neer op minimaal evenredige uitbreiding van politietaken en -verantwoordelijkheden.

Daarbij men de zorgvuldige afweging te maken of (en eventueel in hoeverre) dat een levensvatbare of wenselijke ontwikkeling is.

In de context van een allengs groeiend veiligheidsdomein is het essentieel om allereerst de unieke waarde van de politie te bepalen. Hierin gaat het om het nader benoemen en expliciteren van die verantwoordelijkheden en activiteiten die exclusief voorbehouden zouden moeten zijn aan de politie en daarmee te allen tijde binnen het zuivere mandaat van de politie dienen te vallen. Dat hoeft niet per definitie de waarde of het mandaat te zijn waarvoor de politie nu specifiek op wordt aangesproken. Zo wordt ook helderheid verkregen over welke taken daar niet per se onder vallen. Een voorbeeld van een dergelijke heroverweging is of de politie zich bijvoorbeeld zou moeten blijven richten op zaken van veelvoorkomende criminaliteit of niet, en of de politie zich weer in toenemende mate op verkeersveiligheid zou moeten richten of juist niet. Daarbij zou ook moeten worden overwogen of de politie bij uitstek de institutie is die de maatschappij de grootste *return on investment* kan leveren of dat andere organisaties daar beter voor gepositioneerd of toegerust zijn.

Instrumenteel bij deze cruciale overwegingen is de ontwikkeling van een toetsingskader en een bijbehorende set aan criteria waartegen het bredere palet aan politietaken kan worden afgezet. Vervolgens kan er binnen het bredere veiligheids-ecosysteem de samenwerking gezocht worden met andere spelers.

Reflectie op rol van de politie in het digitale en domein.

Nog prominenter doen voorgaande vragen zich voor in het digitale domein. Er is behoefte aan een politieke en een publieke discussie over de positie van de politie in het digitale domein die past bij de grondwettelijke kaders van onze liberale democratische rechtsorde en recht doet aan het gegeven dat een steeds groter gedeelte van ons maatschappelijk leven zich online afspeelt. Op basis daarvan kan de politie een helder mandaat krijgen voor haar rol in dit digitale domein, die niet noodzakelijkerwijs haar oorspronkelijke rol en positie in het fysieke domein hoeft te reflecteren. Daarnaast is het zaak begrip te krijgen van escalatie dynamieken en een beter zicht op *spillover*-effecten van het digitale naar het fysieke domein zodat de politie haar positionering in dit domein vervolgens op doelmatige wijze kan bepalen. Daarnaast is het voor de politie van belang om in deze domeinen een *intelligence*-positie te bepalen.

Bezinning en bepaling waarde politie in aanpalende domeinen

De opschuivende grenzen van het veiligheidsdomein en de vervlechting van sociale, economische en politieke vraagstukken (zowel internationaal als nationaal) kunnen leiden tot de behoefte tot of de feitelijke inzet van politie buiten de gebruikelijke terreinen. Dat geldt zowel in horizontale als verticale zin. De afweging hieromtrent is niet evident en zal voor een deel afhangen van de ontwikkeling van diverse trends (bijv. sociaal-culturele of demografische ontwikkelingen) en de uitwerking hierop op de relatie tussen overheid, bedrijfsleven en burger. De voortdurende dialoog tussen politie en haar gezag (pijler 2 in het strategietraject) ligt hier in het verlengde van.

5.2.3 Governance en samenwerking: Effectiviteit en Professionaliteit van handelen

Wat bedoelen we?

De Nederlandse (veiligheids)omgeving wordt in toenemende mate gekenmerkt door onder meer (internationale) interconnectiviteit, het verlies van betekenis van grenzen en de vervlechting van het externe en interne domein. De veranderende aard van onze veiligheidsomgeving vereist dan ook een nieuwe benadering om problematiek het hoofd te kunnen bieden. Deze nieuwe aard komt onder meer terug in de aandachtspunten *Van netwerken naar ecosystemen; kennis van en expertise over brede internationale ontwikkelingen; verder opbouwen en onderhouden van een internationaal netwerk; en grenzeloos en reikwijdte van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden.*

Waar komt het uit voort?

Het top-down controleren of het door wet- en regelgeving reguleren van maatschappelijke patronen zal in toenemende mate zijn beperkingen kennen. Het groeiende veiligheidsdomein, zowel in horizontale als verticale zin, in combinatie met diverse sociale en technologische ontwikkelingen brengt een continue toevloed aan nieuwe aandachtsgebieden, inzichten en instrumenten met zich mee. Deze toevloed gaat gepaard met de noodzaak tot het verkrijgen van nieuwe of aanvullende kennis, competenties en middelen.

De complexiteit en reikwijdte van de beschreven ontwikkelingen in hoofdstuk 3 legt een significante druk op de politie om, als organisatie, hierop in te kunnen spelen, zowel extern als intern. Om een dergelijk breed palet aan ontwikkelingen het hoofd te kunnen bieden is een even breed palet aan middelen en expertise een kernvoorwaarde. Bij de rol en positionering van de politie is aangegeven dat het niet noodzakelijkerwijs eenduidig is waar en wanneer de verantwoordelijkheid van de politie begint of eindigt,

bijvoorbeeld wanneer sprake is van keteneffecten of toenemende verwevenheid van vraagstukken tussen bijvoorbeeld het onderwijs- en zorgdomein enerzijds en het veiligheidsdomein anderzijds.

Welke afwegingen zijn te maken?

Samenwerking, in wisselende samenstellingen en zowel nationaal als internationaal, met andere publieke en private – meer of minder georganiseerde – partijen zal steeds meer een vereiste zijn. Dit helpt de politie en haar partners de geloofwaardigheid en effectiviteit van haar optreden hoog te houden. Het opbouwen, vormgeven en versterken van een veiligheidsecosysteem dat deze samenwerking ondersteunt, is daarbij van groot belang, des te meer omdat minder geïnstitutionaliseerd en meer ad-hoc zal zijn.

Rol en positie van de politie binnen het ecosysteem

De invulling van de positie en de rol van de politie binnen het veiligheidsecosysteem is op diverse criteria te baseren en zal onder andere afhankelijk zijn van het niveau (nationaal/internationaal), terrein, onderwerp of criminaliteitsvorm. Op bepaalde terreinen en thema's zal de politie een voortrekkersrol willen en moeten nemen, terwijl onder andere omstandigheden zij ook de rol van facilitator, leider, uitvoerder, co-creator, ondersteuner, bewaarder of regisseur kan, dan wel moet innemen. Daarnaast zal, in het opbouwen van een ecosysteem, continue de discussie moeten worden gevoerd over bevoegdheden van de politie en bevoegdheden van maatschappelijke partners en publiek, inclusief juridische en ethische kaders. Tevens kan er, door het maken van functioneel onderscheid, gebruik gemaakt worden van traditionele kwaliteiten van de politie en bij die van de partners in het ecosysteem. De kennis van expertise van derden is cruciaal in een veiligheidsomgeving die zich kenmerkt door verbreding en verandering van aard.

Voorwaarden aan de ontwikkeling van het ecosysteem

Naast de rol en positie van de politie, moet eveneens nagedacht worden over de vorm van samenwerking binnen het ecosysteem. Daarbij moet worden nagedacht over met welke samenwerkingspartners op welke wijze in zee wordt gegaan. Helderheid over wie en onder welke omstandigheden in het politie ecosysteem als stakeholder kan worden opgenomen is een belangrijke voorwaarde voor het onderhouden van het publiek vertrouwen. Ook hier moet de politie inzetten op dan wel een nationaal en internationaal strategisch netwerk voor ontsluiting van kennis en operationele en juridische coördinatie en coöperatie, zowel met partnerlanden, internationale organisaties als landen van herkomst, dan wel besluiten dat zij dit in zijn geheel aan

andere partijen overlaat. Ook wat betreft (internationale) informatiedeling zullen er afwegingen moeten worden gemaakt. De noodzaak om ter bevordering van een superieure informatiepositie maximaal toegang te houden tot kennis en data stelt eisen en randvoorwaarden aan welke kennis en data door politie zelf wordt ontwikkeld en beheerd en waar afhankelijkheid van toelevering bestaat bij structurele of ad-hoc partners in het ecosysteem.

Tegelijkertijd zal er gewaakt moeten worden voor mogelijke ongewenste externe effecten. Samenwerking met partijen die een wezenlijk andere rol hebben in en perspectief hebben op de samenleving leidt mogelijk tot ongewenste situaties. Het winstoogmerk van private actoren of de belangen van derden lopen bijvoorbeeld niet altijd parallel aan het algemeen belang. Dit kan een ondermijnend effect hebben op bepaalde rechtsstatelijke principes, zoals privacy en vrijheid van meningsuiting maar ook in de mate waarin toezicht en controle wordt geaccepteerd. Dit roept vragen op over waar bijvoorbeeld de grenzen liggen van het concept *smart cities* of *smart* omgevingen, welke spelregels voor algoritmes moeten worden ontwikkeld, en welke beperkingen aan het koppelen van bestanden en patroonherkenning moeten worden gelegd.

5.2.4 Innovatie, kennisintensiviteit en vernieuwing: Vakmanschap en vitaliteit

Wat bedoelen we?

De kracht van de huidige politie wordt vaak gezocht in de verbinding die de organisatie kan maken met de samenleving. Daar waar die samenleving zich in rap tempo ontwikkelt en verandert, zal het vermogen om daar op in te kunnen spelen cruciaal zijn. Dat vermogen is gediend bij een organisatie die, net zoals de samenleving, steeds meer kennisgedreven is, innovatief kan functioneren en duurzaam zorg draagt voor vitaliteit van die organisatie, alsmede de mensen die daar werkzaam zijn.

De strategische aandachtspunten *Strategische communicatie; innovatie in een snel veranderende omgeving; de verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een flow security doctrine; en rol van en toegang tot data binnen politieprocessen* richten zich op de noodzaak tot aanpassing (adaptiviteit) op de omgeving en verandering binnen de organisatie. Het gaat daarbij onder meer over *innovatie in een snel veranderende omgeving, de verschuiving van statisch veiligheidsdenken naar een flow security doctrine, en de rol van en toegang tot data binnen politieprocessen*.

Waar komt het uit voort?

Het groeiende veiligheidsdomein in combinatie met diverse sociale en technologische ontwikkelingen brengt een continue toevloed aan nieuwe aandachtsgebieden,

inzichten en instrumenten met zich mee. Deze toevloed gaat gepaard met de noodzaak tot het verkrijgen van nieuwe of aanvullende kennis, competenties en middelen.

De strategische aandachtspunten roepen de noodzaak op om voortdurend zicht en inzicht te organiseren over die ontwikkelingen (zoals *flow security*, incorporeren van duurzaamheidsbeginselen), zodat tijdig kan worden geanticipeerd op deze nieuwe vormen van kennis en de vertaling daarvan naar de uitvoeringspraktijk van de politieorganisatie. Kennis en innovatie zal zodoende hoog in het vaandel en stevig geborgd in de organisatie moeten staan.

In de eerdere hoofdstukken is vooral aandacht geschonken aan technologische ontwikkelingen (waaronder data explosie, snellere en slimmere systemen) die hun effect doen gelden in verschillende domeinen en leiden tot kennisintensieve activiteiten; met name binnen intelligence. Ook in bepaalde maatschappelijke vraagstukken, zoals 'Toezicht en Vrijheid' of 'Bezit en Toegang', leidt dit tot de noodzaak tot het anders nadenken over concepten als veiligheid en rechtmatigheid.

Welke afwegingen zijn te maken?

De noodzaak tot grotere kennisintensiteit en innovatie brengt zowel inhoudelijke als organisatorische aspecten met zich mee.

Deels gaat het om het inspelen op technologieën die van invloed zijn op het gedrag van mensen of organisaties en die daarmee van invloed zijn op veiligheid, bijvoorbeeld de digitalisering van het betalingsverkeer of de toename van online shopping. Deels gaat het ook om nieuwe technologieën en kennis die de effectiviteit en doelmatigheid van het eigen politieoptreden sterk kan verbeteren. Met deze nieuwe technologieën en kennis (bijvoorbeeld de huidige ontwikkelingen rondom *multi-sensing*, *predictive policing*, Big Data en *target audiences*, biogenetica, neurobiologie, nanotechnologie), kan het palet aan toezichthoudende, handhavende en voorspellende instrumenten, nieuwe forensische technieken, maar ook nieuwe toepassingsvormen van (strategische) communicatie, fors worden uitgebreid en verfijnd.

Tegelijkertijd zal het niet altijd duidelijk zijn welke ontwikkelingen welke toekomstige effecten kunnen creëren. Kortere innovatiecycli zorgen er voor dat nieuwe mogelijkheden al weer snel achterhaald zijn. De ontwikkeling is snel maar ook bijzonder grillig in deze zin. Voor een grote bureaucratie met een stevige institutionele inbedding is het snel kunnen inspelen op deze ontwikkelingen allesbehalve een vanzelfsprekendheid en bijzonder lastig te organiseren.

Het gebruik maken van externe kennis en het opbouwen van diverse ecosystemen, al dan niet gecombineerd met een 'politie tech-watch' functie, biedt meer houvast. Naast het lokaliseren en toegankelijk krijgen van deze kennis, is het beheren van toenemende afhankelijkheid en integreren van externe partijen binnen het politieproces van groot belang. Wie worden de vertrouwde leveranciers van data en algoritmes voor de bedrijven die onderdeel vormen van de vitale belangen en infrastructuur in de Nederlandse samenleving? Wie wordt eigenaar van de informatie? Is enkel het hebben van toegang tot specifieke data voor de politie voldoende?

Tot slot gaat het er bij dit strategische thema om als politie over capaciteiten en competenties te beschikken die een snellere implementatie van cycli van zowel technologie, inrichting organisatiestructuur, als juridische kaders mogelijk maken. In de 24/7 informatiesamenleving van vandaag de dag wordt het handelen van de politie op de voet gevolgd. De operationele acties van individuele agenten op het lokale of het regionale niveau kunnen zo direct strategisch effect sorteren op het nationale en soms zelfs internationale niveau. Het handelen van individuen is zo nog meer dan voorheen van direct strategisch belang voor het succes van de gehele organisatie. Het is belangrijk dat de individuele agent bewust, bekwaam en weerbaar is: bewust van de verantwoordelijkheden die hij of zij draagt, bekwaam om deze uit te voeren en bestand tegen gepercipieerde druk. Het is aan de organisatie om dit proces van bewustwording, bekwaamwording en weerbaarheidsbevordering vorm en aandacht te geven.

5.3 Tot slot

De rol en positie van de politie in de maatschappij, en dat waar de politie voor staat, hebben zich door de decennia heen altijd aangepast aan veranderende omstandigheden. De beschreven ontwikkelingen in hoofdstuk 3 en de hiervan afgeleide maatschappelijke dynamiek die is gepresenteerd in hoofdstuk 4 - waaronder vraagstukken zoals parallelle werkelijkheden, sociale polarisatie, toegang tot veilige ICT, en grensoverschrijdende problematiek - roepen de vraag op wat de maatschappij van de politie verwacht en wat dat impliceert voor de identiteit van de politie, en de constituerende waarden die daaronder liggen. Het is goed om daarbij de dubbele waardenoriëntatie van de politie in ogenschouw te nemen, waarbij de ene eerder rechtsstatelijk, de ander eerder maatschappelijk van aard is.

Van oudsher is de waardenoriëntatie van de politie gericht op het voorkomen van aantasting van de democratische rechtsstaat en haar grondbeginselen, waaronder veiligheid, integriteit, rechtsgelijkheid en rechtvaardigheid. Aan dit fundament wordt

vooral nog in Nederland niet getornd, al is in andere Europese landen in toenemende mate zichtbaar dat deze waarden niet vanzelfsprekend zijn door opkomend populistisch soevereinisme enerzijds en autocratisering anderzijds. Naast deze rechtsstatelijke waardenoriëntatie heeft de politie ook een maatschappelijke waardenoriëntatie. Daarin staan begrippen legitimiteit, gelijkwaardigheid en probleemgerichtheid van het optreden, centraal. Deze waarden staan wel onder druk in Nederland door toedoen van verschillende fundamentele maatschappelijke ontwikkelingen, onder meer in de context van de verhoudingen tussen burgers onderling, overheid, burgers en bedrijfsleven, parallelle werkelijkheden, en de balans tussen toezicht en vrijheid. Daarbovenop kent de politie ook een aantal meer aan de organisatie-gebonden kernwaarden zoals moed, integriteit, verbindend en betrouwbaar.

Er hoeft niet noodzakelijkerwijs een spanningsveld tussen deze drie verzamelingen aan waarden te bestaan, maar het is zeker wel mogelijk, zoals iedere politiemann en -vrouw uit eigen ervaring kan vertellen. De kans daarop is, in het licht van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen, alleen maar groter geworden. In deze context is het daarom belangrijk dat de politie deze driedubbele waardenoriëntatie opnieuw markeert en de identiteit en kernwaarden van de eigen organisatie bevestigt en doorleeft. Zeker in een tijd waarin er sprake is van sociale en politieke fragmentatie en bevolkingsgroepen met verschillende, soms diametraal tegenover elkaar staande moraliteiten, is een eigen waardenoriëntatie en een daarbij passend discours van essentieel belang voor de politie.

VOETNOTEN

VOETNOTEN

- 1 Jan Rotmans, "Verandering van tijdperk: transitie van sociaal domein", 21 mei 2014, <http://www.janrotmans.nl/presentaties/verandering-van-tijdperk-transitie-van-sociaal-domein/>.
- 2 Dutch Research Institute for Transitions, "Transitions", *DRIFT*, 2 maart 2017, <https://www.drift.eur.nl/about/transitions/>.
- 3 Robert J. Lempert, Steven W. Popper, en Steven C. Bankes, "Shaping the Next One Hundred Years", Product Page, (2003), xii, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1626.html.
- 4 Zie bijvoorbeeld het onderzoek van de psycholoog Tetlock naar een kleine 300 experts en non-experts die tezamen 28.000 voorspellingen deden over de toekomst tussen 1984 en 2003, en dat de accuraatheid van de experts vaak maar iets beter deden was dan de accuraatheid van een random voorspelling, en dat ze het met name slecht deden over perioden tussen 3-5 jaar. Zie Philip E. Tetlock, *Expert Political Judgment: How Good Is It? How Can We Know?*, New Ed edition (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2006); In later werk laat hij zien dat er weliswaar een hele kleine minderheidsgroep super forecasters bestaat die consistent beter zijn in het voorspellen van korte termijn ontwikkelingen, maar de accuraatheid van de lange termijn voorspellingen van deze deelnemers is niet getest. Zie Philip E. Tetlock en Dan Gardner, *Superforecasting: The Art and Science of Prediction*, Reprint edition (New York: Broadway Books, 2016).
- 5 Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a New section: "On Robustness and Fragility"*, 2 edition (New York: Random House Trade Paperbacks, 2010); Zie: Stephan De Spiegeleire en Frank Bekkers, "Deep Uncertainty - Implications for Defence Planning" (TNO Defence and Security, januari 2009).
- 6 Tim Sweijts, "Nadenken over de Toekomst: Over de Zin (en Onzin) van Strategic Foresight", (Presentatie Masterclass Workshop NextGen Nationale politie, januari 2017); Voor achtergrond en meer bronnen, zie Stephan De Spiegeleire en Tim Sweijts, "STRONG in the 21st Century: Strategic Orientation and Navigation Guidance under Deep Uncertainty" (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 4 juli 2010), http://hcss.nl/report/strong_in_the_21st_century_1.
- 7 Voor achtergrond, zie RAND Corporation, "Delphi Method", *RAND*, geraadpleegd 14 april 2017, <https://www.rand.org/topics/delphi-method.html>.
- 8 Dit wordt met name veelvuldig gebruikt in de economische wereld en wordt in toenemende mate ook toegepast in politieke peilingen. Zie bijvoorbeeld Consensus Economics, dat zich specialiseert in het combineren van

- voorspellingen van verschillende instituties in een consensus forecast. Zie Consensus Economics, "Consensus Economics: World's Leading Macroeconomic Survey Firm", geraadpleegd 14 april 2017, <http://www.consensus-economics.com/>.
- 9 Stephan De Spiegeleire, Tim Sweijts, en Tong Zhao, "Contours of Conflict in the 21st Century" (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 6 maart 2011), http://hcsc.nl/sites/default/files/files/reports/11.04_2011_-_Contours_of_Conflict_in_the_21st_Century_.pdf.
 - 10 Zie: Rafael Popper, "What is a Wild Card?", *iKNOW*, 4 mei 2011, <http://community.iknowfutures.eu/news/pages.php?id=7402>.
 - 11 Zie: Lempert, Popper, en Bankes, "Shaping the Next One Hundred Years"; alsook het werk van emeritus Professor Warren Walker (TU Delft): "Prof.dr. W.E. (Warren) Walker", *Delft University of Technology*, geraadpleegd 14 april 2017, <http://www.tbm.tudelft.nl/en/about-faculty/departments/multi-actor-systems/people/professors-emeriti/profdr-we-warren-walker/>.
 - 12 Frank Bekkers e.a., "Support to Capability Development Plan (CDP) Strand B Revision Work Package 1 - Technology Trends and Their Impact on Security and Military Capabilities 16.CPS.OP.086." (RAND Europe, z.d.); Tim Sweijts e.a., "Naar een visie op Amsterdamse stedelijke veiligheid" (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 2015); NATO Research and Technology Organization, "Joint Operations 2030 - Final Report" (NATO TRO, 2011), <http://oai.dtic.mil/oai/oai?&verb=getRecord&metadataPrefix=html&identifier=ADA545152>.
 - 13 DESTEP: Demografisch; ecomisch; social; technologisch; ecologisch; politiek-juridisch.
 - 14 Simon Torkington, "The jobs of the future – and two skills you need to get them", *World Economic Forum*, 2 september 2016, <https://www.weforum.org/agenda/2016/09/jobs-of-future-and-skills-you-need/>; Andries van der Broek e.a., "De toekomst tegemoet", Sociaal en Cultureel Rapport (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, december 2016), http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2016/De_toekomst_tegemoet.
 - 15 National Intelligence Council, "Global Trends 2030: Alternative Worlds" (Washington, DC: National Intelligence Council, 2012), <https://publicintelligence.net/global-trends-2030/>; Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", rapport (Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie, 12 december 2016), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/12/12/tk-bijlage-nationaal-veiligheidsprofiel-2016>.
 - 16 Francis Fukuyama, "The End of History?", *The National Interest*, nr. 16 (1989): 3–18.
 - 17 Samuel P. Huntington, *The clash of civilizations and the remaking of world order* (New York, NY: Simon and Schuster, 1996).
 - 18 National Intelligence Council, "Global Trends 2030: Alternative Worlds", iv; J.P. Singh, "Diffusion of power and diplomacy: New meanings, problem solving and deadlocks in multilateral negotiations", *International Negotiation* 20 (2015): 73–88; Adam Crawford, "Networked Governance and the Post-Regulatory State? Steering, Rowing and Anchoring the Provision of Policing and Security", *Theoretical Criminology* 10, nr. 4 (1 november 2006): 449–79, doi:10.1177/1362480606068874.
 - 19 Rob de Wijk e.a., "Een kompas voor een wereld in beweging" (The Hague: The Hague Centre for Strategic Studies, 25 februari 2017), 25, <http://hcsc.nl/report/een-kompas-voor-een-wereld-beweging>.
 - 20 Tim Sweijts e.a., "Why are Pivot States so Pivotal? The Role of Pivot States in Regional and Global Security", HCSS Stratmon 2014 (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 7 september 2014), <http://www.hcsc.nl/>

reports/why-are-pivot-states-so-pivotal-the-role-of-pivot-states-in-regional-and-global-security/150/.

- 21 Zie: Munich Security Conference, "Munich security report 2017. Post-Truth, Post-West, Post-Order" (Munich: Stiftung Münchner Sicherheitskonferenz GmbH, 2017), <http://www.eventanizer.com/MS2017/>.
- 22 Lewis Sanders IV, "'A post-Western age': Munich Security Report details fragile world order", *Deutsche Welle*, 13 februari 2017, <http://www.dw.com/en/a-post-western-age-munich-security-report-details-fragile-world-order/a-37479793>.
- 23 Economist Intelligence Unit, "Democracy Index 2016: Revenge of the 'deplorables'" (The Economist, 2017).
- 24 Ibid.
- 25 Simon J. Evenett en Johannes Fritz, "Global Trade Plateaus", Global Trade Alert Report (London: Centre for Economic Policy Research, 2016), http://www.globaltradealert.org/sites/default/files/GTA%2019%20-%20World%20Trade%20Plateaus_0.pdf.
- 26 David Smith, "Trump Withdraws from Trans-Pacific Partnership amid Flurry of Orders", *The Guardian*, 23 januari 2017, sec. US news, <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jan/23/donald-trump-first-orders-trans-pacific-partnership-tpp>; Dan Ikenson, "Not Much Left Stopping Trump's Trade War With China", *Forbes*, 6 februari 2017, <http://www.forbes.com/sites/danikenson/2017/02/06/not-much-left-stopping-trumps-trade-war-with-china/>.
- 27 Shawn Donnan en Demetri Sevastopulo, "Trump team looks to bypass WTO dispute system", *Financial Times*, 27 februari 2017, <https://www.ft.com/content/7bb991e4-fc38-11e6-96f8-3700c5664d30>.
- 28 Hans G. Jensen en Kym Anderson, "Grain Price Spikes and Beggar-Thy-Neighbor Policy Responses: A Global Economy wide Analysis", Working Paper, Policy Research (World Bank Group, augustus 2014), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/20363/WPS7007.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; Evenett en Fritz, "Global Trade Plateaus", 7; European Commission, "Report from the Commission to the Council and the European Parliament on Trade and Investment Barriers and Protectionist Trends 1 July 2014 - 31 December 2015." (Brussels: European Commission, 20 juni 2016), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2016/june/tradoc_154665.pdf.
- 29 Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", 181; Ministerie van Veiligheid en Justitie (VenJ), "Naar Een Toekomstbestendige Opsporing En Vervolging Koersdocument.", 2016.
- 30 Zie: de Wijk e.a., "Een kompas voor een wereld in beweging".
- 31 Zie: Stephan De Spiegeleire, "Great Power Assertivitis", HCSS Stratmon 2016 (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 2016), 7, http://hcss.nl/sites/default/files/files/reports/HCSS_Great%20Power%20Assertivitis.pdf.
- 32 Zie: de Wijk e.a., "Een kompas voor een wereld in beweging".
- 33 Ministerie van Buitenlandse Zaken, "Minister Koenders in Ankara kritisch over nasleep mislukte coup", 29 augustus 2016, <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2016/08/29/minister-koenders-in-ankara-kritisch-over-nasleep-mislukte-coup>.
- 34 Rik Kuiper en Natalie Righton, "Turkije publiceert lijst met 'Gülen-organisaties' in Nederland", *De Volkskrant*, 30 augustus 2016, <http://www.volkskrant.nl/binnenland/turkije-publiceert-lijst-met-gulen-organisaties-in-nederland-a4367137/>.
- 35 Scott Gates e.a., "Trends in Armed Conflict, 1946–2014", Conflict Trends (Oslo: Peace Research Institute Oslo,

- 2016), http://file.prio.no/publication_files/prio/Gates,%20Nyg%C3%A5rd,%20Strand,%20Urdal%20-%20Trends%20in%20Armed%20Conflict,%20Conflict%20Trends%201-2016.pdf.
- 36 Aapo Cederberg en Pasi Eronen, "How can Societies be Defended against Hybrid Threats?" (Geneva: Geneva Centre for Security Policy, september 2015), <http://www.gcsp.ch/News-Knowledge/Publications/How-are-Societies-Defended-against-Hybrid-Threats>; Ralph D. Thiele, "Crisis in Ukraine- The emergence of Hybrid Warfare", ISPSW Strategy Series: Focus on Defence and International Security (Berlin: Institut für Strategie-Politik-Sicherheits- und Wirtschaftsberatung, mei 2015).
- 37 Newsroom Office of the Director of National Intelligence, "Joint DHS and ODNI Election Security Statement", *Office of the Director of National Intelligence*, 7 oktober 2016, <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/press-releases/215-press-releases-2016/1423-joint-dhs-odni-election-security-statement>.
- 38 Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, "Jaarverslag 2014" (Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, april 2015), https://www.aivd.nl/binaries/aivd_nl/documenten/jaarverslagen/2015/04/22/jaarverslag-aivd-2014/jaarverslag-aivd-2014.pdf.
- 39 Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, "Jaarverslag 2015" (Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 21 april 2016), <https://www.aivd.nl/publicaties/jaarverslagen/2016/04/21/jaarverslag-aivd-2015>.
- 40 Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, "Jaarverslag 2014".
- 41 Michel Rademaker, Tim Sweijs, en Joris Voorhoeve, "Hoe beschermen wij ons tegen Russische desinformatie?" (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 9 maart 2017), <http://hcsc.nl/report/hoebeschermenwijons-tegen-russische-desinformatie>.
- 42 Ken Plummer, *Sociology: The Basics* (Routledge, 2016), 59–60.
- 43 Credit Suisse Research Institute, "Getting over Globalization" (Credit Suisse AG, januari 2017), <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/csri-getting-over-globalization.pdf>.
- 44 KOF, "KOF Index of Globalization: Detailed Rankings 2016", 2 april 2016, http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/rankings_2016.pdf.
- 45 Ibid.
- 46 Juho Hamari, Mimmi Sjöklint, en Antti Ukkonen, "The sharing economy: Why people participate in collaborative consumption", *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 2015, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/asi.23552/pdf>.
- 47 European Parliament, "Sharing economy: They come in like a wrecking ball", At a glance (European Parliament, april 2016), http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2016/581956/EPRS_ATA%282016%29581956_EN.pdf; European Union Agency for Network and Information Security, "Cyber Security for Smart Cities: An Architecture Model for Public Transport" (ENISA, december 2015), <https://www.enisa.europa.eu/publications/smart-cities-architecture-model>.
- 48 PricewaterhouseCoopers, "The Sharing Economy - Sizing the Revenue Opportunity", 2014, <http://www.pwc.co.uk/issues/megatrends/collisions/sharingeconomy/outlook-for-the-sharing-economy-in-the-uk-2016.html>.
- 49 Brookings Institute, "The Current and Future State of the Sharing Economy." (Brookings Institute, 29 december 2016), <https://www.brookings.edu/research/the-current-and-future-state-of-the-sharing-economy/>.
- 50 Ibid.

- 51 World Economic Forum, "Outlook on the Global Agenda 2015." (Geneva: World Economic Forum, 2015), <http://wef.ch/1yt5TWg>.
- 52 Maarten Goos, Alan Manning, en Anna Salomons, "Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring", *The American Economic Review* 104, nr. 8 (1 augustus 2014): 2509–26, doi:10.1257/aer.104.8.2509; Artur Usanov en Eline Chivot, "The European Labor Market and Technology: Employment, inequality and productivity" (The Hague: The Hague Centre for Strategic Studies and TNO, 2013), 9, http://www.hcss.nl/report/the_european_labor_market_and_technology_1; Deloitte, "De impact van automatisering op de Nederlandse arbeidsmarkt" (Amstelveen: Deloitte, 30 september 2014), 13–24, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/nl/Documents/deloitte-analytics/deloitte-nl-data-analytics-impact-van-automatisering-op-de-nl-arbeidsmarkt.pdf>; Carl Benedikt Frey en Micheal A. Osborne, "The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation", 17 september 2013, 72.
- 53 Nicole Lucas en Lidwien Dobber, "'De ongelijkheid in de wereld neemt af'", *Trouw*, 1 oktober 2016, <https://www.trouw.nl/samenleving/-de-ongelijkheid-in-de-wereld-neemt-af--ab254f77/>.
- 54 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, "Trends & Cijfers 2014", 2014, 13, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/09/02/trends-cijfers-2014-trends>.
- 55 Andries Broek van den e.a., "Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel" (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, februari 2016), https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2016/Niet_buiten_de_burger_rekenen.
- 56 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "Weerbare Vitale Infrastructuur" (Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie, december 2016), 1, https://www.nctv.nl/binaries/Factsheet%20weerbare%20vitale%20infrastructuur_tcm31-234709.pdf.
- 57 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "Nationale Cyber Security Strategie 2", rapport (Den Haag: NCTV, 28 oktober 2013), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/10/28/nationale-cyber-security-strategie-2>.
- 58 Edelman, "Edelman Trust Barometer Global Results", 17 januari 2017, 23, <http://www.edelman.com/global-results/>.
- 59 World Bank, "Education Data" (The World Bank), geraadpleegd 1 maart 2017, <http://data.worldbank.org/topic/education>.
- 60 De grootste verschuiving vond plaats van arm naar laag middeninkomen. Zie hiervoor: Pew Research Center, "World Population by Income", Global Attitudes Project (Pew Research Center, 8 juli 2015), <http://www.pewglobal.org/interactives/global-population-by-income/>; Rakesh Kochhar, "6 Key Takeaways about the World's Emerging Middle Class." (Pew Research Center, 8 juli 2015), <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/07/08/6-key-takeaways-about-the-worlds-emerging-middle-class/>.
- 61 KPMG International, "Future State 2030- The Global Megatrends Shaping Governments" (KPMG, 2014), 18, <http://www.kpmg.com/government>; European Strategy and Policy Analysis System, "Shaping the Future - Thoughts on the Future of Society and Governance" (ESPAS, november 2016), <http://espas.eu/orbis/document/shaping-future-thoughts-future-society-and-governance>.
- 62 European Strategy and Policy Analysis System, "Global Trends to 2030: Can the EU Meet the Challenges Ahead?"

- (Luxembourg: ESPAS, 2015), 14, <http://ec.europa.eu/epsc/sites/epsc/files/espas-report-2015.pdf>; Thomas Piketty, *Capital in the 21st Century* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014).
- 63 World Bank, "World Development Report 2016: Digital Dividends", World Development Report (Washington DC: World Bank Group, mei 2016), <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>; OECD, "An OECD horizon scan of megatrends and technology trends in the context of future research policy" (Copenhagen: Danish Agency for Science, Technology and Innovation, 2016); OECD, "The Productivity-Inclusiveness Nexus", Meeting of the OECD Council at Ministerial Level (Paris: OECD, juni 2016), <https://www.oecd.org/global-forum-productivity/library/The-Productivity-Inclusiveness-Nexus-Preliminary.pdf>.
- 64 European Strategy and Policy Analysis System, "Global Trendometer." (ESPAS, oktober 2016), http://espas.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/EPRS_STU%282016%29573301_EN.pdf.
- 65 World Bank, "World Development Report 2016: Digital Dividends", 9.
- 66 European Strategy and Policy Analysis System, "Global Trends to 2030: Can the EU Meet the Challenges Ahead?"
- 67 OECD, "The Productivity-Inclusiveness Nexus", 15.
- 68 European Strategy and Policy Analysis System, "Global Trends to 2030: Can the EU Meet the Challenges Ahead?", 13.
- 69 In Syrië verschijnen bijvoorbeeld regelmatig video's van bombardementen en mensenrechtenschendingen, maar ook in Myanmar, een land waar mensenrechtenorganisaties en media actief worden geweerd en elke vorm van machtsmisbruik wordt ontkent, heeft de verspreiding van videomateriaal geleid tot politionele actie tegen de daders. Human Rights Data Analysis Group, "Syria", *HRDAG*, 2 maart 2017, <http://hrdag.org/syria/>; BBC News, "Myanmar Detains Police Officers over Rohingya Beating Video", *BBC News*, 2 januari 2017, sec. Asia, <http://www.bbc.com/news/world-asia-38487067>.
- 70 World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2016" (Geneva: World Economic Forum, 2016), 7, <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/the-global-gender-gap-report-2016/>.
- 71 *Ibid.*, 30.
- 72 Inter-Parliamentary Union, "Women in Parliaments: World and Regional Averages", Inter-Parliamentary Union, (1 januari 2017), <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>.
- 73 World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2016", 38.
- 74 Waar 'negatieve vrede' refereert aan een afwezigheid van (angst voor) geweld, refereert 'positieve vrede' aan een toestand waarin attitudes, instituties en structuren de structurele oorzaken van geweld wegnemen. Institute for Economics & Peace, "Positive Peace Report 2015" (Institute for Economics & Peace, oktober 2015), 8, <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/10/Positive-Peace-Report-2015.pdf>.
- 75 Institute for Comparative Survey Research, "World Values Survey" (Vienna: Institute for Comparative Survey Research, 2015), <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>; World Economic Forum, "The Global Gender Gap Report 2016".
- 76 European Strategy and Policy Analysis System, "Global Trends to 2030: Can the EU Meet the Challenges Ahead?"
- 77 Klaus Schwab, *The Fourth Industrial Revolution* (London: Penguin, 2017), 6-9; Klaus Schwab, "The Fourth Industrial Revolution: what it means and how to respond", *World Economic Forum*, 14 januari 2016, <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>.

- 78 Ook wel bekend als een "cyber physical system". Zie hierover: Department of Homeland Security, "Cyber Physical Systems Security", *Department of Homeland Security*, 2016, <https://www.dhs.gov/science-and-technology/csd-cpssec>.
- 79 Ibid.
- 80 Bijvoorbeeld zogenaamde "dual-use" technologieën zoals drones die voor militair en civiel gebruik zouden kunnen zijn. Zie: Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016". Of "general purpose" technologieën, zoals AI, die niet gelimiteerd zijn tot een sector. Zie hierover bijvoorbeeld Erik Brynjolfsson en Andrew McAfee, *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies* (Istanbul: W. W. Norton & Company, 2014), 76.
- 81 Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", 185.
- 82 Morgan Stanley, "Internet, Lodging, Leisure and Hotels- Global Insight: Who Will Airbnb Hurt More - Hotels or OTAs?" (Morgan Stanley, november 2015); Renate van der Zee, "The 'Airbnb Effect': Is It Real, and What Is It Doing to a City like Amsterdam?", *The Guardian*, 6 oktober 2016, sec. Cities, <https://www.theguardian.com/cities/2016/oct/06/the-airbnb-effect-amsterdam-fairbnb-property-prices-communities>.
- 83 Zie bijvoorbeeld: Heleen van Lier, "Een drone voor iedereen? 'GoPro's gaan vliegen'", *Volkskrant*, 26 november 2014, <http://www.volkskrant.nl/media/een-drone-voor-iedereen-gopro-s-gaan-vliegen-a3799053/>.
- 84 BBC News, "Drones Seized over HMP Pentonville Carrying Drugs and Phones", *BBC News*, 22 augustus 2016, sec. London, <http://www.bbc.com/news/uk-england-london-37152665>; Alice Ross, "Conference Studies Security Threats Posed by Consumer Drones", *The Guardian*, 8 december 2016, sec. Technology, <https://www.theguardian.com/technology/2016/dec/08/countering-drones-conference-studies-security-threats-airports-prisons>.
- 85 George Leopold, "Mosul battle fuels anti-drone development -", *Defense Systems*, 23 februari 2017, <https://defensesystems.com/articles/2017/02/23/leopoldisidrone.aspx>.
- 86 IHS voorspelt dat het aantal IoT aangesloten apparaten wereldwijd zal toenemen van 17.68 miljard in 2016, tot 75.44 miljard in 2025. In de afgelopen twee jaar is er al meer data gegenereerd dan ooit tevoren en naar verwachting zal de hoeveelheid data in 2020 verder toenemen tot ruim 15 zettabyte per jaar. IHS Markit, "IoT Platforms - Enabling the Internet of Things", Complimentary White Paper (IHS Markit, april 2016), <https://www.ihs.com/Info/0416/internet-of-things.html>; Cisco, "Global Cloud Index: Forecast and Methodology, 2015–2020", 2016, 24, <https://www.cisco.com/c/dam/en/us/solutions/collateral/service-provider/global-cloud-index-gci/white-paper-c11-738085.pdf>.
- 87 Zo lanceerde Samsung een "smart" koelkast waar niet alleen boodschappen op besteld en gemonitord kunnen worden maar ook uiteenlopende "entertainment" functies beschikbaar zijn. Samsung, "Family Hub Refrigerator", *Samsung*, 19 januari 2017, <http://www.samsung.com/us/explore/family-hub-refrigerator/>.
- 88 Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", 185; European Union Agency for Network and Information Security, "Cyber Security for Smart Cities: An Architecture Model for Public Transport".
- 89 Consuwijzer, "De slimme meter", *Consuwijzer*, 21 februari 2017, <https://www.consuwijzer.nl/energie/energiemeter/de-slimme-meter>.
- 90 Technavio, "Global Smart Wearable Fitness and Sports Devices and Services Market 2016-2020" (Technavio, 16 augustus 2016), <http://www.technavio.com/report/global-machine-machine-m2m-and-connected-devices-smart>

wearable-fitness-and-sports-devices.

- 91 World Economic Forum en Accenture, "Industrial Internet of Things: Unleashing the Potential of Connected Products and Services" (Geneva: World Economic Forum and Accenture, 2016), <http://reports.weforum.org/industrial-internet-of-things/executive-summary/>.
- 92 Ibid.
- 93 Peter Vermeulen, "Internet of Things Survey: Nederland 2016. Onderzoekspaper, in opdracht van: Sogeti Nederland" (PB7, 21 januari 2016), <https://www.logistiekprofs.nl/uploads/content/logistiekprofs/file/Onderzoek-Hoe-ver-is-Nederland-met-IoT-2016.pdf>.
- 94 Zie hierover bijvoorbeeld het 2017 Deloitte TMT rapport dat verwacht dat 40% van alle smartphones biometrische identificatie zal hebben in ontwikkelde landen aan het eind van 2017. Deloitte, "Technology Media and Telecommunications Predictions 2017", *Deloitte*, 2017, <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/tmt-predictions.html>.
- 95 Zie bijvoorbeeld: Hendrik Dietz, "Towards applications for DNA nanotechnology- more bricks to build with", *ChemBioChem* 17 (2016): 1046–47.
- 96 Hyun-Wook Kang e.a., "A 3D Bioprinting System to Produce Human-Scale Tissue Constructs with Structural Integrity", *Nature Biotechnology* 34, nr. 3 (februari 2016): 312–19, doi:10.1038/nbt.3413.
- 97 IHS Markit, "IoT Platforms - Enabling the Internet of Things".
- 98 IBM, *A World with IBM Watson*, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=PujCkDAXji8>; Mark Hendrikman, "Watson-AI van IBM Komt Tot Kankerdiagnose Terwijl Artsen Onzeker Waren", *Tweakers*, 7 augustus 2016, <https://tweakers.net/nieuws/114365/watson-ai-van-ibm-komt-tot-kankerdiagnose-terwijl-artsen-onzeker-waren.html>.
- 99 IBM, "IBM Watson Commerce", *IBM Watson Commerce*, 24 oktober 2016, <https://www.ibm.com/watson/commerce/>.
- 100 David Gunning, "Explainable Artificial Intelligence", *Defense Advanced Research Projects Agency*, 2016, <http://www.darpa.mil/program/explainable-artificial-intelligence>.; Speech van Dr. William Roper, Director of the Strategic Capabilities Office, Department of Defense, United States of America op de Future Force Conference, zie: Ministerie van Defensie, *Future Force Conference 2017 William Roper*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=x2lm6UrKAw0&feature=youtu.be>.
- 101 Ajay Agrawal, Joshua Gans, en Avi Goldfarb, "The simple economics of machine intelligence", *Harvard Business Review*, 17 november 2016, <https://hbr.org/2016/11/the-simple-economics-of-machine-intelligence>.
- 102 Bijvoorbeeld Dr. William Roper, Director of the Strategic Capabilities Office, Department of Defense, United States of America. Ministerie van Defensie, *Future Force Conference 2017 William Roper*.
- 103 Klint Finley, "Quantum Computing Is Real, and D-Wave Just Open-Sourced It", *WIRED*, 11 januari 2017, <https://www.wired.com/2017/01/d-wave-turns-open-source-democratize-quantum-computing/>; Nan-Hie In, "A Quantum Computing-Dominated World Is Coming In Less Than 10 Years, Says CEO Of Acronis", *Forbes*, 15 augustus 2016, <http://www.forbes.com/sites/nanhiein/2016/08/15/a-quantum-computing-dominated-world-is-coming-in-less-than-10-years-says-ceo-of-acronis/>.
- 104 Zie hierover bijvoorbeeld: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, "Bereid u voor op de komst van de

- quantumcomputer”, publicatie, *AIVD*, (13 april 2015), <https://www.aivd.nl/publicaties/publicaties/2015/04/15/bereid-u-voor-op-de-komst-van-de-quantum-computer>; Nicole Kobie, “The Quantum Clock Is Ticking on Encryption – and Your Data Is under Threat”, *WIRED UK*, 4 oktober 2016, <http://www.wired.co.uk/article/quantum-computers-quantum-security-encryption>.
- 105 Zie hierover bijvoorbeeld: John Thornhill, “Bold Claims for AI Are Hard to Compute for Economists”, *Financial Times*, 20 februari 2017, <https://www.ft.com/content/e944efa8-f74a-11e6-bd4e-68d53499ed71>.
- 106 Zie: <https://www.theguardian.com/technology/2017/may/07/the-great-british-brexite-robbery-hijacked-democracy>
- 107 China lanceerde bijvoorbeeld mid-2016 een quantum satelliet met als doel communicatie met quantum encryptie te versleutelen. Amy Wilson, “China’s Latest Leap Forward Isn’t Just Great—It’s Quantum”, *Wals Street Journal Custom Studios*, 30 augustus 2016, <http://sponsoredcontent.wsj.com/pwc/broader-perspectives/chinas-latest-leap-forward-isnt-just-great-its-quantum/>.
- 108 Een voorbeeld van een dergelijk voorstel is komt van Franse presidentskandidaat Hamon die het belastingstelsel wil hervormen en inrichten op waardetoevoeging in plaats van loonbelasting, om zo de opmars van robotica en het verlies van banen in te tomen. Zie hierover: FT View, “Robot tax, odd as it sounds, has some logic”, *Financial Times*, 20 februari 2017, <https://www.ft.com/content/cfa047f8-f77e-11e6-bd4e-68d53499ed71>; World Economic Forum, “The global risks report 2017” (Geneva: World Economic Forum, 2017), http://www3.weforum.org/docs/GRR17_Report_web.pdf.
- 109 Jean Burgess, Alice E. Marwick, en Thomas Poell, red., *The SAGE Handbook of Social Media*, 1 edition (Los Angeles: SAGE Publications Ltd, 2017).
- 110 United Nations Population Fund, “World Population Trends”, *UNFPA*, 21 februari 2017, <http://www.unfpa.org/world-population-trends>.
- 111 United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, “World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables.”, Working Paper (New York: United Nations, 2015), 1–2, https://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf.
- 112 *Ibid.*, 1.
- 113 Chloe Mulderig, “An Uncertain Future: Youth Frustration and the Arab Spring” (Boston, Massachusetts: Boston University Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer Range Future, 2013), <http://www.bu.edu/pardee/files/2013/04/Pardee-Paper-16.pdf>.
- 114 Max Roser en Esteban Ortiz-Ospina, “World Population Growth”, *Our World In Data*, 20 februari 2017, <https://ourworldindata.org/world-population-growth/>.
- 115 Paola Subacchi, “How Can Italy Reverse Its Brain Drain?”, *World Economic Forum*, 1 april 2016, <https://www.weforum.org/agenda/2016/04/how-can-italy-reverse-its-brain-drain/>.
- 116 Munich Security Conference, “Munich security report 2017. Post-Truth, Post-West, Post-Order”, 46.
- 117 UNHCR, “Refugees from Syria: Lebanon- Situations” (UNHCR, maart 2015), 2.
- 118 UNHCR, “Global Trends Forced Displacement in 2015” (Geneva: UNHCR, juni 2016), <https://s3.amazonaws.com/unhcrsharedmedia/2016/2016-06-20-global-trends/2016-06-14-Global-Trends-2015.pdf>.
- 119 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, “Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 43” (Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, 14 november 2016), 5–7, <https://www.nctv.nl/>

- onderwerpen_a_z/dtn/index.aspx; Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016".
- 120 UNHCR, "Global Trends Forced Displacement in 2015", 8.
- 121 United Nations, "World Urbanization Prospects" (Geneva: United Nations, 2014), <https://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files/WUP2014-Highlights.pdf>.
- 122 Niels Kooiman e.a., "Regionale prognose 2016-2040" (Den Haag: PBL & CPB, 2016), <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/37/pbl-cbs-regionale-prognose-2016-2040>; Lenny Stoeldraijer, Coen van Duin, en Corina Huisman, "Kernprognose 2016–2060" (Den Haag: CBS, 2017), <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/50/kernprognose-2016-2060>.
- 123 Stoeldraijer, Duin, en Huisman, "Kernprognose 2016–2060".
- 124 Kooiman e.a., "Regionale prognose 2016-2040".
- 125 Ibid.
- 126 Ibid., 5.
- 127 Léon Groenemeijer, "Bevolkingsgroei in Steden" (Delft: ABF Research, 2014), <http://agendastad.nl/wp-content/uploads/2015/02/ABF-Bevolkingsontwikkeling-Steden-definitief.pdf>.
- 128 Lonneke van Oirschot, Jeroen Slot, en Emmie van Oirschot, "Voorspellers van vertrouwen in de buurt - Sociale cohesie in Amsterdam", *Mens en maatschappij* 86, nr. 1 (2011): 66–87; Sweijjs e.a., "Naar een visie op Amsterdamse stedelijke veiligheid".
- 129 Kooiman e.a., "Regionale prognose 2016-2040", 14.
- 130 Ibid., 15.
- 131 Ibid., 24–25.
- 132 Zie ook: United Nations, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", 2015, <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
- 133 Michael Werz en Max Hoffman, "Europe's Twenty-First Century Challenge: Climate Change, Migration and Security", *European View* 15, nr. 1 (1 juni 2016): 145–54, doi:10.1007/s12290-016-0385-7; Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016".
- 134 Werz en Hoffman, "Europe's Twenty-First Century Challenge"; Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", 178.
- 135 Voor meer over de relatie tussen klimaatverandering, conflict en economische druk zie: Michel Rademaker e.a., "Economics of Planetary Security" (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies and Clingendael, 2016), <https://www.planetarysecurityinitiative.org/news/economics-planetary-security>.
- 136 Munich Security Conference, "Munich security report 2017. Post-Truth, Post-West, Post-Order", 46.
- 137 The Hague Centre for Strategic Studies, "Climate Change Vulnerability Monitor", 2017, <http://projects.hcss.nl/monitor/70/>.
- 138 UNFCCC, "Adoption of the Paris Agreement" (Paris: UNFCCC, 12 december 2015), <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>.
- 139 Zie bijvoorbeeld: Rademaker e.a., "Economics of Planetary Security".
- 140 Marjolein de Ridder e.a., "The Global Resource Nexus" (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies & TNO, 2014), http://www.hcss.nl/report/the_global_resource_nexus_1; Donald Mitchell, "A Note on Rising Food

- Prices" (The World Bank Development Prospects Group, juli 2008), <http://documents.worldbank.org/curated/en/229961468140943023/pdf/WP4682.pdf>.
- 141 European Strategy and Policy Analysis System, "Global Trends to 2030: Can the EU Meet the Challenges Ahead?"
- 142 Zie hierover bijvoorbeeld: Ridder e.a., "The Global Resource Nexus"; Rademaker e.a., "Economics of Planetary Security".
- 143 Zie The Hague Centre for Strategic Studies, "Drivers of Vulnerability Monitor", 2017, <http://projects.hcss.nl/monitor/86/>.
- 144 Maplecroft, "Climate change and environmental risk atlas 2015" (London: Maplecroft, 2014), <https://maplecroft.com/portfolio/new-analysis/2014/10/29/climate-change-and-lack-food-security-multiply-risks-conflict-and-civil-unrest-32-countries-maplecroft/>.
- 145 Malin Mobjörk en Sebastian Baalen van, "Climate change and violent conflict in East Africa- implications for policy", Policy Brief (Stockholm: International Peace Research Institute (SIPRI), april 2016), <https://www.sipri.org/sites/default/files/Policy-brief,-Climate-change-and-violent-conflict,-April-2016.pdf>; "A New Climate for Peace: Taking Action on Climate and Fragility Risks", G7 Report (adelphi, International Alert, Woodrow Wilson International Center for Scholars, European Union Institute for Security Studies, 2015), <https://www.newclimateforpeace.org/>; Roebym Anders, Marjan Minnesma, en Pier Vellinga, "Het klimaat maakt de regio alleen maar explosiever", *NRC*, 5 oktober 2015, <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/10/05/het-klimaat-maakt-de-regio-alleen-maar-explosiever-1541957-a648032>.
- 146 Zie hierover bijvoorbeeld: World Economic Forum, "The Global Risks Report 2016", Insight Report (Geneva: World Economic Forum, 2016), <http://www3.weforum.org/docs/Media/TheGlobalRisksReport2016.pdf>; Oliver Milman, "Military Experts Say Climate Change Poses 'Significant Risk' to Security", 14 september 2016, sec. Environment, <https://www.theguardian.com/environment/2016/sep/14/military-experts-climate-change-significant-security-risk>; Rademaker e.a., "Economics of Planetary Security".
- 147 Sijbren de Jong e.a., "The Geopolitical Impact of Climate Mitigation Policies" (The Hague: The Hague Centre for Strategic Studies, TBE 2017); Rademaker e.a., "Economics of Planetary Security".
- 148 Arabella Advisors, "The Global Fossil Fuel Divestment and Clean Energy Investment Movement" (DivestInvest, december 2016), <http://divestinvest.org/wp-content/uploads/2016/12/Global-Divestment-Report-2016-Final-12.9.pdf>; Frankfurt School FS-UNEP Collaborating Centre for Climate & Sustainable Energy Finance, "Global Trends in Renewable Energy Investment 2016" (Frankfurt: Frankfurt School FS-UNEP Collaborating Centre for Climate & Sustainable Energy Finance, maart 2016), <http://fs-unep-centre.org/publications/global-trends-renewable-energy-investment-2016>.
- 149 de Jong e.a., "The Geopolitical Impact of Climate Mitigation Policies"; Tim Buckley en Simon Nicholas, "China's Global Renewable Energy Expansion" (Institute for Energy Economics and Financial Analysis, januari 2017), http://ieefa.org/wp-content/uploads/2017/01/Chinas-Global-Renewable-Energy-Expansion_January-2017.pdf.
- 150 Bloomberg, "Clean Energy Investment", *Bloomberg Bcause*, 2016, Sustainable Business & Finance editie, <https://www.bloomberg.com/bcause/global-investment-in-clean-energy-increased-to-329-billion-in-2015>.
- 151 Buckley en Nicholas, "China's Global Renewable Energy Expansion"; Frankfurt School FS-UNEP Collaborating Centre for Climate & Sustainable Energy Finance, "Global Trends in Renewable Energy Investment 2016".

- 152 Andrea Genovese e.a., "Sustainable Supply Chain Management and the Transition towards a Circular Economy: Evidence and Some Applications", *Omega* 66, Part B (januari 2017): 344–57, doi:10.1016/j.omega.2015.05.015; K Winans, A. Kendall, en H. Deng, "The History and Current Applications of the Circular Economy Concept", *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 68, nr. 1 (februari 2017): 825–33; McKinsey & Company, "Europe's circular-economy opportunity" (McKinsey, september 2015), <http://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability-and-resource-productivity/our-insights/europes-circular-economy-opportunity>.
- 153 Een direct "fatale ziekte is bijvoorbeeld een hartinfarct. Zie: World Health Organization, "Factsheet Depression", *WHO*, februari 2017, 13, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs369/en/>.
- 154 OECD, "Sick on the Job? Myths and Realities about Mental Health and Work", *Mental Health and Work* (Paris: OECD Publishing, 2012), http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/mental-health-and-work_9789264124523-en.
- 155 Nederlands Instituut van Psychologen, "Inzetten Basisartsen Bij Herkeuring Arbeidsongeschikten Geen Oplossing", *NIP*, 23 mei 2016, <https://www.psynip.nl/actueel/nieuws/2016/inzetten-basisartsen-herkeuring-arbeidsongeschikten-geen-oplossing/>.
- 156 TNO, "Factsheet Werkstress", *Monitor Arbeid* (TNO, 11 november 2015), <http://www.monitorarbeid.tno.nl/publicaties/factsheet-werkstress>.
- 157 Ibid.
- 158 OECD, "Sick on the Job?"
- 159 Irene Houtman en Ernest de Vroome, "Jongeren, Werkstress en Flexibele Arbeidscontracten", *Monitor Arbeid* (TNO, 6 november 2015), http://www.monitorarbeid.tno.nl/dynamics/modules/SPUB0102/view.php?pub_Id=100346&att_Id=4911.
- 160 Te doen gebruikelijk in trend- en ontwikkelingsstudies is daar dan een acroniem voor te hanteren. In dit geval zou dat PESTDD zijn. In dit hoofdstuk is de gangbare E van ecologie vervangen door de D van duurzaamheid. Hiermee wordt een hogere graad van abstractie bereikt, immers: ecologische ontwikkelingen zouden gezien kunnen worden als middel om het doel duurzaamheid te bereiken.
- 161 Binnen de politiek wordt in het kader van het Strategisch Beleidsplan Operatiën gewerkt volgens het STEEPLE-acroniem. De laatste "E" staat voor ethiek.
- 162 Er is sprake van wickedness. De wickedness van de trends en ontwikkelingen impliceert dat duiding cognitief onzeker is en normatief niet eensluidend.
- 163 Trouw verwijst naar een te publiceren rapport, waarin de Erasmus Universiteit onderzoek heeft verricht naar de reputatie van en het vertrouwen in verschillende instituties. Zie: Han Koch, "Reputatie politiek kan tegen een stootje", *Trouw*, 20 mei 2016, <https://www.trouw.nl/home/reputatie-politiek-kan-tegen-een-stootje-ac032589/>.
- 164 Ibid.
- 165 Crawford, "Networked Governance and the Post-Regulatory State? Steering, Rowing and Anchoring the Provision of Policing and Security".
- 166 Bezuinigingen van de afgelopen jaren op de zorg, het onderwijs en welzijn heeft tot gevolg dat mensen zich meer in de openbare ruimte begeven en bepaalde (overheids-) taken overnemen. Een voorbeeld is de zorg, waar in de komende jaren er steeds grotere nadruk op zelfredzaamheid en mantelzorg zal komen te liggen. Zie: Leontine

- Treur, "Vooruitblik Vergrijzing En Mantelzorg: Wie Is de Mantelzorger van de Toekomst?" (Rabobank, 19 januari 2016), <https://economie.rabobank.com/publicaties/2016/januari/vooruitblik-vergrijzing-en-mantelzorg-wie-is-de-mantelzorger-van-de-toekomst/>.
- 167 Marco van der Land, Bas van Stokkom, en Hans Boutellier, "Burgers in Veiligheid: Een inventarisatie van burgerparticipatie op het domein van sociale veiligheid" (Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 2014), https://www.wodc.nl/binaries/2336-volledige-tekst_tcm28-73044.pdf.; Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, en Paul Dekker, "Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie" (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 26 maart 2014), https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/Burgermacht_op_eigen_kracht.
- 168 van Houwelingen, Boele, en Dekker, "Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie". https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/Burgermacht_op_eigen_kracht.
- 169 Aandacht voor Iedereen, "Eigen regie zorgvrager vraagt om burgerparticipatie in sociale teams", *Aandacht voor Iedereen*, 9 december 2015, <http://www.aandachtvooriedereen.nl/aandacht-voor-iedereen/eigen-regie-zorgvrager-vraagt-om-burgerparticipatie-in-sociale-teams-4417.html>; Treur, "Vooruitblik vergrijzing en mantelzorg".
- 170 F.G. van Deursen, "De Planningscultuur Bij Binnenstedelijke Gebiedsontwikkeling. Publiek-Private Rolverdeling in Een Veranderende Realiteit" (Nijmegen: Radboud Universiteit, 2016), <http://theses.uibn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/3417/Master%20Thesis%20Thijs%20van%20Deursen%20-%20Publiek-private%20rolverdeling%20in%20een%20veranderende%20realiteit%20-%20s4140117%20%281%29.pdf?sequence=1>.; Ministerie van Algemene Zaken, "PPS-projecten - Publiek-Private Samenwerking (PPS) bij het Rijk", *Rijksoverheid*, 16 januari 2017, <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/publiek-private-samenwerking-pps-bij-het-rijk/inhoud/wat-is-dbfmo-of-dbfmo/pps-projecten>.
- 171 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "Nationale Cyber Security Strategie 2".
- 172 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "Weerbare Vitale Infrastructuur", 1.
- 173 Crawford, "Networked Governance and the Post-Regulatory State? Steering, Rowing and Anchoring the Provision of Policing and Security"; Manuel Castells, *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture*, 2de ed. (Chichester, West Sussex, UK: John Wiley & Sons, 2010).
- 174 Europol, "Information Sharing on Counter Terrorism in the EU Has Reached an All-Time High", Press statement, *Europol*, (30 januari 2017), <https://www.europol.europa.eu/newsroom/news/information-sharing-counter-terrorism-in-eu-has-reached-all-time-high>.
- 175 Civiele crowd-based modellen zijn modellen waarbij projecten deels door burgers en deels (direct of indirect) door de overheid worden gefinancierd. Zie Alexandra Stiver e.a., "Civic Crowdfunding Research: Challenges, Opportunities, and Future Agenda", *New Media & Society* 17, nr. 2 (1 februari 2015): 2, doi:10.1177/1461444814558914; Rodrigo Davies, "Civic Crowdfunding: Participatory Communities, Entrepreneurs and the Political Economy of Place", MSc Thesis (Cambridge, MA: Massachusetts Institute of Technology, 9 mei 2014), 2, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2434615.
- 176 Karish Manchanda en Pushkala Muralidharan, "Crowdfunding: a new paradigm in start-up financing", *Global Conference on Business and Finance Proceedings* 9, nr. 1 (2014): 369–74; Davies, "Civic Crowdfunding:

Participatory Communities, Entrepreneurs and the Political Economy of Place”.

- 177 European Strategy and Policy Analysis System, “Shaping the Future - Thoughts on the Future of Society and Governance”, 17.
- 178 Zie bijvoorbeeld: Kickstarter PBC, “Kickstarter”, *Kickstarter*, 16 januari 2017, <https://www.kickstarter.com/>; Stiver e.a., “Civic Crowdfunding Research”; Manchanda en Muralidharan, “Crowdfunding: a new paradigm in start-up financing”; Castells, *The Rise of the Network Society*, Tom Christensen en Per Laegreid, “Organizational Innovations and Multiple Forms of Accountability in the Post-New Public Management Era”, in *Enhancing Public Innovation by Transforming Public Governance*, bewerkt door Jacob Torfing en Peter Triantafillou (Cambridge UK: Cambridge University Press, 2016), 290–310; Adam Edwards, “Multi-Centred Governance and Circuits of Power in Liberal Modes of Security”, *Global Crime* 17, nr. 3–4 (1 oktober 2016): 240–63, doi:10.1080/17440572.2016.1179629.
- 179 Mike Isaac, “Facebook Said to Create Censorship Tool to Get Back Into China”, *The New York Times*, 22 november 2016, <https://www.nytimes.com/2016/11/22/technology/facebook-censorship-tool-china.html>.
- 180 Ministerie van Economische Zaken, “Consultatie Wet ongewenste zeggenschap telecommunicatie”, 16 februari 2017, <https://www.internetconsultatie.nl/telecommunicatie>; Ministerie van Economische Zaken, “Beantwoording vragen over de berichten ‘Bod Unilever van baan’ en ‘De drie meedogenloze saneerders uit Brazilië’”, 21 maart 2017.
- 181 Sociaal Cultureel Planbureau, “Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2017 | 1” (Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2017), 1.
- 182 Ibid., 9.
- 183 Ibid.
- 184 Edelman, “2017 Edelman Trust Barometer”, *Edelman*, 16 februari 2017, 12–23, <http://www.edelman.com/trust2017/>; Matthew Harrington, “For the First Time in 17 Years, People’s Trust Declined in Every Kind of Institution We Asked About”, *Harvard Business Review*, 16 januari 2017, <https://hbr.org/2017/01/survey-peoples-trust-has-declined-in-business-media-government-and-ngos>.
- 185 Ipsos, “Het Radiodebat-Onderzoek.” (Den Haag: Ipsos, 21 februari 2017), 7, http://content1b.omroep.nl/urishieldv2/127m36c2f996153f5fd50058b03efc000000.b19dc177f71cf1deb444afc7164a4de2/nos/docs/240217_ipsosonderzoek.pdf.
- 186 Jonathan Polk e.a., “Explaining the Saliency of Anti-Elitism and Reducing Political Corruption for Political Parties in Europe with the 2014 Chapel Hill Expert Survey Data”, *Research & Politics* 4, nr. 1 (1 januari 2017), doi:10.1177/2053168016686915; Paolo Gerbaudo, “The Indignant Citizen: Anti-Austerity Movements in Southern Europe and the Anti-Oligarchic Reclaiming of Citizenship”, *Social Movement Studies* 16, nr. 1 (2 januari 2017): 36–50, doi:10.1080/14742837.2016.1194749; Matthijs Rooduijn, “The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator”, *Government and Opposition* 49, nr. 4 (2014): 572–98, doi:10.1017/gov.2013.30.
- 187 Gerbaudo, “The Indignant Citizen”.
- 188 Rooduijn, “The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator”, 588–90.
- 189 Sociaal Cultureel Planbureau, “Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2017 | 1”, 9.
- 190 Brendan Richardson, “Corbynmania: Citizen-Consumers and the Case for an Alternative Political

- Marketing", *Journal of Customer Behaviour* 15, nr. 3 (1 november 2016): 283–97, doi:10.1362/147539216X14594362874018; Maggy Lee, Karen Joe Laidler, en Choon-Piew Pow, "Consuming Private Security: Consumer Citizenship and Defensive Urbanism in Singapore", *Theoretical Criminology* 17, nr. 2 (1 mei 2013): 191, doi:10.1177/1362480612472782; Jonathan M. Barrett, "Applying the Model of the Citizen-Consumer to Taxpayers", SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY: Social Science Research Network, 1 januari 2016), <https://papers.ssrn.com/abstract=2840578>.
- 191 Lucia Zedner, "Pre-Crime and Post-Criminology?", *Theoretical Criminology* 11, nr. 2 (2007): 261–81; Lee, Laidler, en Pow, "Consuming Private Security".
- 192 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), "Rijksbrede Trendverkenning. Strategieeraad Rijksbreed", 2013, 34.
- 193 Hoewel deelname op vrijwillige basis plaatsvond, kon er als een verzoek niet door een bedrijf werd ingewilligd, een gerechtelijk bevel afgegeven worden. Ministerie van Economische Zaken, "Gedragscode Notice-and-Take-Down" (Rijksoverheid, 9 oktober 2008), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2008/10/09/gedragscode-notice-and-take-down>.
- 194 Lizette Pelikaan en Tom Kleijn, "'Aanpak Jihadisme Op Internet Faalt'", *NOS*, 5 juni 2015, <http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2039708-aanpak-jihadisme-op-internet-faalt.html>.
- 195 Raad voor het Openbaar Bestuur, "Democratische legitimiteit van samenwerkingsverbanden" (Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur, 20 januari 2015), http://www.rob-rfv.nl/rob/publicaties_rob/publicatie_rob/207/Democratische+legitimiteit+van+samenwerkingsverbanden.
- 196 van der Land, van Stokkom, en Boutellier, "Burgers in Veiligheid: Een inventarisatie van burgerparticipatie op het domein van sociale veiligheid".
- 197 Ronald van Steden en Rick Sarre, "The Growth of Privatized Policing: Some Cross-national Data and Comparisons", *International Journal of comparative and applied criminal justice* 31, nr. 1 (2007): 51–71.
- 198 J. de Waard en Ronald van Steden, "De opmars van de private veiligheidszorg: een nationaal en internationaal perspectief", *Justitiële verkenningen* 38, nr. 8 (2012): 19, <http://dare.uvu.nl/handle/1871/39410>.
- 199 The Hague Security Delta, "Nationale Innovatieagenda Veiligheid 2015: Publiek-privaat innoveren voor veiligheid en welvaart" (Den Haag: The Hague Security Delta, 26 november 2014), 7, https://www.thehaguesecuritydelta.com/images/NIIV_FINAL.pdf.
- 200 Ibid., 15.
- 201 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), "Rijksbrede Trendverkenning. Strategieeraad Rijksbreed", 2013, 23, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/06/17/rijksbrede-trendverkenning>.
- 202 Sociaal en Cultureel Planbureau, "Strategische koers 2015-2020 & Werkprogramma 2015" (Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015), <https://www.scp.nl/Organisatie/Werkprogramma>.
- 203 Sanne Arends e.a., "Rapport Metatrends: fundamentele ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving 1976-2005" (Den Haag: Nationaal Archief, 2014), 6–11, http://www.nationaalarchief.nl/sites/default/files/docs/20141021_rapport_metatrends_def_opmaak_2a.pdf.
- 204 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, "k3nn15 4g3nd4: Strategische Kennisagenda 2020",

- 2012, <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2012/01/31/strategische-kennisagenda-vws-2020/kennisagenda-vws.pdf>; J. Helsloot, J. Groenendaal, en E.C. Warners, "politie in de Netwerksamenleving", 2012, <http://crisislab.nl/wordpress/wp-content/uploads/politie-in-de-netwerksamenleving1.pdf>; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), "Rijksbrede Trendverkenning. Strategieeraad Rijksbreed", 2013, 23.
- 205 Sociaal en Cultureel Planbureau, "Actuele Maatschappelijke Ontwikkelingen", 2010, 30.
- 206 National Intelligence Council, "Global Trends 2030: Alternative Worlds", 15.
- 207 Sociaal Cultureel Planbureau, "Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2017 I 1", 16.
- 208 Ibid.
- 209 Centraal Bureau voor de Statistiek, "Sociale samenhang 2015. Wat ons bindt en verdeelt" (Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, 5 november 2015), <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2015/45/sociale-samenhang-2015-wat-ons-bindt-en-verdeelt>.
- 210 Sociaal Cultureel Planbureau, "Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2017 I 1", 31.
- 211 Commissie "Project X" Haren, "Twee werelden: hoofdrapport commissie 'Project X' Haren" (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 8 maart 2013), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2013/03/08/twee-werelden-hoofdrapport-commissie-project-x-haren>.
- 212 D. Wienke en O. Ramadan, "Polarisatie en radicalisering bij jongeren" (Nederlands Jeugdinstituut, 2011), 2, <http://www.nji.nl/nl/Publicaties/NJi-Publicaties/Polarisatie-en-radicalisering-bij-jongeren.html>; Allard R. Feddes, Lars Nickelson, en Bertjan Doosje, "Triggerfactoren in het radicaliseringsproces" (Expertise-unit Sociale Stabiliteit | Universiteit van Amsterdam, september 2015), 12–13, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/10/12/triggerfactoren-in-het-radicaliseringsproces>; M. Zannoni, B.J. Naaijens, en S.D. Schaap, "Tussen Feiten, Beelden En Gevoelens. Verslag van Een Verkennend Onderzoek Naar Polarisatie En Radicalisering in Zes Gemeenten in Het politiedistrict Breda" (COT, 1 oktober 2006), 3, <http://217.26.122.24/documentatie/onderzoeken/tussen-feiten-beelden-en-gevoelens>.
- 213 Reinier Bergema en Sander Koudijs, "Nederlandse jihadisten in Syrië en Irak: een analyse", *Internationale Spectator*, 23 december 2015, http://www.internationalespectator.nl/pub/2015/10/nederlandse_jihadisten_in_syrie_en_irak/; Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, "Transformatie van het Jihadisme in Nederland: Zwermdynamiek en nieuwe slagkracht" (AIVD, juni 2014), 31–32, https://www.aivd.nl/binaries/aivd_nl/documenten/publicaties/2014/06/30/transformatie-van-het-jihadisme-in-nederland/Transformatie+jihadisme+in+nederland+20140630.pdf.
- 214 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "DTN 43", 6–7.
- 215 van der Land, van Stokkom, en Boutellier, "Burgers in Veiligheid: Een inventarisatie van burgerparticipatie op het domein van sociale veiligheid".
- 216 Han Koch, "Buurtpreventie mag, maar het moet geen Wilde Westen worden", *Trouw*, 3 maart 2017, <https://www.trouw.nl/samenleving/buurtpreventie-mag-maar-het-moet-geen-wilde-westen-words-a223eba7/>.
- 217 Amber Alert, "4e kwartaal 2016, Statistieken & Resultaten", 8 maart 2017, https://d11vk4bd1zslgk.cloudfront.net/wp-content/uploads/2017/02/2016_Q4_infographic_AANL.pdf.
- 218 Koch, "Buurtpreventie mag, maar het moet geen Wilde Westen worden".

- 219 Margriet Drent e.a., "The relationship between external and internal security" (The Hague: The Clingendael Institute, 2014), 56, <https://www.clingendael.nl/sites/default/files/The%20relationship%20between%20external%20and%20internal%20security.pdf>.
- 220 Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", 182.
- 221 Drent e.a., "The relationship between external and internal security", 53–55.
- 222 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "Weerbare Vitale Infrastructuur".
- 223 Analistennetwerk Nationale Veiligheid, "Nationaal Veiligheidsprofiel 2016", 117.
- 224 Ibid., 122.
- 225 Rademaker, Sweijts, en Voorhoeve, "Hoe beschermen wij ons tegen Russische desinformatie?", 4.
- 226 NOS, "Meer meldingen discriminatie door spanningen in Turkse gemeenschap", 20 maart 2017, <http://nos.nl/artikel/2164110-meer-meldingen-discriminatie-door-spanningen-in-turkse-gemeenschap.html>.
- 227 "400 mensen bij Black Lives Matter-protest op de Dam", *Het Parool*, 10 juli 2016, <http://www.parool.nl/amsterdam/400-mensen-bij-black-lives-matter-protest-op-de-dam~a4337084/>.
- 228 Lisa Heintzbergen, Liesbeth van der Heide, en Daan Weggemans, "Sektarische strijd nu ook in Nederland?", *Internationale Spectator* 2015, nr. 10 (23 december 2015), https://www.internationalespectator.nl/pub/2015/10/sektarische_strijd_in_nederland/.
- 229 Jorg Leijten en Esther Rosenberg, "Wakker geschrokken na Britse overname Fox-IT", *nrc.nl*, 24 januari 2016, <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/24/wakker-geschrokken-na-britse-overname-6381515-a1542736>.
- 230 David S. Wall en Matthew L. Williams, "Policing cybercrime: networked and social media technologies and the challenges for policing", *Policing and Society* 23, nr. 4 (1 december 2013): 409–12, doi:10.1080/10439463.2013.780222; Wytske van der Wagen en Wolter Pieters, "From Cybercrime to Cyborg Crime: Botnets as Hybrid Criminal Actor-Networks", *The British Journal of Criminology* 55, nr. 3 (1 mei 2015): 578–95, doi:10.1093/bjc/azv009.
- 231 Bérénice Boutin e.a., "The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union. Profiles, Threats & Policies" (The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, april 2016), 17, https://www.icct.nl/wp-content/uploads/2016/03/ICCT-Report_Foreign-Fighters-Phenomenon-in-the-EU_1-April-2016_including-AnnexesLinks.pdf.
- 232 Europol, "Information Sharing on Counter Terrorism in the EU Has Reached an All-Time High".
- 233 Europol, "Europol Information System", *Europol*, 30 januari 2017, <https://www.europol.europa.eu/activities-services/services-support/information-exchange/europol-information-system>.
- 234 Irene de Zwaan, "Hierdoor Daalt Het Aantal Autodiefstallen in Nederland", Nieuws, *De Volkskrant*, (24 januari 2017), <http://www.volkskrant.nl/binnenland/hierdoor-daalt-het-aantal-autodiefstallen-in-nederland~a4452718/>.
- 235 Europol, "Europol Information System".
- 236 European Union Agency for Law Enforcement Training, "Mission, vision and values", *CEPOL*, 26 februari 2014, <https://www.cepol.europa.eu/who-we-are/european-union-agency-law-enforcement-training/mission-vision-values>.
- 237 European Commission, "Radicalisation Awareness Network", *Migration and Home Affairs - European Commission*, 6 december 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en.
- 238 Zie: Franca van der Laan e.a., "Het grenzeloze werkveld van de politie: Externe veiligheidsontwikkelingen en hun

- implicaties voor internationale samenwerking” (Den Haag: Clingendael, december 2016), https://www.clingendael.nl/sites/default/files/het_grenzeloze_werkveld_van_de_politie.pdf.
- 239 Sociaal en Cultureel Planbureau, “Ondanks veranderingen medialandschap traditionele media nog steeds dominant”, *Sociaal en Cultureel Planbureau*, 24 maart 2016, https://www.scp.nl/Nieuws/Ondanks_veranderingen_medialandschap_traditionele_media_nog_steeds_dominant; A. M. Wennekers, D. M. M. van Troost, en P. R. Wiegman, “Media:Tijd 2015” (Amsterdam/Den Haag: NLO, NOM, SKO, BRO en SCP, 2016), http://www.mediatijd.nl/images/pdf/MediaTijd_RapportWEB.pdf.
- 240 Argos, “‘We komen steeds meer in onze eigen informatiebubbel terecht’ - Argos”, *VPRO*, 29 oktober 2016, <http://www.vpro.nl/argos/lees/nieuws/2016/-We-komen-steeeds-meer-in-onze-eigen-informatiebubbel-terecht-.html>. Zie ook Jonathan Albright, “Left + Right: The Combined Post-#Election2016 News ‘Ecosystem’”, *Medium*, 11 december 2016, <https://medium.com/@d1gi/left-right-the-combined-post-election2016-news-ecosystem-42fc358fbc96#xx3upwus>.
- 241 Oxford Dictionaries, “Word of the Year 2016 is...”, *Oxford Dictionaries*, 2016, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.
- 242 Edelman, “2017 Edelman Trust Barometer - Executive Summary” (Edelman, 2017), 10, <http://www.edelman.com/executive-summary/>.
- 243 Neil van der Veer, Steven Boeke, en Oscar Peters, “Social media onderzoek 2017”, Nationaal Social media onderzoek (Amsterdam: NewCom Research & Consultancy B.V., 23 januari 2017), <http://www.newcom.nl/socialmedia2017>; CBS StatLine, “Internet; toegang, gebruik en faciliteiten”, *CBS*, 27 oktober 2016, <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=83429NED&LA=NL>.
- 244 Zie hierover bijvoorbeeld: Walter Quattrocchi, Antonio Scala, en Cass R. Sunstein, “Echo Chambers on Facebook”, Discussion Paper, The Harvard John M. Olin Discussion Paper Series (Cambridge, MA: Harvard Law School, 2016), http://www.law.harvard.edu/programs/olin_center/papers/pdf/Sunstein_877.pdf.
- 245 Zie Ibid.
- 246 Edelman, “Edelman Trust Barometer Global Results”.
- 247 Sociaal Cultureel Planbureau, “Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2017 | 1”.
- 248 Molly Morgan Jones, “In a ‘Post-Truth’ World, Evidence and Experts Matter More Than Ever”, *The RAND Blog*, 16 december 2016, <http://www.rand.org/blog/2016/12/in-a-post-truth-world-evidence-and-experts-matter-more.html>; Edelman, “Edelman Trust Barometer Global Results”, 10,35-36.
- 249 Henry Mance, “Britain Has Had Enough of Experts, Says Gove”, *Financial Times*, 3 juni 2016, <https://www.ft.com/content/3be49734-29cb-11e6-83e4-abc22d5d108c>.
- 250 The Economist, “The Post-Truth World: Yes, I’d lie to you”, *The Economist*, 10 september 2016, <http://www.economist.com/news/briefing/21706498-dishonesty-politics-nothing-new-manner-which-some-politicians-now-lie-and>.
- 251 Zie www.politifact.com
- 252 Zie www.factcheck.org
- 253 Yoran Custers, “Ook in Nederland hebben we factcheckers, maar vooral tijdens verkiezingen”, *Nieuwe Journalistiek*, 23 februari 2017, <https://nieuwejournalistiek.nl/factchecken/2017/02/23/ook-in-nederland-hebben->

we-factcheckers-maar-vooral-tijdens-verkiezingen/.

- 254 Politifact, "Statements about Immigration", *Politifact*, geraadpleegd 29 maart 2017, <http://www.politifact.com/subjects/immigration/>.
- 255 Sociaal Cultureel Planbureau, "Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2017 | 1", 9.
- 256 Koch, "Reputatie politie kan tegen een stootje".
- 257 Office of the Director of National Intelligence, "Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections", 6 januari 2017, <https://icontherecord.tumblr.com/post/155494946443/odni-statement-on-declassified-intelligence>.
- 258 Rademaker, Sweijts, en Voorhoeve, "Hoe beschermen wij ons tegen Russische desinformatie?"
- 259 Wienke en Ramadan, "Polarisatie en radicalisering bij jongeren", 2; Feddes, Nickelson, en Doosje, "Triggerfactoren in het radicaliseringsproces", 12–13; Zannoni, Naaijken, en Schaap, "Tussen Feiten, Beelden En Gevoelens. Verslag van Een Verkennend Onderzoek Naar Polarisatie En Radicalisering in Zes Gemeenten in Het politiedistrict Breda", 3.
- 260 Koch, "Reputatie politie kan tegen een stootje".
- 261 Zie David S. Alberts en Richard E. Hayes, "Power to the Edge: Command... Control... in the Information Age", Information Age Transformation Series (Department of Defense Command and Control Research Program, juni 2003), http://www.dodccrp.org/files/Alberts_Power.pdf; John Sviokla, "Bring Power to the Edge", *Harvard Business Review*, 28 mei 2009, <https://hbr.org/2009/05/bringing-power-to-the-edge>.
- 262 World Economic Forum en Accenture, "Industrial Internet of Things: Unleashing the Potential of Connected Products and Services".
- 263 Acatech (National Academy of Science and Engineering), "Innovation potential of human-machine interaction" (Berlin: Acatech, april 2016), http://www.acatech.de/fileadmin/user_upload/Baumstruktur_nach_Website/Acatech/root/de/Publikationen/Stellungnahmen/acatech_Kurzfassung_EN_IMPULS_MMI.pdf.
- 264 Usanov en Chivot, "The European Labor Market and Technology: Employment, inequality and productivity".
- 265 Michael Polder, "Digitalisering en Arbeid. ICT, werkgelegenheid en beloning vanaf 2001" (Den Haag: CBS, februari 2017), <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2017/10/ict-werkgelegenheid-en-beloning-vanaf-2001>.
- 266 Ibid., 16.
- 267 Polder, "Digitalisering en Arbeid. ICT, werkgelegenheid en beloning vanaf 2001".
- 268 Zie o.a. Yaniv Erlich en Dina Zielinski, "DNA Fountain enables a robust and efficient storage architecture", *Science* 355, nr. 6328 (2017): 950–954.
- 269 Carolyn Mathas, "The Five Senses of Sensors", *Digi-Key*, 26 maart 2015, <https://www.digikey.nl/en/articles/techzone/2015/mar/the-five-senses-of-sensors-part-i-smell-taste-and-hearing>.
- 270 Usanov en Chivot, "The European Labor Market and Technology: Employment, inequality and productivity".
- 271 Nationale Ombudsman, "Het Verdwijnen van de Blauwe Envelop: Een Onderzoek Naar de Digitalisering van Het Berichtenverkeer van de Belastingdienst" (Nationale Ombudsman, 5 april 2016), <https://www.nationaleombudsman.nl/system/files/onderzoek/Rapport%202016030%20Verdwijnen%20blauwe%20envelop.pdf>; Pieter Baay, Marieke Buisman, en Willem Houtkoop, "Laaggeletterden: Achterblijvers in de Digitale Wereld? Vaardigheden van Burgers En Aanpassingen Door Overheden" ('s Hertogenbosch: ECBO Stichting Lezen &

- Schrijven, mei 2015), http://www.ecbo.nl/3_1915_Laaggeletterden_-achterblijvers-in-de-digitale-wereld.aspx.
- 272 Willem Oosterveld e.a., “Si vis pacem, para utique pacem: Individual Empowerment, Societal Resilience and Armed Forces”, HCSS Stratmon (Den Haag: The Hague Centre for Strategic Studies, 2015), http://beta.hcss.nl/report/si_vis_pacem,_utique_para_pacem__individual_empowerment,_societal_resilience_and_the_armed_forces_1.
- 273 Zoals recentelijk weer geobserveerd kon worden in Tunesië en Griekenland. Zie: Chris Stephen, “Tunisia Imposes Curfew as Unrest Grows over Lack of Jobs”, 22 januari 2016, sec. World news, <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/22/tunisia-unrest-government-imposes-night-curfew-unemployment-protests-attacks>; Stratfor, “For Greece, 2016 Brings New Challenges”, *Stratfor*, 7 januari 2016, <https://www.stratfor.com/analysis/greece-2016-brings-new-challenges>.
- 274 Anna Bindler, “Still Unemployed, What next? Crime and Unemployment Duration” (London: UCL, 2015), 19, http://economics.gu.se/digitalAssets/1541/1541230_jmp_august_2015.pdf. Deze trend werd al geobserveerd in G.S. Becker, “Crime and Punishment: An Economic Approach”, *The Journal of Political Economy* 76, nr. 2 (1968): 169–217.
- 275 European Union Agency for Network and Information Security, “Cyber Security for Smart Cities: An Architecture Model for Public Transport”.
- 276 National Intelligence Council, “Global Trends 2030: Alternative Worlds”, 8; Cesar Cerrudo, “An Emerging US (and World) Threat: Cities Wide Open to Cyber Attacks”, White Paper (IOActive, z.d.); Adel S. Elmaghaby en Michael M. Losavio, “Cyber Security Challenges in Smart Cities: Safety, Security and Privacy”, *Journal of Advanced Research, Cyber Security*, 5, nr. 4 (juli 2014): 491–97.
- 277 Analistennetwerk Nationale Veiligheid, “Nationaal Veiligheidsprofiel 2016”, 117.
- 278 Raj Samani, “Cybercrime: The Evolution of Traditional Crime”, in *Beyond convergence. World without order*, bewerkt door Hilary Matfess en Micheal Miklaucic, 1ste ed. (Washington, DC: Center for Complex Operations, 2016), 281–82, <http://cco.ndu.edu/News/tabid/11261/Article/980849/13-cybercrime-the-evolution-of-traditional-crime.aspx>. Ook overheden lijken hier gebruik van te maken. Zie bijvoorbeeld: Lily Hay Newman, “A Hacking Group Is Selling iPhone Spyware to Governments”, *WIRED*, 25 augustus 2016, <https://www.wired.com/2016/08/hacking-group-selling-ios-vulnerabilities-state-actors/>.
- 279 Michel Rademaker, Erik Frinking, en Louk Faesen, “Cyber Opportunities and Threats” (The Hague: The Hague Centre for Strategic Studies, november 2016), <http://www.hcss.nl/news/cyber-opportunities-and-threats>.
- 280 RSA, “2016: Current State of Cybercrime”, White Paper (RSA, 2016), 2, <https://www.rsa.com/content/dam/rsa/PDF/2016/05/2016-current-state-of-cybercrime.pdf>; Bruce Snell, “Mobile Threat Report. What’s on the Horizon for 2016” (Santa Clara, CA: McAfee- Intel Security, 2015), <http://www.mcafee.com/us/resources/reports/rp-mobile-threat-report-2016.pdf>.
- 281 Dit is al ingezet om bijvoorbeeld DDoS aanvallen uit te voeren. Zie hierover bijvoorbeeld: Brian Krebs, “Hacked Cameras, DVRs Powered Today’s Massive Internet Outage”, 21 oktober 2016, <https://krebsonsecurity.com/2016/10/hacked-cameras-dvrs-powered-todays-massive-internet-outage/>; RSA, “2016: Current State of Cybercrime”, 5.
- 282 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, “Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 44” (Den Haag: Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, 6 april 2016).

- 283 Peter Stone e.a., "Artificial Intelligence and Life in 2030", One Hundred Year Study on Artificial Intelligence: Report of the 2015-2016 Study Panel (Stanford, CA: Stanford University, september 2016), 36, <http://ai100.stanford.edu/2016-report>.
- 284 Sander Flight, "politie en beeldtechnologie: gebruik, opbrengsten en uitdagingen.", *Justitiele Verkenningen* 42, nr. 3 (2016): 68, https://www.wodc.nl/binaries/jv1603-volledige-tekst_tcm28-82846.pdf.
- 285 Gertjan J. Burghouts e.a., "Increasing the security at vital infrastructures: automated detection of deviant behaviors" (TNO, 2011), <http://publications.tno.nl/publication/104021/bzx3NE/burghouts-2011-increasing.pdf>.
- 286 Flight, "politie en beeldtechnologie", 77.
- 287 Ibid., 72.
- 288 Bijvoorbeeld www.faception.com of www.scyfer.nl
- 289 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, "Toezien op publieke belangen. Naar een verruimd perspectief op rijkstoezicht" (Amsterdam: Amsterdam University Press, 9 september 2013), <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2013/09/09/toezien-op-publieke-belangen.-naar-een-verruimd-perspectief-op-rijkstoezicht>.
- 290 Martijn Poel e.a., "Data for Policy: A study of big data and other innovative data - driven approaches for evidence - informed policymaking", 11 mei 2015, <https://ofti.org/wp-content/uploads/2015/05/dataforpolicy.pdf>.
- 291 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, "DTN 43".
- 292 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, "Nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten", *Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst*, 25 november 2016, <https://www.aivd.nl/onderwerpen/nieuwe-wet-op-de-inlichtingen--en-veiligheidsdiensten>.
- 293 Ibid.
- 294 A Roosendaal e.a., "Privacybeleving Op Het Internet in Nederland" (TNO, februari 2015), <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2015/02/01/privacybeleving-op-het-internet-in-nederland/privacybeleving-op-het-internet-in-nederland.pdf>.
- 295 Ibid.
- 296 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, "Big Data in een vrije en veilige samenleving", 81.
- 297 Marlies Feytens, "Leeftijdscriminatie", *Consumentenbond*, 2015, <https://www.consumentenbond.nl/autoverzekering/autoverzekering-leeftijd>.
- 298 Washingtonpost, after working for trumps campaign british data firm eyes new us government contracts, februari 2017
- 299 Sander Klous e.a., "Iedereen wil uiteindelijk die voorspellende glazen bol. Laat Big Data de maatschappelijke veiligheid vergroten" (Amstelveen: KPMG, november 2015), 5, <https://home.kpmg.com/nl/nl/home/insights/2015/11/iedereen-wil-uiteindelijk-die-voorspellende-glazen-bol1.html>.
- 300 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, "Big Data in een vrije en veilige samenleving", 50–52.
- 301 Federal Trade Commission, "Big Data: A Tool for Inclusion or Exclusion? Understanding the Issues", januari 2016, <https://www.ftc.gov/reports/big-data-tool-inclusion-or-exclusion-understanding-issues-ftc-report>.
- 302 Olivia de Backer, "Big Data and International Migration", United Nations Global Pulse, (16 juni 2014), <http://unglobalpulse.org/big-data-migration>.
- 303 United Nations Global Pulse, "Big Data for Development: Challenges & Opportunities", mei 2012, <http://www>.

unglobalpulse.org/sites/default/files/BigDataforDevelopment-UNGlobalPulseJune2012.pdf.

- 304 Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, "Big Data in een vrije en veilige samenleving", 135.
- 305 Klous e.a., "Big Data om de maatschappelijke veiligheid te vergroten", 4–5.
- 306 Vertaling van het Latijnse: Quis custodiet ipsos custodes.
- 307 {Citation}
- 308 Zoals bijvoorbeeld Netflix. Zie hierover bijvoorbeeld: Nocera, Joe. "Can Netflix Survive in the New World It Created?" *The New York Times*, June 15, 2016. <https://www.nytimes.com/2016/06/19/magazine/can-netflix-survive-in-the-new-world-it-created.html>.
- 309 Zoals fietsen en auto's. Zie bijvoorbeeld: NS. "Met de OV-Fiets Op Weg." *Nederlandse Spoorwegen*. Accessed February 24, 2017. <http://www.ns.nl/deur-tot-deur/ov-fiets>; of SnappCar. "Auto Huren in Je Buurt | Particulier." *SnappCar*. Accessed February 24, 2017. <https://www.snappcar.nl/>.
- 310 Kristina Derojeda, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton, Elco Rouwmaat, Erica Monfardini & Laurent Frideres, *The Sharing Economy: Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets*. European Union, September 2013, p. 3.
- 311 Pricewaterhouse Coopers, *The Sharing Economy*, 2015. <https://www.pwc.com/us/en/technology/publications/assets/pwc-consumer-intelligence-series-the-sharing-economy.pdf>, p. 15
- 312 Kristina Derojeda, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton, Elco Rouwmaat, Erica Monfardini & Laurent Frideres, *The Sharing Economy: Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets*. European Union, September 2013, p. 3.
- 313 Trouw. "OM Bindt Strijd Aan Met Bitcoin-Witwassers." *Trouw*, January 3, 2017. <https://www.trouw.nl/home/om-bindt-strijd-aan-met-bitcoin-witwassers~a4116e1c/>.
- 314 Voor bepaalde onderdelen zullen meer diepgaande studies nodig zijn waarin ook bijvoorbeeld organisatorische of operationele implicaties worden onderzocht. Die vallen buiten het doel van dit rapport.

The Hague Centre for Strategic Studies

Lange Voorhout 1
2514 EA Den Haag
The Netherlands

info@hcss.nl
HCSS.NL